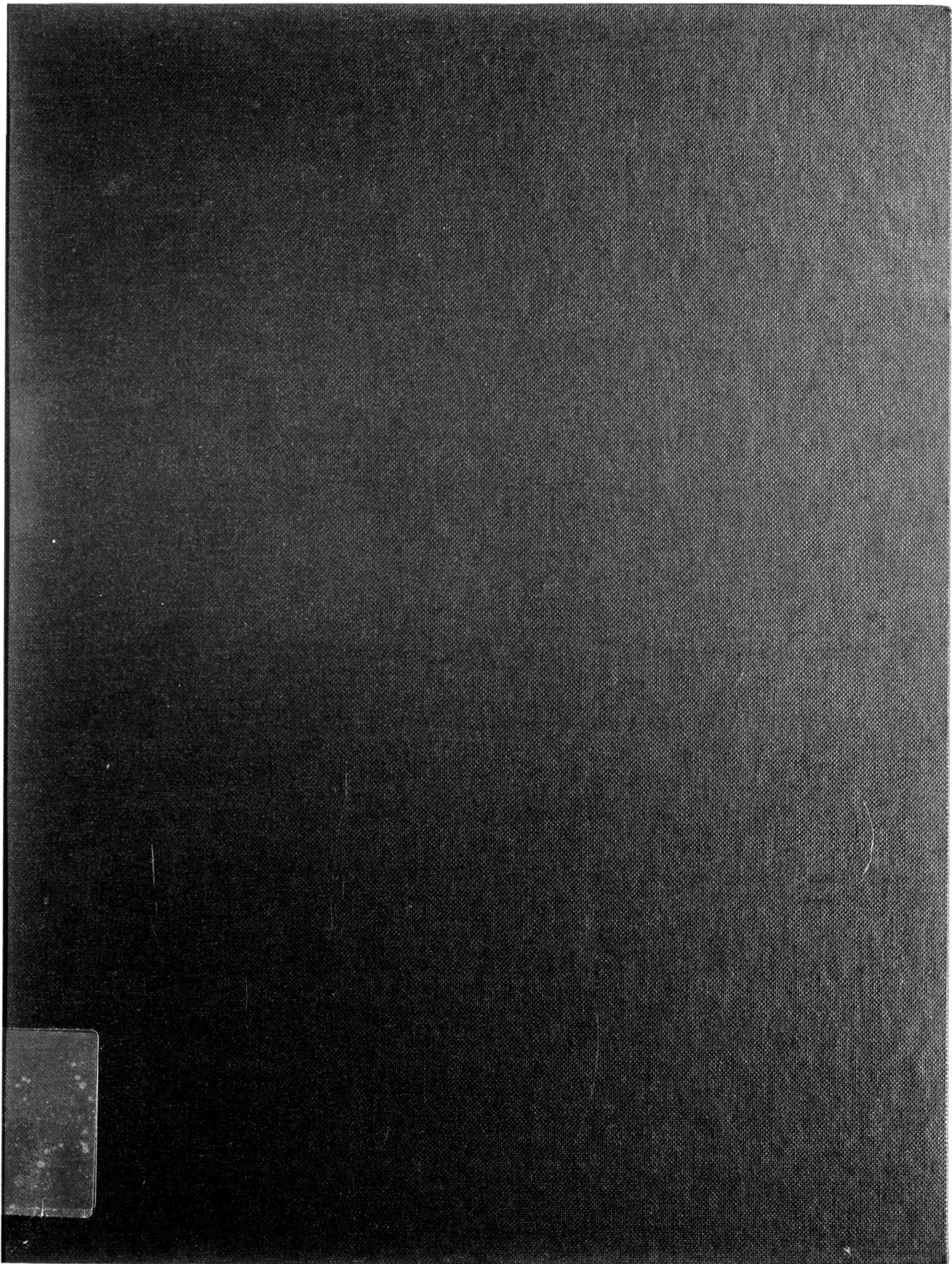

Friesche oudheden : afbeeldingen van merkwaardige voorwerpen van wetenschap en kunst, gevonden in de archieven, kerken, kasteelen, terpen enz. van Friesland

<https://hdl.handle.net/1874/234017>

mm 10483

Vp XVIII
-2

FRIESCHE OUDHEDEN

AFGEBEELD IN 32 PLATEN.

De Oudheden van een volk zijn de zichtbare vormen, waarin de volksgeest zich geuit heeft, en nog na honderden van jaren aan ons kenbaar maakt. Al deze kleinigheden en bijzonderheden, nevens elkander geplaatst, leiden tot algemeene en groote uitkomsten nopens het karakter van eeuw en volk. En, wanneer dit begin van den schakel der menschelijke ontwikkeling met het einde, dat wij in handen hebben, door de tusschenliggende schalmen behoorlijk zamengeknoopt wordt, dan zien wij voor onze oogen, door welke dwaalwegen, teruggangen en vooruitsprongen het levend geslacht op het tegenwoordig standpunt zijner godsdienstige en burgerlijke beschaving, in de school en onder de leiding eener hoogere Voorzienigheid, genaderd is.

HALBERTSMA.

Oct 1875 No 40

Vp XIII
2

FRIESCHE OUDHEDEN.

ABZ 295

AFBEELDINGEN VAN MERKWAARDIGE VOORWERPEN

VAN

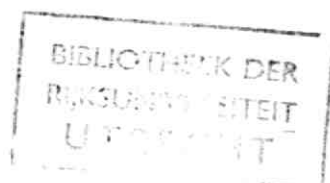
WETENSCHAP EN KUNST,

GEVONDEN IN DE

ARCHIEVEN, KERKEN, KASTEELLEN, TERPEN ENZ.

VAN

F R I E S L A N D.

In 32 platen met historische toelichtingen, benevens eene geschiedenis van het opgerigte Kabinet van Oudheden,

UITGEGEVEN DOOR HET

FRIESCH GENOOTSCHAP VAN GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE TE LEEUWARDEN,

TE LEEUWARDEN, BIJ H. KUIPERS,

UITGEVER DES GENOOTSCHAPS.

1875.

overgeplaatst uit
Instituut voor
Middel-eeuwse Geschiedenis
Rijksuniversiteit Utrecht

Aan

Mevrouwe BAUDINA LOOXMA,

Weduwe van den Heer Dr. N. YPEIJ,

EN HAREN ZOON,

den Heer Mr. AGE LOOXMA YPEIJ,

WORDT DIT WERK, DAT DE EERVOLLE NAGEDACHTENIS VAN

Dr. NICOLAAS YPEIJ

EN ZIJNE LIEFDE VOOR WETENSCHAP EN KUNST MEDE DUURZAAM IN WAARDE MOGE HOUDEN,

MET GEVOELEN VAN DANKBAARHEID EN HOOGACHTING

OPGEDRAGEN

DOOR

HET BESTUUR VAN HET FRIESCH GENOOTSCHAP VAN GESCHIED-,
OUDHEID- EN TAALKUNDE TE LEEUWARDEN.

Ontsluier voor ons oog, Aloudheid! uw tresoren;
Doe uw eerwaardig beeld in vollen luister gloren,
Omstraald met licht en gloed uit 's werelds uchtendstond,
Die ons uw wording, uwe ontwikkeling verkond';
Voer onzen geest terug naar lang vervlogen tijden,
Om ook onze aandacht aan dié vaderen te wijden,
Wier onverschrokken moed den stouten strijd bestond,
Om dit ons heilig erf, den vaderlandschen grond
Te ontwoekren aan 't geweld der ongetemde baren;
Een moed, waar 't nageslacht met eerbied op moog' staren;
Ontsluit voor onzen blik wat kunst en nijverheid,
In raadzaal, kerk en hof met prachtvertoon verspreid,
Ook hiér in vroegere eeuw in hout en steen vermogten,
En 't oog verbazen door haar rijke kunstgewrochten.
Eerbiedig, nakroost! en waardeer der vadren vlijt,
Streef hen voorbij in smaak of leer van d' ouden tijd.

HISTORISCH OVERZIGT

VAN DE VERZAMELDE

FRIESCHE OUDHEDEN.

»Wanneer een volk zijne geschiedkundige gedenkteeken minacht, komt het er ligt toe, zijne gansche geschiedenis te vergeten, en zou het dan gevaar loopen, zijn regt op een zelfstandig volksbestaan te verliezen.»

Deze schoone woorden van den Minister van binnenlandsche zaken, den heer Geertsema, den 26 Nov. 1873 in de tweede kamer der Staten Generaal uitgesproken, klonken allen aangenaam te gemoet, die in *de Gids* van de zelfde maand de gegronde klagten hadden gelezen van Jhr. Mr. Victor de Stuers over het verwaarloozen van vele onzer vaderlandsche oudheden en monumenten, vooral ten gevolge der onverschilligheid, onkunde en zuinigheid van vele gemeente- en kerkbesturen. »De liefde voor de kunst en de eerbied voor onze historische gedenkteeken, zeide hij, zijn bij ons lang ziek geweest, maar, Goddank! nog niet geheel dood. Daarom verwachtte hij van de regeering, dat zij, op het voetspoor van België, hetwelk millioenen aan het restaureeren zijner historische monumenten besteedde, doeltreffende maatregelen zou nemen, om te behouden en te herstellen wat ons van den kunst-smaak onzer vaderen nog rest. De Minister, dus eindigde hij, heeft reden gegeven om te vertrouwen, dat hij zich tot taak zal stellen, de vroegere verwoestingen te beteugelen en aan de kunst te geven wat haar toekomt.»

Dat vertrouwen is niet beschaamd, en reeds in Maart 1874 werd er eene commissie van Rijks-adviseurs benoemd, om den Minister voor te lichten bij het nemen van maatregelen »ter bescherming der belangen van oudheid en kunst, die voor de zedelijke en zelfstandige ontwikkeling van het volk, ook op de scholen, evenzoo een staatsbelang zijn als de zorg voor het geven van onderwijs en het bevorderen van de wetenschappen.»⁽¹⁾

Hoe gegrond de vermelde klagten over 't algemeen ook mogten zijn, er waren intusschen ook Provinciën en Steden, die daarop eene eervolle uitzondering maakten, en die in de laatste 25 jaren veel zorg en ijver hadden betoond, om gedenkstukken van oudheid en kunst te verzamelen en in kabinetten bijeen te brengen, te ordenen en te beschrijven.

Het Rijks Museum te *Leiden*, de Gemeente-verzamelingen te *Nijmegen*, *Rotterdam* en 's *Gravenhage*, en de kabinetten van wetenschappelijke genootschappen te *Amsterdam*, *Utrecht*, *Middelburg*, *Zwolle* en 's *Hertogenbosch* mogen daaronder met eere worden vermeld.

⁽¹⁾ Reeds een jaar te voren, in Nov. 1872, waren de belangen der kunst in de tweede kamer met ijver verdedigd, hetgeen in *de Gids* van Jan. 1873 met lof werd vermeld. Nog meer blijken van belangstelling gaf de volgende Minister in die kamer bij de behandeling van de begrooting voor 1875.

Friesland, die antieke bodem, welke langer dan tweeduizend jaren door den zelfden volksstam werd bewoond, bleef niet ten achter, en had in 1853 insgelijks een kabinet van oudheden opgericht. Het bestond toen hoofdzakelijk uit voorwerpen, door de leden van het *Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde* sedert zijne oprichting in 1828 bijeengebragt. De geleerde Dr. J. H. HALBERTSMA te Deventer was reeds lang voornemens, een groot getal door hem verzamelde voorwerpen daarbij te voegen; doch wat hem weerhield, was: het gemis van een eigen en geschikt lokaal. Met aanbieding van zijne verzameling, verzocht hij dit van Gedeputeerde Staten; terwijl hij daarna een *Programma voor Frieslands Kabinet van Oudheden* schreef en ruim verspreidde, om alle Friezen tot deelneming op te wekken en tot inzending van meerdere voorwerpen aan te sporen.

In dit welsprekende stuk gaf hij van het verschijnsel, dat de Friezen — bijkans de eenigste der Germaansche stammen, die niet verhuisden, maar eeuwen lang op dezelfde plek bleven wonen — zoo weinig oudheden hadden overgehouden, als een der redenen op, dat de gloriezucht, die eere teekenen voor zich zelve of anderen oprigt, aan dit bezadigd en degelijk volkskarakter onbekend was, dewijl het liever groot wilde zijn, dan het schijnen. Men had het oude Friesche huisraad, sieraden, kleedingstukken en andere stoffelijke uitdrukkingen en vormen, waarin de nationaliteit zich openbaarde, veronachtzaamd, ook omdat er geene openbare bewaarplaats door de regeering daarvoor was aangewezen.

In *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, die hij bij herhaling bezocht, was dit geheel anders. Dáár was een groote en algemeene voorliefde tot alle overblijfselen van het voorgeslacht. Het minste, wat aan een held of groote gebeurtenis uit de geschiedenis herinnerde; het geringste overblijfsel van een weldoener der menschheid of een martelaar der waarheid is daar dierbaar, en wordt zorgvuldiger dan goud bewaard. Met geestdrift spreken er zelfs de vrouwen over de voorwerpen der grijze oudheid. Vandaar, dat, behalve het overrijke Britsch Museum, het land als bezaaid is met groote en kleine verzamelingen van nationale oudheden, waarin elke stad of graafschap een veilige bewaarplaats vindt voor alles, wat uit den voortijd van eenig belang is.

Dit had hem aangespoord, om het Provinciaal Bestuur van *Friesland* uit te noodigen om ook te *Leeuwarden* zulk eene bewaarplaats aan te leggen, waarvan de voorwerpen van het Friesch Genootschap, met de zijne vereenigd, de kern konden uitmaken; in de hoop, dat de vermelde Engelsche geest zich ook bij de Friezen zou openbaren, om al wat zij merkwaardigs bezitten of mogten bekomen daaraan toe te voegen.

Veel moge er uit de oudheid verloren zijn — veel is er ook behouden; — veel, dat gevonden en weggegaan wordt, omdat er geen bewaarplaats voor is, kan worden bewaard, indien men er maar acht op geeft of belangstelling voor betoont. »Vooral antiquarische voorwerpen uit deftige inboedels, zeide hij, die geldswaarde hebben, behooren dit kabinet op te luisteren. Zij vinden daarin eene veilige schuilplaats, en zijn als openbaar eigendom aan de grillen, aan de gierigheid of de domheid van onedele bezitters onttrokken. Wij dienen de eersucht dáár henen te leiden, dat zelfs het minste voorwerp van waarde uit den voortijd vastgehouden worde voor de nakomelingschap: want willen wij behooren tot een der beroemdste en edelste volken der oudheid, dan moeten wij dit offer brengen aan de nationaliteit van dat volk. Men bedenke wel, dat de afstammeling van een groot volk onsterfelijk is in, met en door dat volk, en dat elk geschenk strekt om daardoor het karakter en de herinneringen van dat volk levendig te houden. Dat is de volkszin de *public spirit*, die ons fier voorgeslacht bezielde, die onze colonisten, de Engelsche natie, uit Frieschen stam gesproten, nog bezielt en beweegt, en dien ik hoop, dat de moederstam niet zal verzaken.»

»Elk overblijfsel uit den voortijd, zoo besluit Halbertsma, dat het nageslacht kan toonen hoe hunne vaders in en buitens huis leefden; met welke werktuigen zij de veeteelt en den landbouw dreven; hoe de Friesche moeders en maagden zich opsierden en de jeugd zich vermaakte; alle voorwerpen, in welke zich de aard en het karakter der oude Friezen afdruckte, — alles is van belang, en moet beschouwd worden als een offer aan het voorgeslacht; een offer, dat gering is in vergelijking met de doorgeworstelde watervloeden of den taaijen arbeid der eeuwen, dien onze vaders hebben volgehouden, om onzen geboortegrond aan den oceaan te betwisten, en van moerassen in de vruchtbaarste en gezegendste plek gronds van Europa te herscheppen, waarvan de vrijheid, welke wij thans onder Nassau genieten, door stroomen bloeds is gekocht.»

Is het dan niet een pligt der dankbaarheid van ons jegens het voorgeslacht om belangstelling te betoonen in alles, waarop het zelf eenmaal prijs stelde en waarin zijn geest is uitgedrukt?

De sedert de laatste veertig jaren meer en meer opgewekte liefde voor onze oudheden en zucht om die te verzamelen werden gelijktijdig gevoed door een rijke bron, welke in het hart van Friesland was ontsprongen en veel voor de toekomst beloofde. Deze bestond in: het afgraven van vele onzer talrijke *Terpen*.

Toen in de vroegste tijden, lang vóór onze jaartelling, de Zuiderzee nog niet bestond, beschermde een duinenketen langs de eilanden de daar binnen gelegen lagere streken van *Friesland*, die door den dagelijkschen vloed overstroomd en van lieverlede met zeeslib verhoogd werden. Tusschen die eilanden waren de zeegaten de monden van verscheiden zuidelijke riviertakken, die het land doorsneden en daar dóór zich in de Noordzee ontlastten. De breedste dezer riviermonden was de Middelzee, naar de daarin mede uitloopende rivier de Boorn ook het Boorn-, Born- of Boerdiep genoemd. Van de latere plaatsen *Bolsward*, *Sneek* en *Akkrum* af, vormde zij in het midden van Friesland een groot en lang meer, dat de scheiding uitmaakte tusschen *Oostergoo* en *Westergoo* en hetwelk voorbij *Leeuwarden* en *Marsum* met een breeden mond langs *Hallum* en *Berlikum* tusschen *Terschelling* en *Ameland* in zee uitstroomde. ⁽¹⁾

Langs de oevers van dezen zeeboezem was de kern van het Friesche volk gevestigd. Maar om het lagere land bij de ongenoegzaamheid der opgeworpen zeeeringen, vooral in den winter, te kunnen bewonen, trachtte de landzaat zich tegen den opkomenden vloed te beschermen door het opwerpen van hoogten, die zich 8, 12 tot 20 voet boven den bodem verhieven. Al die terpen, meest langs de kust der Middelzee en meer binnenwaarts in *Westergoo* en in het noordelijk deel van *Oostergoo* opgeworpen, dragen blijken, dat zij gedurende vele eeuwen van lieverlede opgehoogd zijn en tot toevlugtsoorden en woonplaatsen gediend hebben. Reeds de Romeinen vonden ze hier bij 't begin onzer tijdrekening, en tot aan Karel den groote, die bij de invoering van het christendom, omstreeks den jare 800, het verbranden van de lijken verbood, werd de asch der heidensche Friezen, in grootere en kleinere Urnen verzameld, in deze vliedbergen begraven.

Thans, nu, na het ontstaan der Zuiderzee, zwarc zeedijken deze provincie langs de noord-, west- en zuidkust beschermen, en de Middelzee sedert de 13de eeuw in vruchtbaar land is herschapen, waarvan de ringdijken tot wegen vervormd zijn, hebben die terpen, waarop de meeste steden en dorpen gebouwd zijn, hunne vroegere bestemming als vluchtheuvels verloren. In een ander opzigt hebben zij echter groote waarde bekomen. Ja, in de 19de eeuw zijn ze een rijke schat geworden, zoo voor de bezitters zelve, als voor de uitbreiding van den landbouw en de welvaart in het algemeen. Het is een eigenaardige industrie geworden, om die terpen te koopen, ze tot de hoogte van het gewone maaiveld te doen afgraven, en die aarde aan talrijke kleine schippers te verkoopen tegen 40, 60 ja 80 cents de ton. Deze vervoeren ze naar de lagere bepodderde streken van *Haskerland*, *Doniawerstal*, *Wymbritseradeel* en omstreken, ja ook naar de zandstreken van *Trijnwouden* en elders. Die terp-aarde is daar zeer gezocht, dewijl ze, over de weilanden uitgestrooid, de waarde en vruchtbaarheid van den bodem ongemeen verhoogt en in het bijzonder den weligen klavergroei bevordert. Op die wijze zijn er in de kleistreken uit een aantal terpen reeds schatten gemaakt, die veel meer dan het dubbele van den kooprijks bedragen. Tal van arbeiders en schippers vindt in dit afgraven een bron van verdiensten, en de landen van eene menigte boerderijen, die eertijds voor niet meer dan 20 runderen gras en hooi konden opleveren, zijn door het bemesten met terp-aarde in een staat van kultuur gebragt, dat zij thans 30 a 40 stuks vee kunnen voeden. Ja, uit den omtrek van *Workum* is het hoogst merkwaardig voorbeeld bekend, dat een huurboer, wiens vader 28 runderen stalde, thans 82 stuks vee (de cijfers omgekeerd) onderhoudt van de zelfde uitgestrektheid lands, welke hij door bepoddering en bemesting, vooral met terp-aarde, tot zulk een hooger voortbrengend vermogen gebragt heeft. Als een spaarpenning, nagelaten door de vroegste bewoners van dit gewest, geven deze terpen dus aan het nageslacht niet slechts dadelijke winsten, maar ook duurzame en progressieve voordeelen in vermeerderde opbrengst van boter en kaas en in de toeneming van onzen beroemden veestapel. ⁽²⁾

Het is deze afgraving van de terpen, welke tusschen de jaren 1840 en 1850 meer algemeen werd, waardoor vele eeuwenlang verholen voorwerpen van vroeger huishoudelijk gebruik te voorschijn zijn gekomen, en die

⁽¹⁾ Zie uitvoeriger berigten deswegens in onze *Nasporingen betrekkelijk de geschiedenis der voormalige Middelzee*, 1834, en *Beknopte Geschiedenis van Friesland*, 1851, bl. 56.

⁽²⁾ De uitvoer van boter uit *Harlingen* naar *Engeland*, die in 1858 ruim 8 miljoen Ned. ponden bedroeg, is in 1873 tot 12½ miljoen ponden (à f 1,35 ieder) gestegen; terwijl de waarde van het vee, in laatstgenoemd jaar te Leeuwarden ter markt verkocht, bijna 12 miljoen gulden bedroeg. De bevolking dezer provincie, welke in 1795 op 150,000 zielen geschat werd, is intusschen meer dan verdubbeld, daar zij 1 Jan. 1874 uit 307,000 personen bestond.

ons eenigermate den toestand doen kennen van een volk, dat het gebruik van ijzer nog niet kende, maar zich met de eenvoudigste hulpmiddelen, van steen, been of hertshoorn vervaardigd, behielp.

Toen in Augustus 1827 het *Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche geschied-, oudheid- en taalkunde* werd opgericht, werd daardoor aan een lang gevoeden wensch van velen voldaan. De opsporing der in deze provincie nog voorhanden overblijfselen van kunst en oude gedenkstukken, waarvan zoo vélen door onkunde en onachtzaamheid verloren waren gegaan, behoorde al dadelijk tot de zorgen der werkende leden van de tweede afdeling. Men was evenwel nog vreemd aan het denkbeeld, om daarvan eene algemeene verzameling bijeen te brengen, en vergenoegde zich vooreerst met het maken van eene lijst der oudheden, die in familiën en bij onderscheidene liefhebbers nog voorhanden waren en waarvan het getal weldra 108 bedroeg, hoewel dit spoedig aanmerkelijk toenam. Onder de toenmaals voorgestelde vragen behoorde ook deze: »in hoe verre kan men uit den aard der gronden en uit den aanleg en de strekking der terpen met grond vooronderstellen, dat zij door menschenhanden gemaakt, of wel door de natuur zelve gevormd zijn?» De gevoelens waren deswegens verschillend; doch de toen begonnen opgravingen en de daarin zeer diep gevondene voorwerpen van vroeger huishoudelijk gebruik hebben ter gunste der eerste vooronderstelling beslist.

Meerdere zekerheid deswegens werd bekomen, sedert de geleerde Drn. R. Westerhoff en G. Acker Stratingh in 1839 het eerste stuk hunner *Natuurlijke Historie der provincie Groningen* uitgaven, en, voorloopig, op grond van eigen onderzoek, mededeelden: »dat de Wierden of Terpen, door de kleistreken langs de kusten en rivieren in de noordelijke provinciën zoo algemeen verspreid, bestaan uit verschillende lagen van opgebragten grond, waarin men niet alleen in de bovenste, maar ook in de benedenste lagen, die zelfs eenige voeten beneden de omringende oppervlakte van het maaiveld loopen, allerhande bewijzen vindt van voormalige overoude bewoning van menschen, zoo als stroo, mest, potscherven, asch, bewerkt hout, houtskool, beenderen van dieren, overblijfselen van menschen zelve, als haar, beenderen, kleedingstukken enz.; terwijl velerlei urnen bewijzen, dat zij ook tot begraafplaatsen gediend hebben.» (1)

Eerst nadat de heer J. J. BRUINSMA lid des genootschaps was geworden en in 1845 twee voorlezingen hield »over de wording en vorming van den Nederlandschen en Frieschen bodem,» werden er opzettelijke pogingen tot onderzoek gedaan en wij met hem tot eene commissie benoemd. Het Bestuur magtigde ons, »om, namens het Genootschap, besturen en bijzondere personen uit te noodigen tot het inzenden van berigten omtrent afgravingen van terpen en de daarin gevonden voorwerpen. »Hoe meer men in andere provinciën zich bezig gehouden heeft met het opsporen en verzamelen van overblijfselen uit den voortijd, des te merkwaardiger zijn steeds de uitkomsten van dat onderzoek, en des te rijker de oogst van gevondene voorwerpen geworden.» Het Bestuur oordeelde het op dien grond van geen gering belang, »dat men ook in deze provincie die zaak ter harte nam, en dat men de stomme getuigen van het huiselijk en maatschappelijk leven onzer voorvaderen trachte bijeen te zoeken, ten einde van hen berigten te vragen omtrent eeuwen, waarover de stem der geschiedenis zwijgt, of slechts bijna onhoor- en onverstaanbaar fluistert.» (18^e *Verslag*; 175.)

Het onderzoek van de terpen, te *Wirdum* begonnen, werd voortgezet in de rij van 12 terpen, welke zich van *Kimsverd* en *Pingjum* oostwaarts uitstrekken, en die een aantal urnen en voorwerpen van steen, been, gebakken aarde enz., ja zelfs ribben en wervels van walvischaardige dieren opleverden. Van het verblijf der Romeinen in dat oord vond men later de sporen in een sierlijke gouden fibula, spang of gesp met beeldwerk in 't midden en in een bronzen Mercuriusbeeldje van fraaije bewerking. De beide grootste urnen, die hier ooit te zien kwamen, vonden wij op één dag, de ééne benoorden de kerk van *Oudemirdum* en de andere nabij de kerk van *Staveren* opgedolven, en beiden in vrij goeden staat. Veel stof tot bespreking gaf in 1846 een platgeslepen ossebeen, met twee gaten voor en achter, uit een terp te *Irnsum*, dat vermoedelijk tot een schaafts gediend kon hebben. Deze bewering werd sterk weêrsproken, en erlangde niet eerder bevestiging, dan nadat Jhr. Rethaan Macaré te *Middelburg* ons een dergelijk been had toegezonden, dat, in een der vliedbergen op Walcheren ge-

(1) Jammer, dat dit voortreffelijke werk niet is voortgezet, dewijl in het tweede stuk eene afzonderlijke behandeling van de terpen beloofd was (bl. 51 en 288). Toen Dr. Westerhoff ons kabinet in 1873 voor 't laatst bezocht, hebben wij hem, als vroeger meermalen, dringend om de uitgave verzocht van zijne talrijke verzamelde berigten omtrent dit onderwerp. Sedert is hij in Maart 1874 overleden.

vonden, werkelijk voor een oude schaats werd gehouden. Hij bevestigde dit met berigten uit oude schrijvers, die verzekerden, dat de vroegste bewoners dezer landen, en ook in Engeland, geslepen beenderen van dieren zich onder de voeten bonden en daarmee zich over glad ijs voortstuwden door middel van een stok met een scherpe punt.

Ook Dr. L. J. F. JANSSEN had daarvan reeds melding gemaakt in zijne Oudheidkundige Mededeelingen; en groot genoeg deed het ons, dat deze geleerde conservator van het Rijks Museum van Oudheden te *Leiden* ons in 1848 kwam bezoeken en onze reeds verzamelde voorwerpen bezigtigen en verklaren, in het kleine lokaal, dat het Genootschap toen voor zijne bibliotheek en verzameling had gehuurd.

Dit bezoek was voor ons, beginnelingen, even leerzaam als in drieërlei opzigt belangrijk. Kort te voren was er in de bosschen van het landgoed *Rijs* in *Gaasterland* een Hunebed, steenkelder of oude Friesche heidensche begraafplaats gevonden, waaruit Jhr. G. R. G. van Swinderen ons eenige merkwaardige voorwerpen, bestaande uit vuursteenbeitels, bewerkte urnscherven enz. toezond. Dewijl er in Friesland nooit sporen waren gevonden van dergelijke grafsteden in den grond, geheel verschillend van de Drentsche Hunebedden of steenklompen meest boven den grond, heeft Dr. Janssen zich veel moeite gegeven deze zaak te onderzoeken. Hij gaf daarvan eene uitvoerige beschrijving en opheldering, en daarna eveneens van den antieken *St. Maartens-steen*, in den westmuur der Martinikerk van *Bolsward* gemetseld. Beide belangrijke verhandelingen, gelijk later nog eene over een ouden grafsteen in den kerkmuur van *Rinsumageest*, zijn, met afbeeldingen toegelicht, geplaatst in het tijdschrift des genootschaps: *de Vrije Fries*, het 5de en 10de deel.

Aan dit bezoek van Dr. Janssen hadden wij het tevens te danken, dat hij, ten gevolge zijner onderzoekingen in de Friesche terpen en van de daarin gevondene voorwerpen, ons in 1850 een geschenk bezorgde van den staatsraad Mr. P. A. Brugmans te *Amsterdam*, bestaande uit een groot getal voorwerpen van steen, been, gebakken aarde en metaal, opgegraven in en nabij de oude handelsplaats *Batavodurum*, *Dorestat* of *Wijk bij Duurstede*. »Die voorwerpen, schreef de heer Janssen, hebben een nieuw licht verspreid over het huiselijk en maatschappelijk leven en den trap van beschaving der oude bewoners van ons vaderland gedurende een tijd, waaruit men zoo weinige overblijfselen kende, namelijk uit den tijd van overgang van de Romeinsche tot de Frankische heerschappij. Doch een ander en voor hem nieuw gedeelte bezat een oud-Friesch karakter, als overeenkomende met *gelijksortige* voorwerpen, in verschillende terpen, te Kinswerd, Pingjum, Wirdum, Oosterend en Hichtum gevonden en bij ons bewaard. Vele der bij Wijk gevonden voorwerpen, ook met Noordsche en Germaansche overeenkomende, achtte hij van Frieschen oorsprong te zijn, dewijl het historisch bekend was, dat de Friezen ook te Dorestat een levendigen handel op de toenmalige Europesche markten dreven. De hulp der vergelijkende archaeologie was daarbij noodig, en zeker zou er nog meer gevonden worden, nu er eenmaal de aandacht op gevestigd was. Daarom moest men omzigtig zijn en niet overhaast oordeelen. Hij verwachtte eindelijk, dat de Friesche terpen niet slechts vele ophelderingen beloven aangaande de Wijksche oudheden, maar ook, dat zij vooral over de geschiedenis van de vroegere Friezen een geheel nieuw, vroeger onbekend, en onvervalscht licht verspreiden zullen.»

Deze en andere aanwinsten gaven aanleiding tot het aanschaffen van eene kast met schuifdeuren, waarin wij nu de verzamelde voorwerpen ordelijk konden plaatsen en die het begin was van een oudheidkundig kabinet. Door die voorlichtingen en raadgevingen gesterkt, deden wij, met hulp van eenige andere leden van de tweede of oudheidkundige afdeeling, bestendig meer pogingen om het in verschillende oorden dezer provincie gevondene te bekomen. En wij mogten daarin zóó gelukkig slagen, dat onze kast eerlang gevuld en het kleine vertrek, waarin ook onze boekerij was geplaatst, te bekrompen werd. Wij verheugden ons dus zeer, toen, op voorstel van Dr. J. H. Halbertsma, Gedeputeerde Staten in 1853 besloten tot de oprigting van een Antiquarisch Kabinet van Friesland, of Provinciaal Museum van Oudheden, in verband met de oudheid- en penningkundige verzameling van het *Friesch Genootschap*, dat zich tot die vereeniging van krachten bereid had verklaard.

Zij bestemden daartoe twee vertrekken in het pas voltooide *Paleis van Justitie*, het een om daarin de verzamelde schilderijen en gelijkste teekeningen van Friesche Staten en Stinzen op te hangen, en het ander tot bewaarplaats van onze oudheden en boeken. Voor de bezoekers was het nu een gemak en genoeg, deze verza-

lingen vereenigd te vinden in het zelfde gebouw, waarin de Provinciale en Hofsbibliotheken mede geplaatst en zoo voortreffelijk ingerigt waren door de zorgen van den Archivaris-Bibliothecaris J. VAN LEEUWEN. In die betrekking bewees deze vroegere voorzitter des genootschaps groote diensten ten aanzien van het inrigten van het kabinet, het verschaffen van kasten en laden, en het ordenen van de daarin geplaatste voorwerpen, daar ook het overbrengen van de door Halbertsma aan de Provincie geschonken bijdragen aan hem was opgedragen. Volgens eene lijst, welke de schenker daarbij had laten drukken, bestonden deze uit 68 voorwerpen, waarvan 26 waren oud-friesche meubelen en schilderijen, kleedingstukken en tafelgereedschappen, speeltuigen, rookpijpen, kinderspelen enz.; terwijl de overige 42 allen betrekking hadden tot *Hindeloopen*, en door hem, als eigenaar van de daar nabij gelegene zathe *Westerein*, verzameld waren, om nog de laatste overblijfselen te bewaren van de eenmaal rijke huisgeraden en kleedingstukken der vrouwen van die thans zoo sterk afnemende zeeplaats. Dubbele waarde hadden die voorwerpen bekomen door de soms geleerde, soms geestige wijze, waarop de verzamelaar hun aard en bestemming in die lijst had weten te beschrijven. Zij waren voor ons van te meer belang, omdat sedert de hoogleeraar de Crane, reeds twintig jaren te voren, de nasporing van de merkwaardigheden van *Hindeloopen* sterk had aanbevolen, wij door het herhaald bezoeken van die stad en het aanknoopen van vriendschapsbetrekkingen in de gelegenheid waren om vele dergelijke voorwerpen te verzamelen en in 1848 daarvan eene korte beschrijving uit te geven. Voortgezet onderzoek en mededeelingen der heeren S. O. Roosjen en N. D. Kroese gaven in 1855 aanleiding om alles uitvoeriger te bewerken, van Halbertsma's beschrijvingen gebruik te maken en dit bijeen te brengen in het geschrift: *Merkwaardigheden van Hindeloopen; bevattende historische bijzonderheden omtrent de woningen, kleeding, gebruiken en taal der Hindeloopers, benevens Taalproeven in rijm en onrijm*.

Bij beide genoemde werkjes hadden wij afdrukken gevoegd van een groote plaat eener Hindelooper binnenkamer, welke een Amsterdamsch uitgever in het koper had laten graveeren naar de teekening van een onzer stadgenooten, die haar daartoe aan ons had afgestaan. Zoodra die plaat in 1848 te *Hindeloopen* werd ontvangen, wekte zij groote verontwaardiging op wegens vele fouten in de bijzonderheden en verkeerde voorstelling. Met tal van aanmerkingen bood men ons dadelijk aan, om van die kamer en van al de meubelen en kleedingstukken betere teekeningen in kleuren te verschaffen. Een ongelukkige bedeelde, Hendrik Lap, hield zich met de vervaardiging daarvan bezig, en heeft ons, tot aan zijn dood in 1874, bestendig een aantal afbeeldingen geleverd, die zich niet door perspectieve juistheid, maar door groote naauwkeurigheid en waarheid van voorstelling onderscheiden. Door deze teekeningen en de later bekomene kleedingstukken en meubelen is onze verzameling van alles wat *Hindeloopen* vroeger kenmerkends opleverde, vrij volledig geworden en voor verlorengaan bewaard.

Bewaren en voor verlies en vernietiging te behoeden, wat verdiende behouden te worden, was zeker het doel der oprigting van het Kabinet van Oudheden en eene openbare bewaarplaats de wensch des oprigters. Doch niet alle voorwerpen van historisch belang kunnen daarin eene plaats vinden. Van aanzienlijke gebouwen, antieke kerken, kerksieraden en beeldhouwwerken, die allen vroeg of laat voor het geweld van den tand des tijds bezwijken, is het voldoende naauwkeurige afbeeldingen te bezitten, om deze aan het nageslacht over te brengen. Voor zooverre deze nog in onze provincie bestaan — en hoevele zijn reeds spoorloos verdwenen? — hebben wij het van onzen plicht geacht, ook daarvan teekeningen te laten vervaardigen. Nadat van Lennep in het voorberigt van de Roos van Dekema onze aandacht vestigde op het rijke beeldhouwwerk in de kerken van *Bolsward*, hebben wij sedert 1854 al die antieke banken, sieraden en verdere voorwerpen, welke zich in die stad door smaak of kunstwaarde onderscheiden, laten afbeelden, en daardoor eene belangrijke verzameling van ongeveer honderd bladen bekomen, welke wij later, bij de verklaring van de platen, breeder zullen beschrijven.

In laatstgenoemd jaar werd onze aandacht gevestigd op het voorgenomene afbreken van de oude Kerk van *Terkaple*. Dat dit antieke gebouw eene zeer merkwaardige zolderschildering in 18 tafereelen, alsmede drie gebeeldhouwde grafzerken der Oenema's en Roorda's bevatte, was ons bekend uit de beschrijving daarvan, in het 2de deel van de Vrije Fries medegedeeld. Dewijl aan de bewaring van dit middeleeuwsch schilderwerk, hoe zeldzaam ook, niet viel te denken, hebben wij teekeningen laten vervaardigen van ieder der 18 tafereelen, welke, binnen randwerk, uit bijbelsche voorstellingen en heilige personen bestaan, waarvan de kleeding en uitdrukking soms zeer zonderling zijn.

Later kwamen wij in de gelegenheid ook van den antiëken Kraak of Hangzolder, van 1554, welke het kooreinde der Kerk van *Oosterend* versiert, afbeeldingen te doen maken, zoowel van de voor- en achterzijde als van de vreemde figuren op de gebeeldhouwde ornamenten. (Zie de Platen 18 en 19, benevens de Toelichtingen.)

Ook van elders bekwamen wij verschillende teekeningen van oude gebouwen en voorwerpen, en verzamelden wij tevens gravures zoowel van kaarten, plattegronden, gezigten en gebouwen als van portretten van beroemde Friezen, welke thans twee Kunstboeken vullen, die, hoewel nog verre van volledig, de bezigtiging overwaardig zijn.

Een jaar na de oprigting van het Kabinet van Oudheden kwam Dr. Halbertsma de jeugdige instelling bezoeken, en hadden wij het genoegen, dat de bijeengebragte verzamelingen, vermeerderd met geschenken van een aantal leden en belangstellende personen, zijne volle goedkeuring mogten wegdragen. Wel bleef er nog veel te wenschen over en konden al de voorwerpen nog niet zóó wetenschappelijk als het behoorde gerangschikt worden, toch viel het hem toe, dat de vier met glas gedekte kasten in het midden van het vertrek reeds zoo vele voorwerpen van historisch belang bevatten, en even zoo de 12 schuifladen daar beneden, waarin nog een aantal merkwaardigheden, uit terpen opgedolven, eene plaats hadden gevonden. De heer J. J. Bruinsma had deze laden tevens verrijkt met een groot getal proeven of stukken van de verschillende grondsoorten van *Friesland*, als klei, zand, veen en daarin gevondene bijzonderheden. In een kleine antieke keeft, met gebeeldhouwde figuren, hadden wij de Hindelooper kleedingstukken geborgen. De oude glazekast bevatte een aantal urnen van onderscheiden grootte en vorm met andere voorwerpen, als kannen, kruiken, glazen, drinkgereedschap en verder oud huisraad. De wanden waren behangen met antieke schilderijen, en over den ingang pronkte de nette kast, waarin een sierlijk gekleurd exempl. van den kompletten Atlas van Blaeu in 12 groot folio deelen, als een vorstelijk geschenk van Prins Jan Willem Friso aan de Franeker hoogeschool, met zijn portret er boven, de aandacht trok. Daarnevens stond een grootere kast met een geschenk van Koning Lodewijk aan de zelfde hoogeschool, bestaande in eene zoogenaamde houten bibliotheek van ongeveer honderd banden, bevattende proeven van zoovele houtsoorten in den vorm van een boek, en van binnen, als eene doos, de takken, bladen, bloesems, vruchten, zaden enz. van ieder.

Kortom, reeds in het eerste jaar had het lokaal zulk een gunstig aanzien verkregen, dat Dr. Halbertsma hierdoor werd aangemoedigd, om alle verdere oudheidkundige voorwerpen, welke hij bezat, aan de Provincie te schenken en daaraan toe te voegen. In 1855 werden deze ontvangen, en wel mogt dit een belangrijke aanwinst heeten. Daaronder toch was eene kast met glazen deuren, waarin hij zijne preciosa van zilver had bewaard.

Van eene gansche verzameling kinderspeelgoed of huishoudelijke voorwerpen in het klein, fraai bewerkte trouwkistjes, lepels, sieraden en andere voorwerpen van zilver deed hij nu afstand, en evenzeer van de daarin geplaatste cassette of toeslaande lessenaar met bergplaats voor papieren en geld, welke Onno Zwier van Haren op zijne reizen naar Zwitserland en als gezant bij den vredehandel te Aaken had gebruikt. Bij de voorwerpen van Frieschen oorsprong, zoo als de merkwaardige Sint Steffenshoorn, schilderijen en portretten, een knottedoek, verscheidene letterlappen, kleedingstukken enz. voegde hij echter ook een aantal uit andere landen, door hem op zijne reizen in Engeland, Schotland en elders verzameld, of door zijn zoon, den zeekapitein, uit Oostindië, China en Japan medegenomen, en voor welke hij hier eene bewaarplaats verlangde, ook om te dienen ter vergelijking met gelijksoortige voorwerpen, in *Friesland* in gebruik.

Ook bij voortdoring bleef Dr. Halbertsma zijne ingenomenheid met het opgerigte kabinet door toezending van meerdere bijdragen betoonen. Verschillende leden en aanzienlijke personen volgden zijn voorbeeld, en hadden wij daaraan bestendig aanwinsten van meer of minder belang en ook de toeneming van het getal bezoekers te danken. De voorwerpen, uit terpen en uit de hooge veenen opgegraven, vermeerderden, en in 1858 maakten wij zelfs gebruik van het aanbod, om in het bezit te komen van een der acht steenen doodkisten, welke op het kerkhof van *Koudum* waren ontdekt. Dit merkwaardig en zwaarwichtig voorwerp, uit één stuk Bremer of Bentheimer steen gehouwen, dat, even als de andere, zeker tot rustplaats van een aanzienlijk edelman of hoog geestelijk persoon had gediend, werd met veel moeite op de binnenplaats van het Paleis van Justitie overge-

bragt. Op het belang en de oudheid van zulke antieke lijkvaten, op enkele plaatsen in deze provincie meer gevonden, was reeds gewezen in den Friesche Volks-Almanak voor 1842, met eene beschrijving en afbeelding. (1)

Hoezeer wij ons verheugden in de bestendige toeneming van het aantal voorwerpen, dat onze liefde voor oudheid, wetenschap en kunst verzameld en zoo goed mogelijk geplaatst had, het kon niet anders, of het lokaal, waarin ook onze steeds aangroeiende boekerij was geplaatst, werd eerlang te bekrompen; terwijl het tweede vertrek, de schilderijkamer, overgevuld was. De regterlijke magt gaf ons bovendien te kennen, dat het laatstgenoemde lokaal te haren behoefte diende ontruimd te worden, en dat zij eerlang ook gebruik moest maken van dat, waarin zich het Kabinet bevond, weshalve wij bedacht moesten zijn, om ook dáárvoor naar eene andere lokaliteit rond te zien.

De verplaatsing van de bibilothek was dus in de eerste plaats noodig. Daarvoor vonden wij eene gelegenheid, dewijl de heer W. van der Wielen achter zijn huis en ter zijde van onze gewone vergaderzaal twee ruime vertrekken liet timmeren, welke wij van hem in huur bekwamen (1862). In het eerste kon nu de boekerij een ruime plaats vinden; in het tweede werden grootere schilderijen opgehangen, daar de overige waren geplaatst in het kabinet, waar vroeger de boekkast had gestaan.

Die verzameling toch was in de laatste jaren, zoo door aankoop als geschenken, zeer toegenomen. Wij hadden geschilderde portretten bekomen van Prins Jan Willem Friso en Prinses Maria Louisa, van Poppe van Burmania en zijne vrouw, van de beide hoogleraren Vitranga, van Gijsbert Jacobs en zijne vrouw, van Dr. Simon Stijl, van Mr. Daam Fockema en vooral een groote beeldtenis van Viglius van Aytta ten voeten uit, als kanselier der orde van het gulden vlies, ons door de bestuurders der Groninger hoogeschool overgedragen. Bovendien gaf het afbreken van *Goslinga-state* te *Hallum*, waarin zich een aantal portretten van aanzienlijke Friesche edelen, uit de 16de en 17de eeuw, bevond, aanleiding, om daarvoor eene bewaarplaats te zoeken en ons kabinet er voor te bestemmen. Hoewel de namen van de personen, die ze voorstellen, ons nog niet allen bekend zijn, hebben zij, even als andere ons geschonken portretten, historische waarde voor de kennis van het kostuum of de kleederdragt van verschillende tijdperken. Van de kleedingstukken zelve, zoo van Ameland als van Hinde-loopen en elders, nam onze verzameling toe; terwijl het vroegere huiselijk leven toegelicht werd door het bekomen van antieke stoelen, geschilderde glazen, speeltuigen, meubelen, huisgeraden, rook- en drinkgereedschappen, waaronder vier groote drinkhoorns ware sieraden zijn.

Inzonderheid gaf de toenemende afgraving van de terpen ons bij voortduring stof tot vreugde bij het bekomen van een aantal voorwerpen, waarvan de aard en vroegere bestemming ons dikwijls even raadselachtig was, als wij ons over de fraaije bewerking moesten verwonderen. Behalve eene menigte voorwerpen, gesneden uit been en hertshoorn, ja zelfs geheele hertshoorns en stukken daarvan, vooral bij *Stiens*, *Finkum* en *Hallum* opgedolven, kwam er uit de terpen verschillend beeldwerk voor den dag, waarvan een sierlijk bewerkt bronzen beeldje van Mercurius, bij *Pingjum* gevonden, even als de uit dat oord afkomstige gouden fibula, tot het Romeinsche tijdvak gebracht kon worden. Doch vooral ontsprongen uit deze bron rijke aanwinsten voor een bijzonder vak van onderzoek en historische studie, dat wij tot dusverre niet vermeldden, omdat wij daarvan hier een meer aaneengeschaeld verhaal wilden mededeelen.

Op het ruime gebied der vaderlandsche Oudheden, dat zich over zulk een aantal verschillende vakken en onderwerpen uitstrekt, was er echter één onderdeel, dat het Friesch Genootschap reeds vroeg en met bijzondere voorliefde en ijver ter harte nam; het was het opsporen, bewaren en beschrijven van de oude Friesche *Munten* en *Penningen*. De treurige ervaring, dat zoo veel van het nog aanwezige in den smeltkroes verdween, gaf den heer Mr. A. DEKETH in 1833 aanleiding om daartoe een voorstel te doen, en ook om eene commissie te benoemen, aan welke de zorg hiervoor bepaaldelijk werd opgedragen. Het Genootschap, overtuigd van het groot belang dezer »stomme getuigen van het vroegere volksverkeer” voor de geschiedenis, die tevens tot bevestiging of toelichting

(1) Meerdere bijzonderheden omtrent het van tijd tot tijd bekomene bevatten de Jaarlijksche Verslagen van het Genootschap, en nog meer de sedert 1851 daaraan toegevoegde Verslagen van den Voorzitter der tweede of oudheidkundige afdeling.

van gebeurtenissen en omstandigheden kunnen strekken, besloot gaarne tot het bijeenbrengen van eene eigene penningverzameling, welke in de eerste plaats gedenkpenningen betrekkelijk Friesland en vervolgens de daar geslagene of daar gevondene munten of penningen zou bevatten. Het droeg aan drie zijner leden de nasporing en beschrijving op, en noodigde alle leden uit, om hen tot het verzamelen behulpzaam te zijn.

Met welk een gelukkig gevolg deze en latere pogingen zijn bekroond geworden en hoe talrijke munten en penningen er sedert geschonken en aangekocht zijn, bleek vervolgens uit de berigten van Mr. Deketh en, sedert diens vertrek naar 's Hage in 1841, van zijn opvolger Mr. J. DIRKS, die van tijd tot tijd lijsten van de aanwinsten achter de jaarlijksche verslagen des genootschaps mededeelde. De wetenschappelijke zin en liefde voor dit onderwerp deden gelijktijdig mede partikuliere verzamelingen toenemen of ontstaan, van welke die der heeren Mr. J. Dirks en F. de Haan, A. P. H. Kuipers en R. Bloembergen Santée alhier, gelijk die van Jhr. Mr. H. B. van Sminia te Bergum, Mr. P. A. V. Baron van Harinxma thoe Slooten te Holwerd en Mr. A. Quæstius te Dronrijp eerlang van veel belang werden.

Ook van elders, in *België* en in *Duitschland*, ja zelfs in *Denemarken* en in *Rusland*, werden Friesche munten en gedenkpenningen opgespoord en berigten deswegens ingewonnen, met zóó gunstigen uitslag, dat Mr. Dirks door zijne belangrijke *Bijdragen tot de Munt- en Penningkunde van Friesland*, sedert 1843 in verschillende deelen van het tijdschrift *de Vrije Fries* geplaatst, en later door talrijke bijdragen in de *Revue de la Numismatique Belge*, bewees, hoe rijk dit onderwerp was, waaraan hij door eene grondige historische behandeling waarde en duurzaam belang had geschonken. ⁽¹⁾

Er was in onze provincie alzoó veel verzameld en vóórgewerkt, waarvan Prof. P. O. van der Chijs gebruik kon maken in zijn groot muntwerk, door Teyler's Genootschap in 9 deelen uitgegeven, waarin de Munten van Friesland, benevens die van Groningen en Drenthe, van de vroegste tijden tot aan 1576, in het vijfde gedeelte zeer uitvoerig behandeld en afgebeeld zijn (1855). Van de latere Friesche munten waren reeds in 1834 afbeeldingen in de 7de afl. van het Muntboek van P. Verkade verschenen, vermeerderd in de nieuwe uitgaaf van 1848.

Maar behalve het groot getal verzamelde *Friesche* penningen en munten, kwam er steeds, bij het aanleggen van wegen, het afgraven van terpen en het verspreiden van de terp-aarde over lage ingepolderde landen, ook een aantal vreemde muntspéciën van goud, zilver en koper voor het licht. Sedert er in 1827 twee Romeinsche munten van keizer Marcus Aurelius te *Sneek* waren gevonden, werden er vervolgens in en bij die stad, gelijk ook bij *Harlingen*, *Winsum* en *Spannum*, zoomede te *Wanswerd*, *Oosterend* en *Baaijum*, munten uit den Romeinschen keizerstijd voor den dag gebragt. Uit de tijden der Merovingiërs vond men er eenige te *Hichtum*, *Jelsum*, *Wieuwerd*, *Hijum* en elders. De bodem van *Gaasterland* leverde menigvuldige zilveren denariën op van de keizers Lodewijk de vrome en Lotharius. De »schat van *Wieuwerd*», in 1866 opgegraven en bestaande uit 37 Byzantijnsche en Frankische munten en sieraden uit het Merovingische tijdvak, allen van goud, overtrof in rijkdom alles wat tot dusver van dien aard was ontdekt. (Zie plaat 30 en de Toelichting.) Ook te *Staveren*, *Winsum*, *Oosterbierum* en vooral te *Pingjum* werd een groot getal Frankische munten gevonden; terwijl die uit de middeleeuwen op talrijke plaatsen voorkwamen. Hoewel deze muntspéciën, even als zoovele andere in den grond gevondene voorwerpen, voor geen dadelijk bewijs kunnen gelden van het verblijf der Romeinen en Franken in deze streken, zoo duiden zij toch op sporen van hun verkeer met de Friezen. Immers, die munten waren hier gangbaar en een betaalmiddel in den handel met deze volken. Van hoeveel gewigt die koophandel en de scheepvaart der Friezen was in het tijdperk vóór Karel den groote (800), was reeds in 1846 door Mr. Dirks, in zijne, bij het Utrechtsch Genootschap bekroonde, verhandeling, in bijzonderheden aangewezen. Maar vooral van het handelsverkeer met de naar *Brittanië* overgestoken Angelsaksische stammen hebben de laatste jaren in belangrijke muntvonden de bewijzen opgeleverd. De eerste bestond uit 152 zilveren Angelsaksische muntjes of *sceatta's* en eenige zilveren voorwerpen, welke in Maart 1863 in de veenderijen van *Terwispel* werden opgegraven. De tweede, ten getale van 250 Angelsaksische en Frankische muntjes, bekwam de Heer F. de Haan uit de afgegravene terp van *Memerda-state* te *Hallum*, waar ze, in een urn of potje, eeuwen lang verscholen lagen ⁽²⁾. De derde kwam in 1868 (bijna gelijktijdig met het vinden van 300 Frankische denariën van Straats-

⁽¹⁾ Een groot getal afdrucken dezer penningkundige en historische bijdragen van Mr. J. DIRKS is opgenoemd in den *Catalogus der Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden*, 1870, bl. 99, en in dien van 1875, bl. 222.

⁽²⁾ Zie uitvoerige berigten deswegens in het werkje: *Angelsaksische Munten, in 1866 gevonden in Friesland*, beschreven door F. DE HAAN en historisch toegelicht door W. EERHOFF. In 1873 zijn allen, met de urn, voor ons penningkabinet aangekocht.

burg te *Pingjum*) te voorschijn uit de breede terp naast het oude *Sjaerdama-slot* ten oosten van *Franeher*. Er waren wel 400 stuks, de meeste zeer duidelijk en vele als fonkelnieuw, die eene groote verscheidenheid van muntslag, typen of figuren vertoonden. Zij schenen bewaard te zijn in een vergaan houten kistje, waarbij ook kleine zilveren voorwerpen, een ring, lepeltjes, haarnaalden enz. gevonden waren⁽¹⁾. Naar aanleiding van deze en andere muntvonden schreef de Heer Dirks daarover twee uitvoerige verhandelingen, een *Essai sur les Anglo-Saxons et leurs petits deniers*, in genoemde *Revue* voor 1870, en *De Angel-saksen en hunne oudste Munten (sceattas)*, in het 12de deel van de *Vrije Fries*, 1873, beide door talrijke afbeeldingen op 7 platen toegelicht.

Vermoedelijk hadden de Friezen, die deze vreemde munten in tijden van vervolging aan de aarde ter bewaring toevertrouwden, deze geldstukken in de 7de of 8ste eeuw uit *Engeland* en *Frankrijk* in betaling ontvangen voor geleverd vee of andere voortbrengselen van hun land, en zien wij daarin mede de eerste sporen van een uitvoerhandel, die thans, na ruim duizend jaren, bij vermeerderde behoeften en produktie, zóódanig is toegenomen, dat men tegenwoordig kan rekenen, dat de Friezen jaarlijks ongeveer twaalf millioen gulden voor vee, en zestien millioen gulden voor boter alléén uit *Engeland* ontvangen. (Zie de noot bl. 9.)

Gedurende verscheidene jaren bleven wij nu van elke goede gelegenheid tot aanvulling en vermeerdering van de verzamelde oudheden gebruik maken, zoodat eene groote tafel in het lokaal des Bestuurs even óvervuld was als het kabinet, op welks ontruiming hoe langer hoe meer werd aangedrongen. Vruchteloos zagen wij om naar eene andere lokaliteit, waarin ook plaats zou zijn voor de toekomst, waarin wij nog grootere aanwinsten te gemoet zagen. Wij verwachtten haar echter van het *Provinciaal Bestuur*, dat, door het aanbieden van een lokaal aan Dr. Halbertsma, de oprigting van het kabinet had mogelijk gemaakt, en dat nu, na ongeveer twintig jaren, door het toegenomen aantal zoowel van voorwerpen als van bezoekers, daarvan ruime voldoening had, om geene gelegenheid tot uitbreiding aan te bieden, zoodra het daartoe in staat was. Die gelegenheid deed zich eindelijk voor, toen in 1870 door het bouwen van een vereenigd post- en telegraafkantoor de lokalen van het laatste, in een vleugel van het Gouvernementsgebouw, ontledigd werden. Aangename blijken van belangstelling en zorg ondervonden wij nu van den heer Commissaris des Konings, Jhr. Mr. J. E. van Panhuijs, aan wiens invloed wij het vooral toeschreven, dat heeren Gedeputeerden besloten, aan de Provinciale Staten voor te stellen, om de ontruimde vertrekken der telegrafie te bestemmen tot een lokaal voor *Frieslands Kabinet van Oudheden*, en om ze tot dat einde te doen verbouwen en inrigten. Zeer verblijdden wij ons in het daarop ontvangen gunstig besluit der Staten, en, met overleg van het Bestuur des Genootschaps, had nu de vertimmering en inrigting plaats op zóó geschikte wijze, dat wij daarmede hoogelijk waren ingenomen, toen wij in Mei 1872 in de gelegenheid werden gesteld om van die lokalen gebruik te maken. Al de voorwerpen, welke zich bevonden zoowel in het Paleis van justitie als in de Bestuurskamers, werden nu vereenigd en derwaarts overgebracht, geplaatst en gerangschikt, waartoe de nieuwe kasten met schuifdeuren ons zeer te stade kwamen, en de heer Archivaris-Bibliothecaris G. Colmjon ons gaarne goede hulp verleende.

Daarin werd nu mede geplaatst een sierlijk bewerkte antieke kast, welke de Provincie met vele andere voorwerpen had kunnen aankopen, en die als bewaarplaats van oude kleedingstukken zeer geschikt was. Geen gering sieraad ontving het lokaal van de in het midden geplaatste kasten, met glas gedekt, waaronder door de zorgen van den heer Dirks al de sedert jaren verzamelde oude Munten en Gedenkpenningen (tot dusverre in een gesloten penningkastje bewaard) blootgelegd en ten toon gespreid werden. Het groote beeld van Viglius daarnevens, het Altaarstuk van Frans Minnema tegen den schoorsteen, de oorspronkelijke koppen van den steenen man of Caspar Robleszuil met de groote urnen in den hoek, en de wanden gevuld met zoo vele portretten en schilderijen, als er maar plaats was, — dit alles droeg veel bij om het aanzien en de belangrijkheid van het geheel en van de verder geplaatste voorwerpen in het bijzonder te verhoogen. Eenige overige schilderijen vonden plaats in den gang, terwijl in het kleinere zijvertrek de fraaije verzameling teekeningen van vroegere Stinzen, Staten en aanzienlijke gebouwen werd opgehangen, tegenover de houten bibliotheek, die, als wetenschappelijke rariteit, altijd de aandacht van vele bezoekers trekt.

⁽¹⁾ De laatste voorwerpen en de helft dezer Angelsaksische en Frankische munten zijn in het penningkabinet der Leidsche hoogeschool opgenomen; de andere helft bekwam het Genootschap.

Erkentelijk voor de welwillendheid van het Provinciaal Bestuur, hebben wij de moeilijke taak der overbrenging en rangschikking met veel genoegen volbragt, en ons in deze groote verbetering van lokaliteit verheugd. Dikwijls kwam de wensch bij ons op, dat het onzen vriend Halbertsma had mogen gebeuren, om deze uitbreiding te beleven, en de vrucht te zien van zijne poging om een gedenkstuk van der Friezen nationaliteit in 't leven te roepen; eene openbare instelling, waaraan alle verstandigen uit het oogpunt niet enkel van oudheid, maar ook van wetenschap en kunstmaak duurzame waarde zullen hechten, en die dáárom aanspraak mag maken op hunne belangstelling en vereering. (1)

Belangstelling en vereering, ja, daarvan ontvingen wij aangename blijken, ook van *Koning WILLEM III*, toen deze in 'tvolgende jaar, den 12 Mei 1873, vergezeld van een aanzienlijk gevolg, het Kabinet met een bezoek vereerde. Aan al de voorwerpen van verschillenden aard en bijzonder aan de gedenkpenningen, welke ter beschouwing gegeven en zoo veel mogelijk verklaard werden, schonk Z. M. onverdeelde aandacht, zoodat dit bezoek langer dan anderhalf uur duurde en niet eindigde voor Z. M. ons zijne goedkeuring en ingenomenheid met deze belangrijke provinciale instelling had te kennen gegeven.

Intusschen hadden wij reeds lang gewenscht, dat er van al de verzamelde voorwerpen een wetenschappelijk geordende Catalogus mogt vervaardigd worden, zoowel om een overzicht te bekomen van het geheel, als om het publiek in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van den geheelen inhoud van het kabinet, ten einde daardoor tevens zijne belangstelling op te wekken en het tot een bezoek en nadere kennismaking daarvan aan te sporen. Wij vonden den heer C. H. F. A. CORBELIJN BATAERD bereid, deze moeilijke taak op zich te nemen, en hij heeft die op waardige wijze volbragt. Zijne *Beschrijvende Naamlijst van de voorwerpen, verzameld in Frieslands Kabinet van Oudheden*, beslaat ruim 80 bladzijden en is in 26 rubrieken verdeeld, terwijl bij ieder beschreven voorwerp de plaats van herkomst en de namen der schenkers zijn opgegeven. Ten einde den aard en het getal der voorwerpen eenigzins te doen kennen en den omvang van het geheel te overzien, deelen wij daaruit mede, dat er niet minder dan 69 urnen, en 115 hier en 100 elders, meest in den grond gevondene, oudheidkundige voorwerpen verzameld zijn; 93 is het getal der portretten en 72 dat der schilderijen, teekeningen en gravures, voor zoover zij in lijsten gevat zijn; van de kleedingstukken zijn er 58 uit Friesland, 18 van Ameland, 63 uit Hindeloopen en 20 uit andere landen bijeengebragt; terwijl het Hindelooper huisraad uit 16 stukken bestaat. Het drinkgereedschap is met de hoorns, bekers, kannen enz. in 54 en het rookgereedschap in 25 nummers vertegenwoordigd; van toilet-artikelen, sieraden enz. zijn er 39 en van dames-handwerken 20 opgenomen. Nog zijn er 109 voorwerpen betrekkelijk vroegere zeden en gebruiken voorhanden, en onderscheidene rubrieken aan muur- en vloersteen (21), wapenen, jagt en vischerij (17), volksspelen en tijdverdrijf (14), gewigten (7) en huisraad (8) gewijd. Van de geschilderde familiewapens zijn 45 beschreven. Die inventaris is in 1871 voltooid en nu in herziening, om, aangevuld, zoo wij hopen, in 1876 gedrukt te worden. Zeker zal men daarin vele voorwerpen vinden, welke niet regtstreeks tot de oudheden behooren, maar meer rariteiten of zeldzaamheden genoemd kunnen worden. Men gelieve daarbij te bedenken, dat het kabinet zijn ontstaan meest te danken had aan geschenken, welke wij niet konden afslaan, ook omdat de grens tusschen oudheid en rariteit zoo moeilijk te trekken is. Eerst later kunnen die voorwerpen, des verkiezende, uitgeschild en afzonderlijk geplaatst worden. (2)

Sedert 1871 zijn er nog groote aanwinsten uit terpen van *Hallum* en uit den omtrek van *Franeker* voortgekomen, door de heeren van der Leij en Lonneman verzameld; alsmede de merkwaardige, uit steen gehouwen figuur van een Beer, uit de Zwaarder terp bij Stiens opgegraven. Of deze nu afkomstig is van de beervereering der Germanen, die, volgens Tacitus, afbeeldingen van dergelijke dieren uit de bosschen in hunne vanen voerden; dan of hij tot de middeleeuwsche voorwerpen behoort, dewijl Dr. Jonckbloet onder de Karel-romans een gedicht vermeldt, waarin de beer, onder den naam van Wislau, eene hoofdrol vervult, — dit willen wij evenmin beslissen,

(1) Dr. J. H. HALBERTSMA is den 27sten Februarij 1869 in 80jarigen ouderdom overleden. Zijn leven en verdiensten hebben wij medegedeeld in eene voorlezing, gedrukt in het 12e deel van het tijdschrift: *de Vrije Fries*.

(2) De Catalogus van de talrijke verzameling Gedenkpenningen en Munten is in bewerking.

als wij omtrent den aard, oorsprong en vroegere bestemming van een aantal andere antieke en twijfelachtige voorwerpen nu reeds een bepaald oordeel kunnen uitspreken.⁽¹⁾

Onze taak was voorshands het verzamelen, en wij wenschen het gaarne aan anderen over te laten, om later alle bijeengebragte overblijfselen uit den grijzen voortijd met elkander en met andere, elders voorhandene, voorwerpen te vergelijken, in onderling verband te beschouwen en zoodanig te verklaren, dat deze stomme getuigen van het verledene licht verspreiden over den vroegeren huiselijken en maatschappelijken toestand onzer voorouderen, die, gelijk Halbertsma het uitdrukte, »dezen grond met taaijen arbeid aan den oceaan betwist, en van moerasen in de vruchtbaarste en gezegendste plek van Europa herschappen hebben.»

Er was nog een tweede wensch, naar wier vervulling wij met verlangen uitzagen: het was, dat van de voornaamste der verzamelde oudheidkundige voorwerpen en van andere merkwaardigheden van Friesland afbeeldingen vervaardigd, gedrukt, beschreven en verspreid mogten worden, ten einde deze meer algemeen bekend en tot publiek eigendom te maken. Dan, wegens de geldelijke bezwaren, aan zulk een uitgaaf verbonden, bleef dit immer een vrome wensch. Onverwacht zagen wij ons echter tot de vervulling daarvan in de gelegenheid gesteld.

Op den 12 September 1869 overleed de heer Dr. NICOLAAS YPEIJ; een man van wetenschappelijken zin, die zich den eervollen naam zijner beroemde familie niet slechts waardig betoonde door wijze weldadigheid, vooral door ontginningen, zoowel aan zijne buitenplaats *Vijversburg* onder *Rijperkerk* als van een groot deel der uitgestrekte *Bergumerheide*, maar die ook wetenschappelijke belangen gaarne ondersteunde, zoo als het Friesch Genootschap bij herhaling ondervond, toen het de plannen ontwierp tot bewerking en uitgave van een Geschiedenis der hoogeschool en het athenaeum te Franeker en van een Kerkelijk Gedenboek voor de hervormden in Friesland.⁽²⁾ Ook van zijne belangstelling in het Kabinet van oudheden gaf hij ons aangename blijken, en stond hij op onbekrompene wijze eene keuze toe uit al de gouden en zilveren gedenkpenningen en munten in zijn bezit. Kort na zijn overlijden bleek het, dat zijne weduwe MEVROUW B. YPEIJ—LOOXMA en zijn eenige zoon, de heer Mr. A. LOOXMA YPEIJ, bezielde waren met gelijken weldadigen zin als hem eens versierde, dewijl het hun behaagde, om, »ter eere der nagedachtenis van den heer Dr. NICOLAAS YPEIJ», aan zes verschillende instellingen schenkingen te doen, ten bedrage van f 34,000. Daarvan was aan het *Friesch Genootschap* eene som van f 2000 toegekend, met den wensch, om haar te besteden »tot bevordering van Wetenschap en Kunst.»

Wat nu kon beter aan dien wensch voldoen en meer met den geest van den overledene overeenkomen, dan dat het Genootschap daarvoor een kunstwerk zocht tot stand te brengen, hetwelk, op de wijze der plaatwerken van van der Kellen en Hofdijk in ons land, gelijk vele andere in het buitenland, ten titel zou kunnen voeren:

FRIESCHE OUDHEDEN.

Afbeeldingen van de merkwaardigste voorwerpen van Wetenschap en Kunst, gevonden in de Archieven, Kerken, Kasteelen, Terpen enz. van de provincie Friesland, vergezeld van eene toelichtende beschrijving van iedere plaat.

Het voorstel daartoe gedaan werd, met eene lijst van een twintigtal onderwerpen, waaruit eene keuze zou kunnen geschieden, aangedrongen door de overwegingen, dat wij van een aantal dier voorwerpen sinds vele jaren reeds teekeningen hadden laten vervaardigen, welke, enkel in portefeuille bewaard, weinig nut deden; dat ze, te belangrijk om langer verscholen te blijven, verdienden het licht te zien, zoowel tot onderrigting van onze leden als van het publiek, dat van de verzamelde oudheden te weinig zag om er kennis van te bekomen, smaak voor te krijgen en achting voor te voeden. Behalve haar groot belang voor de oudheidkennis, waren er toch velen bij van uitstekende kunstwaarde, welke ieder met genoegen zou beschouwen. Immers, 't was niet genoeg, die voorwerpen en afbeeldingen enkel te bezitten. Door ze in ruimer kring mede te deelen en ze productief te maken, zouden velen ons daarvoor dankbaar zijn, en zou de kennis van 'tgeen *Friesland* merk-

(1) Zie over de Beervereering der Germanen GRIMM, *Deutsche Mythologie*, II 633; JONCKBLOET, *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, 2e druk, I 88.

(2) Meerdere bijzonderheden omtrent zijne maatschappelijke verdiensten hebben wij destijds medegedeeld in het geschrift: *Ter vereering der nagedachtenis van Dr. N. YPEIJ*, 1869.

waardigs bezit er evenzeer door bevorderd als de kunstsmaak geleerd en geleid worden. Bij het verzamelen was de openbaarmaking, als doel, immer gewenscht, en nu daartoe zulk eene gunstige gelegenheid werd aanboden, zou deze bestemming zeker ook het best aan het doel der schenking, ter bevordering van Wetenschap en Kunst, beantwoorden. Bovendien zou zulk een uitgave onzen leden zeker hoogst aangenaam zijn, en zou een dergelijk plaatwerk een monument kunnen worden voor Friesland, dat het belang van onze oudheden, de waarde van onze kunstvoortbrengselen en de eer van onze provincie, ook daar buiten, zou kunnen verhoogen.

Na vele overwegingen werd in de vergadering van den 23 December 1869 besloten, de geheele gift aan de uitvoering van dit voorstel te besteden, waartoe wij met de heeren Mr. J. DIRKS en Dr. J. G. OTTEMA in commissie werden gesteld. Wij belastten den heer A. MARTIN met het afteekenen van de merkwaardigste voorwerpen in ons kabinet aanwezig en verder van de voornaamste grafzerken, kerksieraden, gebouwen, zegels enz., welke zich op verschillende plaatsen dezer provincie mogten bevinden, ten einde een ruim getal afbeeldingen te bekomen, waaruit wij eene keuze zouden kunnen doen van diegene, welke ons voor het lithografeeren en uitgeven het meest geschikt voorkwamen. Daar dit getal teekeningen tot meer dan honderd is toegenomen en wij ons tot de uitgave van slechts 32 platen moesten bepalen, zoo zijn er nog een groot getal afbeeldingen in de bibliotheek des genootschaps voorhanden, waarvan belangstellende personen kennis kunnen nemen, of die, vermeerderd met later vervaardigde, de bouwstoffen kunnen opleveren voor een ander of een tweede gedeelte van dit werk: want met genoegen hebben wij ondervonden, dat de merkwaardigheden, welke *Friesland* nóg bezit en van oudheidkundige voorwerpen, welke hier zijn verzameld en verdienden afgebeeld te worden, veel talrijker zijn dan wij ons vroeger voorstelden. Zij zijn in ons oog van te meer belang geworden sedert wij in buitenlandsche kabinetten, vooral van Koppenhagen en Stockholm, dergelijke voorwerpen mogten aantreffen, welke door geleerde oudheidkenners op hooge waarde worden geschat.

Bij de keuze van de platen, en evenzoo bij de verklaring en beschrijving daarvan, kon het niet lang de vraag zijn, of wij het werk, in navolging van verschillende geleerde genootschappen, stelselmatig oudheidkundig en streng wetenschappelijk zouden inrigten, — dan of wij het, bij afwisselende verscheidenheid van onderwerpen, door eene korte beschrijving toegelicht, zouden bestemmen voor leeken, voor het beschaafde publiek, en wel eerstelijk voor het meerendeel onzer leden, die niet tot den geleerden stand behooren, en hunne familiën. Ook naar de mate onzer krachten, gaven wij aan het laatste de voorkeur, en scheen de bijval, geschonken aan het Duitsche plaatwerk: *Kunst und Leben der Vorzeit*, waarvan reeds een derde druk verscheen, te bewijzen, dat zulk eene meer populaire behandeling ook beter in den geest onzer landgenooten zou vallen. Daaraan is de ordelooze verscheidenheid in de volgrees der platen te wijten, hoewel deze in bijgevoegde Tweede Lijst meer ordelijk, in rubrieken, bijeengevoegd zijn. Hieraan is het mede toe te schrijven, dat de verklarende tekst niet uitvoeriger is behandeld, maar alleen het noodige tot toelichting bevat.

De reden, waarom in dit werk niet in het bijzonder is gesproken over het groot getal der verzamelde schilderijen en geschilderde portretten en hunne vervaardigers, is, dat wij, nagenoeg gelijktijdig met dit werk hebben voltooid den *Catalogus der Stedelijke Kunstverzameling van Leeuwarden*, waarin ongeveer 500 portretten, 114 Historieplaten, 130 Kunstwerken van Leeuwarder meesters en bijna 400 Kaarten en Prenten betrekkelijk deze stad beschreven zijn, en waaraan is toegevoegd eene afzonderlijke verhandeling, getiteld: »De Kunst in Friesland, of historisch overzicht van de voornaamste Schilders en Graveurs uit deze provincie.» Als de vrucht van een jarenlang onderzoek moge deze met dit historisch overzicht omtrent de verzamelde oudheden één geheel uitmaken, ten einde aan onze vroegere en latere kunstbeoefenaren regt te doen wedervaren en om den roem van Friesland — in verschillende vakken van wetenschap vroeger dikwijls aangetoond — ook ten aanzien der Kunst in het licht te stellen en te verhoogen.

Wij hopen, dat onze goede bedoeling, om onze landgenooten in de gelegenheid te stellen, bekend te worden met de voornaamste der verzamelde oudheden en met vele merkwaardigheden van *Friesland*, door deze uitgaaf bevorderd moge worden, en dat die kennismaking hen moge opwekken, om meer belangstelling te betoonen in het verzamelen van oudheden in 't algemeen en in het bezoeken van dit kabinet in het bijzonder; ja zelfs hun moge aansporen, om daartoe bijdragen in te zenden van hetgeen zij merkwaardigs bezitten of mogten

bekomen. Die belangstelling zal zeker toenemen, wanneer de kennis meer wordt verspreid en de onwetenschap verdreven, opdat de liefde, welke wij onzen geboortegrond toedragen, en onze gehechtheid aan vaderlandsche taal en zeden overga in eerbied voor de overblijfselen van het vroegere volksleven, waarvan zoo vele zich door smaak en kunstwaarde onderscheiden.

Zeker zullen er altijd onverschilligen overblijven, die uit onkunde of bekrompenheid vragen: »Is dat alles nu zoo belangrijk en zoo veel zorg, moeite en kosten waard?» 't Is niet genoeg, de zoodanigen te beklagen, dat zij, enkel het leven des ligchaams levende, het hoogere genot van het leven van den geest niet kennen. Wij zouden hen gaarne van dat belang willen overtuigen; en wij weten dat niet beter te doen, dan door deze inleiding te besluiten met de mededeeling van eene welsprekende verdediging, welke de hooggeachte stichter van dit kabinet, Dr. J. H. HALBERTSMA, eenmaal gaf, om het regt en het belang der oudheidkennis te handhaven, en den zedelijken pligt van het nageslacht, om daarvoor eerbied en belangstelling te betoonen, in het licht te stellen ⁽¹⁾.

»Eindelijk is er eene derde soort van lezers, hetwelk alle oudheidkundig onderzoek voor een ijdel en klein-geestig hoofdbreken aanziet, en op het enkel hooren van het woord *oudheden* een onoverwinnbaren afkeer gevoelt. »Wat raakt het ons, zeggen zij, waar de gewoonten en spelen onzer kinderen uit gesproken zijn, — wat onze onbeschaafde voorouders gesproken en geloofd hebben? En zullen wij wel een stuiver rijker zijn, vragen zij, wanneer wij haarklein weten, voor welke munt zij hun brood gekocht, met welke wapens zij elkander doodgeslagen, en met wat zotternijen zij zich vermaakt hebben?» Zoo spreken de kinderen dezer eeuw; niets is natuurlijker dan deze taal, en het groot getal dergenen, die ze voeren; want zij spreken in den geest der eeuw, die hen zag geboren worden. Inderdaad ontdek ik een merkwaardig onderscheid tusschen de opkomende en de afgaande geslachten. In mijne kindschheid nog vroeg men met groote belangstelling, uit welke voorvaderen men gesproken was, en met welke banden van het bloed men aan deze of gene geslachten vast zat: tijdrekenkundige tafels en familieaanteekeningen waren aan de orde van den dag; in de gesprekken riep men elkander de dingen en de personen van voormaals in het geheugen terug, en zoo groot was de eerbied voor de oudheid, dat oude gewoonten dikwerf grooter kracht hadden dan de beste nieuwe wetten zelve. De geslachtenrekenkundige kennis onzer jongelieden klimt daarentegen niet veel hoger dan hun grootvader en grootmoeder, en van dezen weten velen zelfs de namen niet. Deze onkunde strekt zich uit tot al het voorledene. De oudheidkundige beschrijvingen van steden, gestichten en geslachten, die in dikke folianten dagelijks door de handen onzer grootvaders gingen, zouden thans geene andere plaats kunnen vinden dan als papillotten in de kunstblokken hunner kleindochters, of als peperhuizen in de winkels hunner kleinzonen. De oude erfstukken van bekers, kistjes, kokers, potstukken, munten en penningen, welke men te voren tot geenen prijs ter wereld wilde missen, worden nu in den smeltkroes tot gangbare specie of rentegevend effect vervormd, en van de voorvaders schijnt bijkans niets meer waarde te hebben, dan het geld dat zij nalieten. Geld bevredigt de behoeften en onmetelijke begeerten van het oogenblik. Het tegenwoordige heeft het voorledene en toekomstige verslonden. Genot, en pracht en aanzien, voor 't oogenblik dat is, ziedaar den algemeenen hoofdeisch, die aan de oudheden van het voorledene hare laatste waarde benomen heeft.

»Deze neiging nu om alleen in het tegenwoordige belang te stellen, om te leven voor zijn eigen oogenblik, en wel bij geld alléén, schijnt mij de donkere zijde eener eeuw te wezen, die anders zoo vele lichtende punten boven de vorige vooruit heeft: ja, ik vinde haar iets onteerends, dewijl zij den mensch nader brengt tot het dier. Het dier leeft voor het oogenblik; het vraagt niet waar het van daan kwam, hoe het er kwam, noch waar het henen gaat. Het tegenwoordige bevredigt alle zijne behoeften, die zuiver lichamelijk zijn. De mensch is onsterfelijk. Zijne herinnering en verbeelding plaatsen hem in het voorledene, zijne werkelijke ondervinding in het tegenwoordige, en zijne hoop in de toekomst. Ook hierin draagt hij het beeld der Godheid, dat zijn geest omvat wat is, wat was, en worden zal. Maar die kennis van het voorledene en toekomstige betreft in de eerste plaats zijn eigen ik, en de volmaking en het geluk van dat eigen ik. De vraag dus van waar hij kwam en waar hij henen gaat; de vraag, door welke oorzaken en langs welke omwegen hij wierd wat hij is, is zijner natuur eigen en waardig; hij kan voor die vraag niet onverschillig zijn, zonder den aangeborenen adel zijner natuur te vernederen, en min of meer tot den rang der dieren te doen afdalen. Deze laatste

⁽¹⁾ In den *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 1840, achter zijne geleerde en smaakvol bewerkte verhandeling over de *Paascheijeren*, bl. 181.

vraag nu, »door welke wegen en leidingen ben ik geworden wat ik ben?» is onbeantwoordbaar zonder eenige grondige kennis der oudheden.

»Ik erken, wij menschen hebben somtijds begrippen, die ons persoonlijk eigen zijn: om daarvan de oorzaak te kennen, behoeven wij slechts de geschiedenis van ons eigen leven na te gaan. Maar onze meeste denkbeelden en beginselen hebben wij met elkander gemeen; zij zijn niet de spaarpenning van enkele personen, maar het gemeenschappelijk eigendom van geheel een volk, en om daarvan dus den grond te peilen, moet men het leven van dat volk in zijne verschillende tijdperken van kind, jongeling, man en grijsaard nagaan. Terwijl nu het leven der bijzondere personen slechts 70 of 80 jaar is, duurt dat van een volk vele eeuwen achter elkander, welke wij allen behooren te kennen, om van oorzaak tot gewrocht, en van vroegere volkseigendommeligheden tot de verschijnsels in ons karakter, af te dalen. Maar hoe is die kennis mogelijk zonder de wetten, de godsdienst, de zedelijke beginselen, de bijgeloovigheden, de huisgeraden en spelen van het voorgeslacht, en dus hun volksleven in zijne minste deelen op te sporen?

»Een opmerker van gevoel en smaak, die in den waren volksgeest onzer voorouders wil dringen, heeft dikwerf méér aan eenige oude charters in hunne naïve taal geschreven, dan aan honderden bladzijden van een geschiedschrijver, die aan de schors hangt hunner lotgevallen. De meeste geschiedschrijvers kennen noch den geest noch de kleur der eeuw, welke zij beschrijven, omdat zij wel de groote staatsgebeurtenissen, maar niet het huisselijk leven, noch de beginselen, noch de taal en uitdrukkingwijze der burgers kenden; dat is, de studie der oudheden van het volk verwaarloosd hadden. De bijzonderheden, waarom men zich te dien einde moet verdiepen, ik erken het, zijn voor den onderzoeker dikwerf dor en vervelend, en moeten den oppervlakkigen beschouwer wel belagchelijk en oudwifsch voorkomen; maar alle deze kleinigheden en bijzonderheden, nevens elkander geplaatst, leiden tot algemeene en groote uitkomsten nopens het karakter van eeuw en volk. Zij zijn de zichtbare vormen, waarin de volksgeest zich geuit heeft, en nog na honderden van jaren aan ons kenbaar maakt. En, wanneer dit begin van den schakel der menschelijke ontwikkeling met het einde, dat wij in handen hebben, door de tusschenliggende schalmen behoorlijk zamengeknoopt wordt, dan zien wij voor onze oogen, door welke dwaalwegen, teruggangen en vooruitsprongen het levend geslacht op het tegenwoordig standpunt zijner godsdienstige en burgerlijke beschaving, in de school en onder de leiding eener hoogere Voorzienigheid, genaderd is.

»Voorgelicht door de kennis der oudheid ziet gij veelligt met een glimlach op de grove dwalingen en kinderachtige vermaken van het voorgeslacht neder. Deze lach is u gegund; waakt slechts, dat gij zelve niet de voorwerpen van diergelijke spotternij wordt in toekomstige tijden. Wat thans nieuw is, komt later in den rang der oudheden, en wat heden nageslacht is, wordt eenmaal voorgeslacht. Wanneer ons nageslacht alsdan, de oudheden van dit tijdgewricht nasporende, ontdekt, door welke vermaken wij den tijd doodden, met welke kleeding wij ons dekten, en vraagt, of die uitspanningen en optooisels in bekwame verhouding tot ieders rang en inkomsten stonden? Wanneer het ziet, door welke warme dranken wij den dorst leschten, door welke geestrijke vochten wij een vrolijken zin poogden op te wekken, en vraagt, of die dranken strekken moesten om het lichaam veerkracht, den geest gevoel voor pligt en lust tot arbeid bij te zetten, en alzoo door vlijt de som der algemeene en bijzondere welvaart te vermenigvuldigen? Wanneer het de stukken leest, die op onze theaters gespeeld worden, en vraagt of zulke sprookjes van moeder de Gans degelijkheid, of zulke wilde en zedeloze zangspelen zedelijkheid in de natie, die ze met wellust verslindt, moesten opwekken? Wanneer het nageslacht de hooge en luchtige woonvertrekken onzer gespierde voorouders in enge en gedrukte kamers, die als zoo vele broeikasten met deuren en lagen van gordijnen den toestroom van frissche lucht afsluiten, herschepen ziet; ja, hunne opene en met hartverblijdende vlammen lagchende verwarmplaatsen tegen de melancholische kagchels eener armoedige natie gewisseld; en dan vraagt, of deze verandering moest dienen om eene frissche kleur op het gelaat, opgeruimdheid in het gemoed, en gehardheid tegen de dagelijksche afwisselingen van koude en hitte in onze landsdowen te bevorderen? Wanneer eindelijk de nazaat de bestendigheid in de zeden onzer voorouders met onze proteusche wispelturigheid, die meer in een jaar veranderen dan zij in eene eeuw, vergelijkt; wanneer hij daarvan de oorzaken navorscht, en tot uitkomst vindt, dat wij démoedig elke week de wet, hoe wij ons huisvesten, kleeden en buigen zullen, van *Parijs* kwamen halen; wanneer hij dan verder vraagt, of deze slaafsche naäping met den geest eener koene, zelfstandige en voor zich zelve denkende natie, waarvoor wij willen gehouden zijn, bestaanbaar was; — laten wij dan toezien, dat de oudheidkenner onder ons nageslacht, die uit

de schipbreuk der tijden nog een paar Fransche modeplaatjes in zijne portefeuille bewaard heeft, ons niet nog dwazer en bespottelijker vinde, dan wij het voorgeslacht bij hunne paascheijers en paaschbrooden. Indien het tegenwoordig oudheidkundig onderzoek, over de schaal der eeuwen genomen, gediend heeft, om die waarschuwing klem bij te zetten, alsdan zal ook in de dorste deelen der oudheidkennis de waarheid uitblinken van de spreuk der Latijnen: »Gelukkig hij, die de oorzaken der dingen ontdekken mogt.»

Wanneer deze denkbeelden meer algemeen mogten worden, dan vleijen wij ons, dat de liefde voor de oudheden en de waardeering van onze vroegere kunstvoortbrengselen een gunstigen invloed zullen hebben op onze beschaving en levensgenot, en den band zullen versterken, die ons aan volk en vaderland verbindt. Door het bezoeken en verrijken van het kabinet zullen alle weldenkenden dan tevens voldoen aan de beleefde uitnoodiging van het Provinciaal Bestuur, welke jaarlijks herhaald en ook hier beneden overgenomen wordt, om bij voortduring aller belangstelling te verlevendigen.

29—12—74.

Namens de Commissie van uitgave,

W. EEKHOFF,

Voorzitter van de oudheidkundige afdeling van het Friesch Genootschap sedert 1848.

FRIESCH KABINET VAN OUDHEDEN.

De Gedeputeerde Staten van *Friesland* vestigen, bij deze, op nieuw de aandacht der ingezetenen op genoemd Kabinet, waarin de voorwerpen uit vroegeren tijd worden bewaard, die geacht kunnen worden te dienen tot opheldering der geschiedenis van dit gewest, of tot het regte verstand van de leefwijze onzer voorouders, welke voorwerpen zijn geplaatst in eene zaal van het Gouvernementshuis te *Leeuwarden*, waarvan de bezigtiging kan geschieden des Dingsdags, Donderdags en Saturdags van voormiddags 10 tot 'snamiddags 2 uur.

Zij verzoeken de ingezetenen dezer provincie om, ter bevordering van eene betere kennis van den vroegeren toestand van dit gewest, de oudheidkundige voorwerpen, van welken aard ook, die bij de afgraving van veenen, gronden of terpen of bij het spreiden van de aarde over de landen te voorschijn mogten komen, zoomede alle andere voorwerpen der oudheid, gevonden of bewaard wordende, ten bedoelden einde aan de provincie af te staan, in eigendom over te dragen of ze tegen af te geven bewijs in het Kabinet te doen bewaren.

De voorwerpen worden in ontvang genomen bij den Archivaris-Bibliothecaris van de provincie aan het Gouvernementshuis, zoomede bij de heeren W. EEKHOFF en Mr. J. DIRKS te *Leeuwarden*, welke zich daartoe mede bereid hebben verklaard.

LEEWARDEN, den 14 Januarij 1875.

De Gedeputeerde Staten voornoemd,

VAN PANHUIJS, *Voorzitter.*

A. VAN DER LAAN, *Griffier.*

HISTORISCHE TOELICHTINGEN

TER VERKLARING VAN

DE PLATEN.

A. BOUWKUNDIGE SIERADEN VAN BOLSWARD.

PLAAT 1, 3, 5, 7, 14 en 32.

In geene der steden van *Friesland* komen zoo vele overblijfselen der beeldhouwkunst van vroegeren tijd, bijzonder in de kerkgebouwen, voor als te *Bolsward*, en schijnen de vroegere bewoners dier stad zich evenzeer onderscheiden te hebben door kunstzin en smaak voor versiering, als hun nageslacht door zorg om hunne kunstvoortbrengselen te bewaren.

Voor vele jaren werd dit reeds opgemerkt door Mr. J. van Lennep, die vóór het schrijven van zijn roman: de *Roos van Dekema*, eene reis door deze provincie deed, en in het voorberigt van dat werk te kennen gaf, hoe zeer hij verrast was geworden door de schoone vormen van het antieke beeldhouwwerk in de kerken van *Bolsward*. »In vele onzer tijdschriften, zeide hij, worden tal van afbeeldsels van uitheemsche merkwaardigheden medegedeeld, en men verzuimt een teekenaar af te zenden om al het bijzondere af te schetsen, wat op eigen bodem nog uit den voortijd is overgebleven en wel verdiende ter kennis van onze landgenooten gebracht te worden.»

Wij hebben ons dien wenk ten nutte en tevens gebruik gemaakt van de gelegenheid, dat de heer A. MARTIN, teekenmeester te *Leeuwarden*, wekelijks ook les gaf te *Bolsward*. Sedert 1854 heeft hij gedurende vele jaren dáár voor het Friesch Genootschap alle voorwerpen afgebeeld, welke maar eenigzins merkwaardig waren en uit het oogpunt van kunst verdienen bewaard te worden, waarbij wij veel te danken hadden aan de medewerking van den heer S. LYCKLAMA à NIJHOLT, Kerkvoogd en Wethouder van *Bolsward*. Dien ten gevolge mogen wij ons thans in het bezit verheugen van een honderdtal teekeningen uit die stad en hare omgeving, welke verzameling te belangrijker is, naarmate vele dier voorwerpen van lieverlede voor den tand des tijds bezwijken.

Van die afbeeldingen hebben wij slechts zes platen in dit werk kunnen opnemen; doch al de overige blijven in de bibliotheek des Genootschaps toegankelijk voor ieder, die de geschiedenis der kunst wil beoefenen, of die daarvan eene oudheidkundige en wetenschappelijke beschrijving en verklaring zou willen geven, gelijk Dr. L. J. F. JANSSEN in 1849 gaf van den antieken *St. Maartens-steen* te *Bolsward*. Deze uitvoerige verhandeling is geplaatst in het vijfde deel van het tijdschrift: *de Vrije Fries*, bl. 277, en is daarbij gevoegd eene groote afbeelding in steendruk, naar de teekening van den heer D. HANSMA te *Sneek*.

Die steen, in den westmuur naast den toren der hervormde kerk, van ouds *Oldehoof* geheeten, gemetseld, stelt in zeer oud en ruw beeldwerk voor den H. Martinus, aan wien de kerk was gewijd, op het oogenblik dat hij, te paard zittende, met een zwaard de helft van zijn mantel afsnijdt en aan een bedelaar geeft. Aan dezen Bisschop van Tours waren vele kerken in Nederland, behoorende tot het bisdom Utrecht, gewijd, als in navolging van de Domkerk van dezen bisschopszetel. Deze voorstelling, welke ook op het latere groot zegel van *Bolsward* voorkomt, vult slechts een klein gedeelte der rechterzijde van den steen, dewijl het overige en grootste deel gedrochtelijke dieren en menschen, vermoedelijk aan de Openbaring ontleend, bevat, ter linkerzijde waarvan de gekroonde beelden van Jezus en Maria zijn gezeten. Eene breede beschrijving en verklaring van deze zonderlinge, zeer oude middeleeuwsche voorstelling gaf Dr. Janssen in de vermelde verhandeling, waarnaar wij verwijzen, dewijl wij hier slechts een kort overzicht van de merkwaardigste voorwerpen kunnen geven.

Deze steen behoorde tot de vroegere parochiekerk, welke hier omstreeks het midden der 11de eeuw onder het bestuur van den Utrechtschen bisschop Bernulfus zal gesticht zijn. In het midden der 15de eeuw, toen de stad in grootte toegenomen en in aanzien gestegen was, zoodat hare scheepvaart en handel haar zelfs in 1422 eene plaats onder de Hansesteden bezorgden, wenschte men deze kerk te vernieuwen en te vergrooten, en is de overlevering bewaard, dat men de nieuwe kerk bouwde *om* en *over* de oude kerk, die tot de voltooiing ten behoeve der eeredienst bleef bestaan. Zij werd de grootste van al de parochiekerken van Friesland; was een der weinige, die met een steenen gewelf overdekt werden, en kon, wegens de versierselen van haren gothischen bouwtrant met kolommen en bogen, de schoonste van allen genoemd worden, wat het inwendige van het schip, de transen en het koor betreft. Nog meer kunst werd er te koste gelegd aan de versiering van de eikenhouten banken, waarvan het rugwerk met fraaije bogen en ornamenten en de zijstukken met bijbelsche voorstellingen en heilige personen gebeeldhouwd werden. Zelfs de zittingen der banken, die men kon opslaan, werden, even als de afscheidingen van de zitplaatsen en de zijden der lessenaars, met beeldwerk, soms van zeer grillige vormen, versierd (1).

Omtrent dezen kerkbouw heeft een latijnsch opschrift van een steen, in den koormuur gemetseld, de historische bijzonderheden bewaard, dat men in 1446 met den opbouw begon en deze in 1459 ten einde bragt, en dat de geheele voltooiing in 1463 plaats had.

Gedurende die jaren genoot Bolsward ten gevolge van toenemende scheepvaart en handel veel voorspoed. Edelen en burgers maakten daarvan gebruik om aanzienlijke offers te brengen, niet alleen ten behoeve van dezen kerkbouw, maar ook waren zij gewillig om gelijktijdig bij te dragen tot vernieuwing der *kerk* van het hier bestaande *Klooster der Franciskanen of Minderbroeders*. Omstreeks 1270 was het gesticht; de kerk was in 1281 gebouwd en vereischte in het midden der 15de eeuw mede herstelling, zoo niet geheele vernieuwing. Volvaardig droeg men daartoe bij, en evenzeer tot de kosten om haar te versieren met dergelijke banken en beeldhouwwerken als die der parochiekerk. Ook van deze uit hout gesneden voorstellingen en sierlijke ornamenten zijn nog vele bewaard (2).

Meermalen is het opgemerkt, dat bij het tot stand brengen van dergelijke groote werken de persoonlijke invloed merkbaar was van een uitstekend man, die de krachten van velen wist te vereenigen en aan te wenden ter bereiking van een grootsch doel. In deze gevallen meenen wij zulk een man, die boven zijne tijdgenooten verheven was, gevonden te hebben in den beroemden Pater JOHANNES BRUGMAN, wiens gedachtenis in ons vaderland nog voortleeft in het spreekwoord: »Hij kan praten als Brugman.» De hoogleeraar Moll, die zijn levensloop zoo voortreffelijk beschreef, getuigt van hem, dat hij omstreeks 1452, door de gewesten Groningen en Friesland reizende, zich een grooten naam verwierf door zijne welsprekendheid, en dat hij in 1455 opklom tot het ambt van Provinciaal der Keulsche provincie, in welke betrekking hij op de hervorming van de loszinnige Minderbroeders-kloosters der Gaudenten tot de meer ernstige levenswijze der Observanten een merkbaren invloed had. Te *Bolsward*, waar hij eenige jaren lang Prior van het Franciskaner-klooster is geweest, wist hij in genoemd jaar 1455 ook door zijn invloed te bewerken, dat de regeering een zoogenaamd *Stadsboek* tén papiere liet brengen, dat, in 122 artikelen van regte, uitvoerige en wijze bepalingen bevatte omtrent de raadsbestelling, het regtswezen, burgerschap, markten, brandwezen, erfenissen en verdere burgerlijke belangen; een wetboek, zoo als geen der Friesche steden nog bezat en alleen door Sneek een jaar later werd nagevolgd. Het is gedrukt in het eerste deel van het Friesch Charterboek, fol. 553. Uit den volgenden aanhef blijkt, welk een gezag de regeering aan den raad en de hulp der Priors toekende:

(1) Onze teekeningen bestaan uit afbeeldingen van:

- 20 beelden van apostelen en heiligen op de kolommen van het rugwerk der banken;
- 20 zonderlinge voorstellingen op de afscheidingen der zitplaatsen en op de lessenaars;
- 20 vreemde figuren binnen op de klepstukken der banken;
- 20 dergelijke figuren en koppen, als consoles of rustpunten onder de afhangende gewelfbogen zichtbaar.

De staande zijstukken der banken bevatten de beelden van St. Maarten, St. Christoffel, St. Michiel met den draak, Petrus en Paulus, een Paus, een Kardinaal, een Bisschop; alsmede voorstellingen van hemel en hel, den mannaregen, Abrahams offer, den doop des Heeren, enz.

(2) Daarvan hebben wij mede afbeeldingen doen vervaardigen, bestaande in:

- 12 beelden van heilige personen in het rugwerk van banken;
- 8 figuren tot afscheidingen van de zitplaatsen;
- 6 koppen en beeldjes aan de klepstukken der banken;
- 10 bijbelsche voorstellingen en beelden in de staande zijstukken der banken, gedekt door versierde spitsbogen en omgeven door zonderlinge figuren, die, om niet te uitvoerig te worden, moeilijk te beschrijven zijn.

»In den naeme des Vaders, ende des Soens, ende des Heyligen Gheestes, Amen. Dit sint die punten ende articulen des Rechtes in der stadt Boelswaert, ghemaect by raede ende consente des Eerbaren Vaders *Johannis Brugman*, ende der Priesteren, der Schepenen, ende der Raedsluyden, ende by consente der Ses ende dertich, ende der gemene Meente van Boelswaert, int jaer ons Heeren MCCCCLV.”⁽¹⁾

»Zóó”, zegt zijn levensbeschrijver, »wist de eenvoudige monnik door zijn vroomheid en welsprekendheid op anderen een invloed uit te oefenen tot het beste doel, om orde en veiligheid onder de burgers evenzeer te bevorderen en tot de vernieuwing en versiering van hun parochie- en kloosterkerken bij te dragen, waardoor hij een middel was, om den zedelijken en godsdienstigen toestand der gemeente te verbeteren.”

Behalve door beeldhouwwerk trachtte men in de volgende eeuw de St. Maartenskerk ook te versieren met Muurschilderingen. Bij het schoonmaken van de kerk werd in 1846 ontdekt, dat de wanden aan wederzijden van het koor op de kalk beschilderd waren geweest met antiek beeldwerk in kleuren, waarbij de wapens van Heerema en Frittema stonden, alsmede met drie borstbeelden van geestelijke personen onder gothieke nissen, met wapenschilden en opschriften daar beneden. Eene beschrijving en verklaring daarvan gaf Jhr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA in het 5de deel van de *Vrije Fries*, bl. 22, met bijgevoegde afbeelding.

Ook in een later tijdperk, waaruit nog vele voorwerpen van kunst en smaak te *Bolsward* aanwezig zijn, schijnt de invloed van zulk een grooten geest merkbaar te zijn. Wij meenen dezen gevonden te hebben in den persoon van SIBRANDUS SICCAMA, die in 1602 zijn vader als Secretaris der stad opvolgde en die betrekking tot aan zijn overlijden in 1622 bekleedde. Wegens zijn bekwaamheid wordt hij geroemd als een der eerste regtsgeleerden zijner eeuw, die in 1617 de eerste uitgever was van de oudste Friesche wetten, welke hij verrijkte met geleerde aantekeningen en eene opdracht aan de Friesche Staten, door Halbertsma een gedenkteeken genoemd van den warmsten ijver voor de oude vrijheid, oorspronkelijkheid en eer van zijn vaderland⁽²⁾.

Het was tijdens zijn secretariaat, dat er in 1614 een nieuw Raadhuis, met sierlijken gevel en toren werd gebouwd, waarvan plaat 32 eene nauwkeurige afbeelding geeft in zijn tegenwoordigen toestand, hoewel de ornamentatie, waarmede vooral de hoofddeur is omgeven, veel uitvoeriger is dan hierop kon worden uitgedrukt. Aan de binnenzijde der Raadzaal werd een rijke versiering aangebragt door een Portaaldeur van gesneden houtwerk met kolommen en nissen, boven wier kroonlijst eene plaats werd gegeven aan de groote tinnen kannen, die bij feestelijkheden gebruikt werden of waaruit «der stede eere wijn” zal zijn geschonken, en welke nog bewaard zijn. (Zie plaat 1.) Ook de breede Schouw of Schoorsteenmantel werd met beelden, ornamenten en spitsen even rijk versierd.

Nog was het Raadhuis niet geheel voltooid, toen in 1617 mede aan de Kerk een groot sieraad werd toegebragt door tegen de kolommen fraai gebeeldhouwd beschot- en bankwerk aan te brengen en in het Koor een breede bank te plaatsen, bestemd voor huwelijks-inzegeningen, welke zich evenzeer door een smaakvolle bouworde, naar den stijl dier dagen, onderscheidde⁽³⁾. Ook de Kleine of Kloosterkerk, die mede ten dienste der hervormde eeredienst was ingerigt, begon men in 1622 inwendig te vernieuwen, van welke toenmaals aangebragte snijwerken nog enkelen zijn overgebleven.

Dat smaak voor gesneden houtwerk een kenmerk der regeering van Bolsward bleef, bewees zij vooral, toen zij zich in 1662 de weelde veroorloofde om in de hoofdkerk den bestaanden Predikstoel met Consistoriebank te doen vernieuwen en tot een pronkstuk van beeldhouwkunst te maken. Er zijn daaromtrent deze bijzonderheden bewaard, dat drie jaar te voren de vier kerkvoogden naar Harlingen en Franeker waren gereisd om verschillende

(1) Voor een regtsgeleerden zou het een schoone taak zijn, den oorsprong, waarde en overeenstemming van dit stedelijk wetboek met andere regtsbronnen van dien tijd in het licht te stellen.

(2) Zie zijn leven in de *Hulde aan Gysbert Japiks*, II 358, en in v. D. AA, *Biogr. Woordenb.* XVII 645. De latere Burgemeester Nic. ELGERSMA, die vele aantekeningen omtrent de geschiedenis en het bestuur van Bolsward heeft nagelaten, zegt van 's mans vader, Tjeerd Siccama, dat deze »een zeer geleerd en welsprekend man was, alsmede een groot musicus, die op alle muziekinstrumenten, bijzonder op de harp, kunstig wist te spelen.” Vreemd is het echter, dat in die aantekeningen en in de archieven van Bolsward (in 1859 door mij geordend) niets wordt gevonden omtrent de stichting van zulk een, voor dien tijd en voor deze kleine stad, prachtig Raadhuis.

(3) Deze bank bestaat nog in het koor, waarin thans ook de oude banken van 1460 zijn geplaatst, ter zijde van vele schoon gebeeldhouwde grafsteenen, welke den vloer versieren. Vóór het bankwerk van 1617 bij de vernieuwing van de zitplaatsen der kerk in 1856 werd weggeruimd, hebben wij daarvan ook zeven teekeningen laten vervaardigen, om de schoonste vormen er van te bewaren.

gestoelten te bezigtigen, en dat zij door den glazemaker (welligt ook verwer en schilder) Gerben Wopkes van hun plan een model lieten teekenen. De uitvoering of wel het ruwe houtwerk werd nog in December 1659 voor *f* 665 opgedragen aan den kastmaker Pieter Jans, over wiens arbeid men zóó tevreden was, dat hem na de voltooiing nog *f* 87 als geschenk werd toegekend. Maar de versiering, het eigenlijke »Antycqsneiën», was een zaak van grooter gewigt. Men vond daartoe een kunstenaar in JOHANNES KINNEMA, een Fries, die destijds te Alkmaar woonde. Volgens de door hem overgelegde teekeningen zou de voorzijde van den predikstoel het heilig Bijbelboek bevatten en de vier overige vakken versierd worden met bloemen, vruchten en verdere zinnebeelden van de vier Jaargetijden, omgeven door ornamenten en geplaatst tusschen gedraaide kolommen, door wijngaard-ranken en bladen omstrengeld. Men nam genoeg in de daarvoor gevraagde som van *f* 700 met een geschenk van zes zilveren lepels van *f* 24 bovendien. Bij de voltooiing van dezen arbeid was men daarover zoo tevreden, dat den kunstenaar voor meerdere aangebragte versierselen nog een geschenk van *f* 83 werd toegekend. Daardoor bereikten alle kosten van predikstoel met trap, rugwerk, klankbord en ornament er boven (waarvan plaat 14 eene afbeelding geeft), benevens de kerkeradsbank, eene som van *f* 1776. Maar daarvoor had men de kerk ook versierd met een kunststuk, dat sedert beroemd is geworden en door een lateren stedebeschrijver genoemd werd: »een sierlijk gewrocht meesterstuk van beeld- en snijwerk, dat misschien zijn weergâ in de zeven Provinciën niet heeft, dewijl kenners daaraan niet alleen de sierlijkheid van 't werk, maar ook den overvloed van verschillende stukken bewonderen.»⁽¹⁾

Van denzelfden smaak getuigde ook de nieuwe Vroedschapsbank, welke in 1699 met groote weelde tegen den noordermuur werd gesteld, gedekt met een kap, rustende op vijf versierde kolommen, met de wapens der 32 Vroedschappen in drie compartimenten, door veel lofwerk omgeven, er boven. De groote kosten daarvan werden gevonden door de bepaling, dat elke nieuwe Vroedsman of raadslid voortaan daartoe *f* 100 zou betalen, in plaats van de *f* 150, welke men tot dusverre aan een maaltijd of collation had besteed.⁽²⁾

De Magistraat, uit acht leden bestaande, verlangde echter eerlang ook eene fraaijere bank, en hieraan werd in 1722 voldaan. Deze bank, die ruim *f* 500 kostte, werd boven de kap versierd met rijk gebeeldhouwde wapens van de Generaliteit, de Provincie en de Stad.

De kerk werd in die eeuw nog verder versierd door een prachtig Orgel, dat uit een legaat van *f* 12,000 van den Notaris Franciscus Elgersma door zijn neef, den Oud-Burgemeester Nicolaas Elgersma, met onbekrompen zin werd vervaardigd en in 1781 ingewijd, waarvan de bijzonderheden destijds beschreven en bewaard zijn.⁽³⁾

Bij alles wat de 19de eeuw verloren of naar de eischen des tijds veranderd moge hebben, heeft deze hoofdkerk van Bolsward haar grootsch en indrukwekkend aanzien behouden, en zal zij, zoowel om hare antieke banken en grafzerken in het koor, als om haren sierlijken kansel, gestoelte en orgel in het middenruim, ook uit het oogpunt der kunst, altijd voor de schoonste kerk van Friesland gehouden en als een gedenkstuk van der vaderen vroomheid en smaak vereerd worden.

Maar in die 19de eeuw leverde deze kerk een treffend schouwspel op, dat eenig was in het volksleven der Friezen. Ter linkerzijde van den zuidelijken ingang bedekte een eenvoudige steen met de letters G. I. de rustplaats van hun hoofddichter GYSBERT JACOBS. Op voorstel van J. H. Halbertsma, destijds leeraar bij de Doopsgezinden aldaar, stichtten eenige van 'smans vereerders tegenover dat graf een eenvoudig Gedenkteeken, dat, uit een marmereen borstbeeld in een nis bestaande, den dichter evenzeer vereerde als het der kerk tot een sieraad verstrekt. Dat monument werd op den 7^{den} Julij 1823, onder toevloed van vele belangstellende personen, plegtig ingewijd, en werd dit feest opgeluisterd door eene redevoering van Halbertsma, die haar besluit met een lierzang, waarvan vooral het slotvers op alle aanwezigen een diepen indruk maakte:

Komt! bij dit graf een eed gezworen:

» Wij blijven Friesche zeden trouw!»

Gaan deze in weeldes arm verloren,

Dan valt der vaderen gebouw;

(1) *Tegenwoordige Staat van Friesland*, 1788, III, 191. (2) In het zelfde werk, bl. 192.

(3) Deze bank bestaat nog en is, als tegenwoordige Regeeringsbank, bij de vertimmering aan de oostzijde van het schip der kerk geplaatst.

Dan zullen woedende oceanen
 Een weg door onze dijken banen
 En storten op onz' velden neêr.
 Maar, aan die zeden vastgehouden,
 Wat dan moog zinken, wat verouden,
 Ons *Friesland* wankelt nimmermeer! ⁽¹⁾

En die indruk was niet voorbijgaande: want daardoor werd de vonk geslagen van die liefde voor Friesche taal, zeden en volkszin, welke dichters als Dr. E. Halbertsma, Posthumus, Salverda en anderen sedert bezielde, het Friesch Genootschap deed ontstaan en verder onder alle standen zich verspreidde tot verheffing van onze nationaliteit en tot verheerlijking van al hetgeen de vaderen goeds en groots hadden verrigt. Daardoor werd eene eigene volksletterkunde in het leven geroepen, die, van Bolswards hoofdkerk uitgegaan, grooten invloed had op volksleven en wetenschap, in wier bloei wij ons thans, na een tijdsverloop van vijftig jaren, als een weldadige vrucht der toegenomene beschaving, dankbaar verheugen.

B. DE GALERIJ OF KRAAK IN DE KERK VAN OOSTEREND.

PLATEN 18 en 19.

Bij de invoering van het christendom in *Friesland*, omstreeks den jare 800, legde Keizer KAREL *de Groot*e den ingezetenen de verpligting op, om kerken met woningen voor den pastoor te stichten, en om door hunne bijdragen in het onderhoud van beiden te voorzien, »tot eer van God en om hunner zonden en zaligheidswille.» Een latere keizer legde aan de priesters ook nog den pligt op, om in hunne sermoenen, bij het hooren van de biecht en bij het schrijven van de testamenten der parochianen hun uiterste best te doen, om ieder te vermanen tot werken van caritaten, en vooral om hunne goederen aan de kerk en hare priesters te vermaken.

In hoe ruime mate de Friezen aan deze bedoelingen hebben voldaan, en met welk een schat van huizen, landen en renten hunne vroomheid en ijver voor de godsvereering al de kerken begiftigden en de priesters beschonken, — daarvan is een merkwaardig gedenkteeken uit den bloeitijd van het katholicismus, het midden der 16de eeuw, tot ons overgekomen. Vele ingeslopende misbruiken gaven aanleiding, dat, op bevel van Keizer KAREL V, alle kerkvoogden en priesters in 1542 werden gelast, om bij de regeering schriftelijke opgaven in te leveren van de grootte, grenzen en jaarlijksche opbrengsten der onroerende goederen en renten, tot de kerken en beneficiën behorende. Die opgaven van bijna alle gemeenten zijn zoo talrijk, dat zij, gedrukt onder den titel van: *Beneficiaal-boeken van Friesland*, een foliant van 560 bladzijden beslaan. ⁽²⁾

Bedenkt men, dat er, behalve deze 3 à 400 parochiën, toen nog ruim 50 kloosters in Friesland bestonden, van welke velen uitgestrekte bezittingen hadden, — dan kan men zich eenig denkbeeld vormen van de groote offers, welke de leeken en vooral de adellijke personen bragten aan hunne godshuizen en gestichten, welke zij ook inwendig rijk versierden. Die rijkdom, gevoegd bij eene hoogere verstandsontwikkeling, gaf dan ook aan de Friesche Geestelijkheid, die, zoo men wil, een derde deel van geheel Friesland in eigendom bezat, zulk een aanzien en magt, dat een derde deel der Staten des lands uit hare vertegenwoordigers bestond.

Ook van het dorp *Oosterend* in de gemeente Hennaarderadeel, ruim een uur ten oosten van Bolsward gelegen, zijn die ingeleverde opgaven bewaard gebleven. Deze doen ons niet alleen den aard, het getal en de opbrengst van de bezittingen der Kerk kennen, maar ook die der vier Geestelijken, welke haar bedienden, met hunne namen, ten jare 1543. De *Kerk* dan, aan St. Maarten gewijd, was in het bezit van 180 pondematen patroonsland, benevens 12 pachten of renten. De *Parochie-priester* was Heer GERRIT DIRCKSZ., die, behalve

⁽¹⁾ Alles wat dit feest en het leven van den dichter en zijne tijd- en kunstgenooten betreft, is door Halbertsma bijeengebragt in zijn onschatbaar werk: *Hulde aan Gysbert Japiks*, in 1824 en 27 in 2 deelen uitgegeven, en nader besproken in zijn leven in de *Vrije Fries*, XII 13.

⁽²⁾ Dit werk was in 1770 bestemd voor het derde deel van het Friesch Charterboek. Het is toen teruggehouden, maar in 1850, op last der Staten, aangevuld met Zevenwouden en met een belangrijke inleiding van J. van Leeuwen, uitgegeven. Zie de *Vrije Fries*, VII 333.

de bijdragen zijner parochianen, de opkomsten genoot van 218 pondematen pastorieland, alsmede 37 renten. De *Vicarius* (kapellaan of jonger-priester), Heer LAES, had het genot der huur van 63 pondematen lands, van een huis naast het zijne en van 33 renten uit andere huizen. Heer CLEMENS was »*Prebendarius* of possessor van de Prebende,» dat is van een bijzonder altaar, door eene aanzienlijke familie voor bijzondere diensten gesticht, waartoe 65 pondematen lands en 14 renten behoorden. Daarenboven was er nog een »*Vryleen*», door AUCK DONIA bij testament »tot een fundatie van het Heylich Sacrament» gesticht, om daarop wekelijks zeven missen te doen, waarvoor Heer AEDGER toen de opbrengst genoot van niet minder dan 76 pondematen lands. Ook de *Koster* was bedacht en had het genot van 12 pondematen »*Costerije landen*» met *f* 8 renten. (1)

Ofschoon die gezamenlijke 614 pondematen lands toen welligt niet meer dan *f* 500 huur opbragten, zoo was dit, naar de toenmalige geringe geldswaarde, eene aanzienlijke bezitting. Wanneer al die landen waren bewaard gebleven, zouden zij thans eene jaarlijksche huursom van meer dan *f* 20,000 vertegenwoordigen.

Wij moeten ons te meer verwonderen over den rijkdom dezer bezittingen, door vrome parochianen van lieverlede aan de kerk en geestelijkheid vermaakt, aangezien het dorp *Oosterend* niet groot is en thans nog geen 800 zielen telt, welk getal in 1796 uit 388 bestond en omstreeks 1550 welligt slechts 200 bedroeg. Wel had het dorp een grooten omvang, zoodat eene eeuw later het getal stemmende boerenplaatsen uit 52 bestond, welke in vier buurtschappen verdeeld waren. Daaronder waren echter verscheidene staten van adellijke personen der geslachten Donia, Mellama, Sjaerdama, Roordama, Bonga, Sibema, Rispens enz., die deze landgoederen bewoonden en door hun aanzien en leefwijze het dorp luister bijzetten.

De voornaamste daarvan was *Donia-state*, welke in het midden der 15de eeuw bewoond werd door Sierk Harinxma, die zich naar dit huis, dat aan zijne vrouw toebehoorde, ook Donia schreef. Van zijne broeders waren Agge in aanzien te Sneek, Epe te Ylst en Douwe te Heeg. Hij liet zes zonen na, welke andere staten of stinzen bewoonden als: Agge Harinxma te Slooten, Haring te Nieuwland, Benedictus te Heeg, Hotse, als Grietman van Hennaarderadeel te Edens, Keimpe te Hemelum en Rienk op de ouderlijke plaats te Oosterend. Meest allen deelden in de toenmalige twisten en gevechten tusschen de Schieringers en Vetkoopers, en bijzonder in den zoogenaamden *Donia-oorlog*, die »een der treffendste, merkwaardigste en leerrijkste tafereelen uit de geschiedenis der burgertwisten in ons vaderland» genoemd wordt. (2)

Honderd jaren later werd het huis bewoond door SIERK HARINXMA—DONIA, die in 1550 Grietman van Hennaarderadeel werd, even als zijn vader dit was, die negen kinderen had, gelijk hij twaalf. Wel was dit dus een vruchtbaar geslacht, dat metderdaad de oude overlevering scheen te bevestigen, dat de H. Willebrord het goed gemeend had, toen hij *drie klauwen van een grijpvoegel* schonk aan drie adellijke Friesche familiën, tot een teeken van de toekomstige vruchtbaarheid, waarmede ieder van haar zou gezegend worden, en waarvan de Harinxma's toen nog de derde klauw bezaten. (3)

Het was onder het bestuur van dezen Grietman en bewoner van *Donia-state*, die Heerschap te Oosterend genoemd wordt, dat de kerk inwendig vernieuwd en versierd werd met een kunststuk, dat thans nog bewonderd wordt. Als wij uit den geest der leden van het geslacht Harinxma uit onze eeuw tot die van voor drie eeuwen mogen besluiten, dan zal liefde voor de kunst toen ook een eigenschap geweest zijn van dezen Sierk Harinxma, die dit werk inzonderheid bevorderd zal hebben. (4)

Welligt was hij een der Kerkvoogden, die de rijke inkomsten der kerk niet waardiger meenden te kunnen besteden dan door haar sieraad te verhoogen, en wel door middel der beeldhouwkunst, die destijds zoo vele bekwame beoefenaars bezat. In 1554 lieten zij tusschen het kooreinde en het schip der kerk een zoogenaamde *K r a a k*, Hangzolder, Galerij of Gaanderij maken, welke, rustende op pilaren, met beeldwerk en ornamenten van gesneden hout versierd werd. Misschien werd gelijktijdig aan de westzijde der kerk een Orgel aange-

(1) Een Friesche pondemaat is ruim een derde bunder of 36½ roede; 614 pondematen bedragen alzoo 225 bunders.

(2) Een uitvoerig verhaal daarvan gaf Mr. A. van Halmael Jr. in de Leeuwarder Courant van 1831, No. 47 en 49. Zie ook den Friesche Volks-Almanak voor 1845, 113.

(3) Zie het bericht van Botte van Holdinga, van 1567, in het 30ste Verslag van het Friesch Genootschap, bl. 252. De eerste grijpvoegelsklauw, aan de TJAERDA's geschonken, berust thans in het Kabinet van Oudheden.

(4) Aanzienlijk was het kabinet schilderijen, verzameld door Albert Baron van Harinxma thoe Slooten, dat zich vóór 1839 bevond, zoo in Klein Cammingahuis te Leeuwarden als op de state Tjessens bij Holwerd, waarin zich thans nog vele geschilderde familieportretten bevinden, benevens verscheidene voorwerpen van kunst en smaak, die door zijn jongsten zoon, Mr. P. A. V. Baron van Harinxma thoe Slooten, in waarde gehouden en vermeerderd zijn.

bragt, daar de overlevering verhaalt, dat dit van »soortgelijk hout- en kunstwerk" was vervaardigd, vóór het omstreeks 1680 vernieuwd werd.

Plaat 18 vertoont het getimmerte uit het midden der kerk gezien. De middelste der drie bogen bevat thans de hoofddeur, terwijl de beide andere met beschotwerk zijn afgesloten, waar tegen banken geplaatst zijn. Boven de vier kolommen, door sierlijke kapiteelen gedekt en met snijwerk omgeven, is eene lijst, waaruit vier kantige zuilen oprijzen, waarop vier vrouwenbeelden (zoogenaamde cariatiden) staan, die, tusschen die kleinere bogen, de versierde hoofdlijst dragen. Het fries daarvan heeft tot opschrift:

VLIET DIE BEGHEERTEN DER IONCHEIT ENDE STAET NA DIE RECHTVAERDICHEIT,
DAT GELOVE, DIE LIEFDE ENDE VREDE.

Onder de beelden leest men de vier woorden:

FIGUR DER CARIATIDES.

Minder duidelijk is op de plaat het Latijnsch opschrift boven de boogsgewijze ballustrade of lijst, waar achter de banken staan voor de kerkgangers. Het luidt:

TAM BENE TAM HABLEM SUNT CUNCTA EXACTA AD AMUSSIM,
TAM DOCTA ET FACILI SINGULA FACTA MANU,
PHIDIACAE UT NON ARTIS EBUR CLARUSVE COLOSSUS
PLUS TULERIT LAUDIS QUAM FERAT ISTUD OPUS.

De vertaling daarvan is:

Alles is zoo goed en naar een gepast rigtsnoer gemaakt,
Alles is door eene zoo bekwame en juiste hand vervaardigd,
Dat geen ivoor van Phidias' kunst of de vermaarde Colossus
Meer lof behaald heeft dan dit werk verdient.

De achter- of koorzijde van dit bankwerk, op plaat 19 afgebeeld, doet ons de binnenkolommen zien, waarop het gevaarte rust, met de beneden kruisgewelven, die even fraai bewerkt zijn als de bovenste. Het geheele houtwerk is met ornamenten even rijk en smaakvol bewerkt. Hier bevat de kroonlijst het volgende opschrift:

IN ALLE DINGEN SO BEWIST V SELVEN EEN EXEMPEL DER GOEDE WERCKEN, ENDE
HOUT (V) IN DER LEERING ONSCADELICK.

Het lagere opschrift van den rand luidt:

QUÆ VETERUM PIETAS FIDEI RELIGIO QUONDAM,
ILLA FUIT QUÆ DIVITIAS DESPEXIT ET AURUM,
HAEC STRUCTURA DOCET TANTÆ SIMUL ATQUE OPUS ARTIS.

Hetgeen vertaald luidt:

Hoe groot weleer der vaderen vroomheid was in hun godsdienstig geloof, dat goud en rijkdom niet spaarde,
toont dit gebouw, dat tevens een werk is van zoo groote kunst.

De vier tusschen de twee opschriften geplaatste beelden stellen vier beelden voor, onder wier voeten men leest:

FIGUR DER PER SEN. (de Parsen of Schikgodinnen.) ⁽¹⁾

Beide platen geven wel een overzicht van het uitwendig voorkomen van het kunstwerk, maar niet van de talrijke ornamenten en kunstig gesnedene sieraden tusschen en ter zijden van de kolommen en bogen. Van die details hebben wij op 10 bladen 36 voorwerpen op grootere schaal laten afteekenen, die zich allen door zonderlinge voorstellingen van koppen, consoles, tropheën en ander beeldwerk onderscheiden, doch geheel geen kenmerk dragen van christelijke kunst, of wat naar bijbelsche of kerkelijke voorstelling zweemt, zoo als die der banken van Bolsward. Anders is dit met een elfde plaat, waarop is afgebeeld een in hout gesneden beschot boven een bank, dat voorstelt de verrijzenis des Heeren boven een tombe of altaar, met vier wachters daarnevens en

⁽¹⁾ Al deze opschriften waren voor den teekenaar zeer moeilijk op eenigen afstand te lezen en op de teekeningen te brengen. Deze zijn door den lithograaf verkleind en daardoor nog onduidelijker, ja zelfs hier en daar foutief geworden. Dr. J. G. Ottema heeft den tekst er van hersteld, vóór hij daarvan de medegedeelde vertaling gaf.

een tempelgebouw ter regterzijde. Minder smaakvol bewerkt, is dit welligt van eene andere hand en uit een later tijdvak van afnemende kunst.

Dit bankwerk van *Oosterend* verdient zeker bij voortdoring de belangstelling van beminnaars der kerkelijke kunst; te meer, daar zulk voorwerp in Friesland eenig is en elders hoogst zeldzaam wordt aangetroffen. Op al onze reizen in het buitenland hebben wij een soortgelijke, doch minder sierlijk bewerkte, galerij alléén aangetroffen in het dorpskerkje van *Chamounix* aan den voet van den *Montblanc*.

C. VOORWERPEN UIT TERPEN TE HALLUM.

PLAAT 12.

Al de op deze plaat afgebeelde voorwerpen zijn aan het daglicht gekomen bij het afgraven van de hooge en breede terpen, behoorende tot de vroegere staten, thans boerderijen, *Memerda* en *Douma*, ten zuidoosten en zuiden van het aanzienlijk dorp *Hallum* in *Ferwerderadeel* gelegen. In die terpen-op had men, om de schepen te beter met de gekochte vruchtbare bovenaarde te kunnen laden, ook door den ondergrond vaarten gegraven, die later gedigt en met het overige terrein op de gewone hoogte van het maaiveld gebragt zijn. De belangstelling, welke Dr. H. G. CANNegiETER te *Hallum* daarbij betoonde, gaf aanleiding, dat deze voorwerpen in zijn bezit gekomen en daarna zoo bevallig gerangschikt en afgeteekend zijn door zijn zoon, den heer DOMNICUS CANNegiETER, kandidaat Notaris, die deze teekening met nog eene andere aan het Friesch Genootschap vereerde, waardoor hij ons zeer heeft verplicht. Van al de 42 voorwerpen bevat het onderschrift de namen of wel het doel of gebruik, dat waarschijnlijk daarvan zal zijn gemaakt, en waaromtrent tot dusverre geene andere bepaalde aanduidingen dan gissingen mogelijk zijn. Hij voegde daarbij ook eene omschrijvende lijst met opgave der grootte en stof van ieder voorwerp en eenige bijzonderheden.

Duidelijk zijn de eerstgenoemde voorwerpen urnen en vaatwerk van gebakken aarde, zoo als daarvan ook afbeeldingen in Hofdijk, Ons Voorgeslacht voorkomen; evenzoo de ronde steenen met gaten, waarvan de kleinere gehouden worden voor spinsteentjes, bij het spinnen in gebruik, gelijk de grootere voor werpsteen, die, op stokken gehecht, bij spelen en bij het krijgvoeren zouden gediend hebben; hoewel men de grootste soort, zoo als er velen gevonden worden, houdt voor vischnetbezwaarders, om de netten te doen zinken, waarvoor men later het lood gebruikte. Voorwerpen van eenig metaal worden er weinig gevonden, en zeldzaam is het dus, hierbij in No. 14 en 15 een gesp en een haak, gelijk in No. 33 en 34 een potje en een getand voorwerp van brons te vinden, welligt minder diep gevonden en uit lateren tijd afkomstig. Meer algemeen zijn de voorwerpen van huishoudelijk gebruik uit beendere n vervaardigd, zoo als stiften of vorken, die men voor boonen-eters houdt, naalden, pennen, schijven, haarkammen, kooten en fluiten, waarvan sommige dikwijls met figuren fraai bewerkt zijn. Uit hertshoorn is hierbij een dolk of priem, of wel een werktuig om te poten of de vruchten uit den grond te dollen, gelijk er meerdere dergelijke priemen, fluiten en gereedschappen uit de terp van *Douma* zijn voor 't licht gekomen. Zelfs is het opmerkelijk, dat de terpen benoorden *Leeuwarden*, meer dan andere elders, voorwerpen van bewerkt hertshoorn opleveren, en ook geheele horens en stukken daarvan, te *Finkum* en *Stiens* opgegraven, ons voor het kabinet medegeedeeld zijn.

Onder de voorwerpen van bewerkt been trekt No. 32 vooral onze aandacht. Het is een oud-friesche Schaats. Reeds ten jare 1846 deelde Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA aan het genootschap mede een beenen voorwerp, hetwelk een bot of schenkel van een paard of koe scheen te zijn en gevonden was in een terp van Ate Dirks Klaver bij Irnsum, die later daarin ook de wedergade er van vond. Doordien dit been aan de eene zijde met zorg vlak en glad geslepen en aan de hoeken der beide einden doorboord was, werd het door hem en anderen gehouden voor een oorspronkelijke schaats, waarvan men zich in de vroegste tijden, toen het ijzer nog schaars of kostbaar was, bediend had, om het onder de voeten te binden en zich over glad ijs daarmede, voor den wind af, te laten glijden of voort te stuwen. Dit werd echter door velen sterk betwijfeld, al was hier ook nog de spreekwijze bekend: »Die kan wel op koeijeribben rijden.» De bevestiging van dit vermoeden bekwamen wij echter

kort daarna van Jhr. C. A. Rethaan Macaré te Middelburg, die ons een dergelijk been, vooraan in het midden doorboord, toezond, met berigt, dat er een aantal van die beenderen gevonden waren in een terp of vliedberg bij Serooskerke op Walcheren, welke daar steeds gehouden waren voor een soort van schaatsen, waarvan de vroegste bewoners dezer landen zich op het ijs zouden bediend hebben. Hij bevestigde dit door de mededeeling van een Engelsch schrijver, die uit een oud handschrift over de spelen der Anglo-Noormannen, afkomstig van een monnik van Canterbury, genoemd William Fitz Etienne, overleden in 1181, het volgende omtrent dit onderwerp vermeldt:

» Wanneer de wateren bevroren waren, oefenden de jongelieden zich, om, in strijd tegen elkander, groote brokken ijs voort te werpen en ze na te glippen; maar die het knapst waren, *bonden beenderen van de pooten van dieren aan hunne schoenen*, en, met stokken, van een ijzeren punt voorzien, in de handen, stuwden zij zich voort met een snelheid, dat zij schenen te vliegen als een vogel.» enz.

Dit was alzoo de oorsprong van het schaatsrijden, dat, als spel van knapen met eigene hulpmiddelen van het boerenbedrijf begonnen, later meer algemeen en als middel van gemeenschap in het onderling verkeer noodzakelijk werd. Eeuwen lang zal men zich zoo met beenen schaatsen en een puntstok hebben beholpen, vóór men op het denkbeeld kwam, dit werktuig te volmaken door het been te vervangen door smalle ijzeren roeden, wier scherpte het vermogen gaf, zich, zonder hulp van een puntstok, vrij en onafhankelijk op het ijs voort te stuwen. Ook Halbertsma vond in het oudkundig museum te *Newcastle* dergelijke knoken of koeschenkels, daár »margebonken» genoemd, die voorheen als schaatsen gediend hadden, en welke overeenkwamen met die in Friesland gevonden. Ook te *Londen* en te *Moorfields* was er eene menigte van zulke schenkelschaatsen uit de 12de en 13de eeuw opgedolven. Later hebben berigten uit het Noorden dit alles bevestigd, en verklaarde zelfs de geleerde Finn Magnusen te Kopenhagen, dat hij in zijn jeugd die wijze van schaatsrijden algemeen in gebruik had gezien, bijzonder bij de armen onder 't volk van zijn geboorteland, *IJsland*, waar zoowel paarden- als ossenbeenderen tot dat gebruik werden aangewend. (1)

Van de duizenden, die in den winter over onze Friesche ijsbanen zwieren, denken er zeker weinigen aan den oorsprong van dit volksvermaak, dat hier tevens van zoo veel belang is voor het volksverkeer.

De terp van *Memerda-state* is vervolgens van nog meer belang geworden, nadat in 1866 daaruit een ruwe urn is opgegraven, waarin zich 223 kleine zilveren muntjes bevonden, welke, schoon zwart begroeid en onkenbaar geworden, bij onderzoek bleken Angelsaksische Munten te zijn, vermoedelijk uit de 7de of 8ste eeuw onzer tijdrekening. (Zie daarover bladz. 15 hier vóór.) Zij deden het vermoeden ontstaan, dat de gunstige ligging van *Hallum*, nabij de Middellzee en in eene vruchtbare landstreek, hier zeevaart, handel en landbouw reeds vroeg deed bloeijen, zoodat het eerlang een aanzienlijk dorp werd, dat, behalve een groote kerkbuurt, 83 boereplaatsen in zijn omvang verkreeg; alsmede, dat hier weleer een haven- en handelplaats is geweest voor den uitvoer van waren, vee en landbouwprodukten naar de stamverwante Angelsaksen, die dit geld daarvoor in betaling zonden; geld, dat, in tijden van gevaar, door den eigenaar uit veiligheid in den grond werd geborgen, waaruit het, na eeuwenlang voor het nageslacht bewaard te zijn, eerst nu is te voorschijn gekomen.

(1) Wij kunnen hier niet uitvoeriger zijn omtrent dit onderwerp, waarover eene gansche literatuur bestaat, naar welke wij de belangstellenden verwijzen: J. STRUTT, *the Sports and Pastimes of the people of England en l'Angleterre ancienne*; *The Literary Gazette* for 1841, 124; *Annaler for nordisk Oldkyndighed*, 1836—37, 173; *N. Werken van het Zeeuwsch Genootschap*, II 100; *Archief betrekkelijk Zeeland*, IV 84; JANSSEN, *Oudheidk. Mededeelingen*, I 40; II 90; III 306; LEEMANS, in de Verslagen der Kon. Akad. van Wet. Letterk., V 106; XI 360 met plaat; *Overijss. Almanak voor oudheid en letteren*, 1841, 23; 1853, 292; *de Navorscher*, 1859, 289; *Friesche Volks-Almanak*, 1861, 107; 1863, 103; *Verslagen van het Friesch Genootschap*, 1846, 217; 1847, 247, 256; 1849, 282; 1861, 407, waar vermeld wordt, dat in de *Illustr. London News* een plaat voorkomt van het schaatsrijden der Chinezen op beenderen; alsmede, dat Dr. Westerhoff bezig was met het schrijven van een verhandeling over het schaatsrijden. Meer bijzondere berigten, ook uit het Noorden, gaf JULIUS ZÄHLER in *das Schlittschuhlaufen*, Leipz. 1866, die ook KLOPSTOCK's *Eislauf* mededeelt.

D. URNEN UIT TERPEN, IN HET KABINET VAN OUDHEDEN.

PLAAT 28.

Sedert 1846 verzamelden wij uit de afgegravene terpen een groot getal zoogenaamde Urnen, aschkruiken of lijkbussen, waarin gedurende het heidensche tijdvak de asch der verbrande lijken geborgen werd, waarna ze in de terpen werden begraven, alsmede ander ruw vaatwerk en voorwerpen, welke kennelijk tot huishoudelijk gebruik gediend hebben⁽¹⁾. Van die urnen lieten wij teekeningen vervaardigen van meer dan 40 stuks, die zich onderscheidden door hun vorm, hetzij met wijde of nauwe openingen, met en zonder voet, deksel of ooren, rond of plat en spits toeloopende, ja ook van tonvormige gedaante. Gaarne hadden wij van de meest opmerkelijke vormen afbeeldingen gegeven, maar een misverstand is de oorzaak, dat alleen van de eerste en oudste soort negen, weinig verschillende, op deze plaat zijn gebracht. Opmerkelijk is het toch, dat meest allen verschillen in afmeting, vorm, stof en grootte, en dat zij getuigen van vroegeren of lateren oorsprong, daar sommigen ruw en graauw van ongemalen leem in het vuur gebakken, anderen fijner bewerkt en beter gefatsoeneerd zijn; terwijl het moeilijk valt te beslissen, welke van Germaanschen of van Romeinschen oorsprong zijn. Nooit ontmoetten wij er een, die nog verbrande beenderen of andere voorwerpen bevatte, zoo als er in het Drentsche museum van oudheden verscheidene voorkomen. Toen wij in 1873 met Dr. R. Westerhoff de afgraving van de hooge terp van *Hijum* bezochten, waren wij in de gelegenheid eenige urnen te bekomen, die zelfs in den ondergrond waren gevonden bij het graven van een vaart door de terp en om het kerkhof heen, hetgeen ook het geval was met urnen, onder de terpen bij *Huins* en *Menaldum* opgedolven, op eene diepte van 5 à 6 el.

Wij kunnen ons naauwelijks eenig denkbeeld vormen van den toestand der oudste bewoners dezer streken, die, in beestenvellen gehuld, in opgeslagen tenten of hutten op deze terpen van de veeweiderij, landbouw, jacht en vischvangst leefden, en die toch zoo veel zorg droegen voor de bewaring van de asch hunner dooden, waarvan hier en elders zoo talrijke urnen, grafheuvelen, hunebedden enz. getuigen; eene zorg, welke de Germaansche stammen meenden, dat hun door hun oppergod Odin of Wodan was aanbevolen.⁽²⁾

E. OUD-FRIESCHE LANDS-, STADS- EN GRIETENIJ-ZEGELS UIT DE MIDDELEEUWEN.

PLATEN 15, 16, 25, 26 en 27.

»Daar kan ik mijn zegel aan hechten», in de beteekenis van: »dat stem ik toe», of: »daar ben ik het volkomen meê eens», is eene nog dikwijls gebruikte spreekwijze. Zij is afkomstig uit den tijd, toen het schrijven minder algemeen en het onderteekenen van stukken, welke persoonlijke bevestiging vereischten, nog niet in zwang was.

Vooraf Vorsten, Geestelijken en Steden, die openbare stukken en in schrift gestelde verbindtenissen en handelingen lieten uitgaan, waren gewoon, die brieven op perkament te laten schrijven en ze te bevestigen door daaraan hun zegel te doen hangen. Door twee in het beschreven stuk gesneden kerfjes trok men dan een strookje perkament of »francynen staart», aan wiens einde een klompje gekleurd was werd gekneed, waarop men het in been, ijzer of koper gesneden zegel afdrukte. Al de personen of gemeenten, die de overeenkomst sloten of den giftbrief afgaven, alsmede de getuigen, hechtten op die wijze hun zegel of toestemming aan het geschrift, ter be-

(¹) Hiertoë behoort welligt de grootste onzer kruiken, te *Staveren* opgedolven, welke Dr. FRANKS van *Londen*, toen hij het kabinet bezocht, hield voor een Romeinsch bewaarvat van granen of meel, en waarop hij de vóór het bakken daarin gekraste letters van het woord PAN meende te lezen. De dáár mede in den grond gevondene groote spits toeloopende kruiken werden gehouden voor wijnbewaarders.

(²) Zie vele dier urnen en grafplaatsen beschreven en afgebeeld in KLEMM, *Handbuch der germanischen Alterthumskunde*, 142, 161, 280; LINDENSCHMIDT, *die Alterthümer unserer heidnische Vorzeit*, en bij ons in WESTENDORP, *Verhandeling over de Hunebedden*, 2de druk, 81, en vooral bij ACKER STRATINGH, *Aloude Staat*, II 272, en op de daarbij gevoegde platen.

vestiging van de waarheid der handeling, zoodat er dikwijls, ook in het Archief van Leeuwarden, charters voorkomen, met tien of meer dergelijke uithangende zegels beladen. Vroeger hechtte men het was op het perkament, gelijk later op het papier, waarop, vooral geestelijke en burgerlijke personen, hun zegelring of stempel afdrukten.

De zegels bestonden meest altijd uit twee deelen: het symbool, emblema of zinnebeeld en het omschrift. Somtjds werd er aan de achterzijde der uithangende zegels ook een kleiner, als contrazegel, gedrukt, dat later weleens het wapen der gemeenten werd.

In de middeleeuwen (tusschen de beide KARELS, *de Grootte* en *de Vijfde*, 800—1500) werd er veel vernuft, kunst en smaak besteed aan de hoofdfiguur of het zinnebeeld. Daar er geen magt bestond, welke de heraldiek aan banden legde, schiep de fantasie zich een zegel en wijzigde het soms later. Vele dier voorstellingen komen ons thans raadselachtig voor, omdat wij de aanleiding, den oorsprong en het doel daarvan niet kennen. Somtjds zijn het prachtig bewerkte stukken, die belangrijk zijn zoowel voor de symboliek en historie als voor de kennis van de toenmalige kleeding, wapenrustingen, architectuur en heraldiek; terwijl wij ons verwonderen, dat de graveer- of stempelsnijkunst reeds in zóó vroege eeuwen zulk een ongemeene hoogte had bereikt. Wie zich daarvan wil overtuigen, verlustige zich in de talrijke afbeeldingen van rijke Keizerlijke, Grafelijke en Stedelijke zegels, welke de Handvesten van Haarlem, 1751, versieren. Van de zegels der opvolgende Bisschoppen van Utrecht komen er dergelijke afbeeldingen voor in van Mieris, Bisschoppelijke munten en zegelen, ook gedrukt achter het 6de deel der folio uitgave van van Heussen en van Rijn, Oudheden en Gestichten van Nederland, Leiden 1726.

De zegels moeten echter wel onderscheiden worden van de wapens of blaoenen, die thans veelal gelijk zijn, doch vroeger veel verschilden. De wapens, die hier eerst tijdens de kruistogten, omstreeks 1200, in gebruik kwamen, waren een erfelijk familiemerk der leden van den adel, dat zij eensdeels voerden in hunne banieren en vaandels, om hunne krijgslieden in het veld vereenigd te houden, en anderdeels in hun wapenschild, dat, door een schildknaap gedragen, als een sprekend zinnebeeld of figuur, hun naam of dien van hun stamhuis in het ridderperk aankondigde. De oudste stedezegels vertoonen veelal de afbeelding van een burgt, een poort, een kerk, een schip, een heilige (schutspatroon) of wel een sprekende figuur, die op den naam van de plaats zinspeelde. Het wapen, in een schild, was een erfelijk familie-attriboot van den persoon; het zegel de persoon zelf, als waarmerk zijner tegenwoordigheid, of ter bevestiging van de authenticiteit eener acte. Door het invoeren van de handteekeningen in de 15de en 16de eeuw kwam de persoonsverbeelding in onbruik, en nam het wapen of blaoen de plaats van het zegel in.

Wordt de munt- en penningkunde een schoone vereeniging genoemd van kunst en wetenschap, niet minder is dit het geval met de zegel- en wapenkunde, welke echter minder beoefend werden. De sphragistiek (zegelkunde) is de zuster der numismatiek (penningkunde) even als van de heraldiek (wapenkunde), hoewel ze dikwijls ineenvloeijen, en ieder vak zijne eigene regelen en kenmerken heeft. Het regt der munt was beperkt tot Vorsten, groote leenmannen en sommige steden. Zij waren met den adel geregtigd wapens te voeren; maar het gebruik van zegels was algemeen, zoowel bij hen als bij alle burgers en corporatiën. Vandaar, dat deze veel rijker verscheidenheid van typen aanbieden en soms een mysterieuse, dichterlijke en zinnebeeldige taal spreken, welke zelfs de vlijtigste nasporing niet kan verstaan. Vandaar welligt, dat de studie van deze kostbare gedenkstukken der oudheid in ons land zoo weinig is beoefend, ja zelfs verwaarloosd is geworden. Vandaar, dat dit vak, ook wegens het gebrek aan afbeeldingen, tot een Nederlandsch Zegelboek bijeengebragt, thans nog wordt genoemd: »een ongebaande wildernis, een onontgonnen heideveld" (1).

Indien de wensch naar zulk een Zegelboek vervuld zal worden, dan dient de poging daartoe uit te gaan van de Provinciën, opdat ieder van haar, dié middeleeuwsche zegels verzamele en openbaar make, welke er van hare landstreken, steden enz. daar en elders nog voorhanden zijn. Ten aanzien van *Friesland* hebben wij

(1) Zoo oordeelde de heer J. TER GOUW in zijne *Studiën over Wapen- en Zegelkunde*, Amst. 1865, 149, hoewel hij in dit belangrijk werk, waarvan wij een dankbaar gebruik hebben gemaakt, reeds veel licht heeft verspreid over dit onderwerp, even als Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH in zijne *Grondtrekken der Ned. Zegel- en Wapenkunde*, 1847, 2de druk 1861. Zie ook *Overijsselsche Almanak*, 1845, 52.

daarmede reeds een begin gemaakt in den jare 1839. Wij waren toen in de gelegenheid gesteld om in het archief der stad *Utrecht* afschriften te nemen van vijf onbekende charters betrekkelijk Friesland, alsmede om teekeningen te laten vervaardigen van de daaraan hangende zes groote zegels van *Oostergoo*, *Westergoo*, *Staveren* en *Wonseradeel*, alsmede van den Roomsche Koning ALBERTUS. Daar geen der leden van het Friesch Genootschap ooit zulke oude en fraai bewerkte stukken met zinnebeeldige voorstellingen had gezien, zoo achtte men dit een belangrijke aanwinst, en werd er besloten, deze afbeeldingen te laten steendrukken en met den inhoud der charters in *de Vrije Fries* op te nemen, waarbij eene beschrijving werd gevoegd. (Zie II 11, 32) Sedert bleven we verzamelen en stelden tien jaren later aan het Bestuur voor, om van de vroegere wapens en zegels van grietenijen en steden een album aan te leggen, dit van lieverlede aan te vullen en de verklaring te beproeven van deze soms raadselachtige antieke kunstvoortbrengselen. (22ste *Verlag*, 313) Er was echter in deze provincie weinig gelegenheid tot aanvulling, dewijl vele der hier bezegelde stukken naar elders waren gegaan, waarvan het Rijks-archief een aantal bewaarde. Zoo dikwijls wij deze belangrijke inrigting jaarlijks bezochten, spoorde de heer VAN DEN BERGH ons aan, om daarvan teekeningen te laten vervaardigen en deze uit te geven. Eerst in 1870, toen tot de uitgave van de *Friesche Oudheden* was besloten, kon hieraan gevolg worden gegeven, en wij danken het aan de bereidwilligheid van genoemden Rijks-Archivaris, gelijk ook aan die van den heer Mr. H. O. FEITH, Archivaris van *Groningen*, dat zij tot die aanvulling zoo veel bijdroegen, zoodat wij, na lang onderzoek, in staat waren een veertigtal Oud-friesche Lands-, Stads- en Grietenij-zegels te bekomen, te laten afteekenen en steendrukken, om ze in dit werk mede te deelen. Voor de naauwkeurige bewerking daarvan komt den heeren A. Martin en A. van Calsbeek alhier allen lof toe.

Het bijeenbrengen van deze rijke verzameling moge hier voorshands genoeg zijn. Wij zouden toch te uitvoerig moeten worden, als we allen wilden beschrijven, of eene poging durfden wagen, om den oorsprong en de beteekenis van al de zinnebeeldige voorstellingen en symbolieke vormen te verklaren, zoo dit al met eenige zekerheid mogelijk ware. Wij willen het gaarne aan een volgend geslacht, in het bezit van meerdere hulpbronnen ter vergelijking, overlaten, om den sluier op te ligten, welke thans nog vele dezer voorwerpen der oudheid bedekt. Na opgemerkt te hebben, dat deze zegels allen tot de wereldlijke corporatie-zegels, en meer bijzonder tot de figuurlijke en enkelen tot de historische en sprekende zegels behooren, wenschen wij ons tot het volgende overzicht te bepalen.

1. LANDS-ZEGELS.

Onder de zwakke opvolgers van Keizer KAREL *den Groote* sloten zeven langs de Noordzee gelegene Friesche landstreken, tusschen den Reker (in Noord-Holland) en den Wezer, een verbond tot onderlinge bescherming tegen de aanvallen van buitenlandsche Vorsten en geestelijke Heeren ter handhaving hunner vrijheid. Dit was het verbond der zeven vrije Friesche Zeelanden, dat eeuwen lang, tot aan het begin der 15de eeuw, heeft bestaan. Ofschoon ieder dezer landschappen op zich zelf stond en zijne eigene landregten, overheden en regters had, hield dit verbond allen als vrije Friezen aan elkander gehecht. De band der vereeniging was een jaarlijksche landsdag, welke bij den Opstalsboom, in de nabijheid van *Aurich* in *Oost-Friesland*, werd gehouden. Dáár kwamen de afgevaardigden uit ieder Zeeland bijeen, om geschillen te beslechten en verordeningen te maken in het belang van geheel het vrije land, dat geen Vorsten of Heeren erkende en het Leenstelsel, dat een groot deel der volken van Europa onderdrukte, verfoeide. ⁽¹⁾

Op zulk een landsdag van den jare 1324 deden de Friesche regters bij den Opstalsboom uitspraak ter beslechting van een geschil tusschen de regeering der stad *Bremen* en de inwoners van *Rustringerland*, bewesten den Wezer. Aan dit stuk, dat nog in de archieven van Bremen berust, is dit zegel van *geheel Friesland* gehangen. (Plaat 15, No. 1.) Dr. EHRENTRAUT deelde het in 1854 mede in zijn *Frisisches Archiv*, II 383, met deze afbeelding, waarvan het omschrift luidt:

HIS SIGNIS VOTA SVA REDDIT FRISIA TOTA.
CVI CVM PLEBE PIA SIT CLEMENS VIRGO MARIA.

Waarvan de vertaling is:

⁽¹⁾ Zie uitvoeriger berigten hierover in onze *Beknopte Geschiedenis van Friesland*, bl. 49, 124, 457 en de dáár aangehaalde schrijvers, benevens ACKER STRATINGH, de Bond der Friesche Zeelanden, in de *Groninger Bijdragen*, VII 161; VIII 196, 204, en *Aloude Staat*, II 2, 104.

Aan deze beelden wijdt geheel Friesland zijne gebeden.

De maagd Maria zij het land en het vrome volk genadig.

Dit gekroonde en zittende beeld der Moedermaagd met het kind op den schoot en een lelievormige vredetak in de hand, tusschen twee mannen met zwaard, speer en schild gewapend, was alzoo het symbool des lands of der landsvergadering, welke daarin tevens den godsdienstigen zin des vromen volks uitdrukte. Zij gebruikte later, in 1360, ook een kleiner zegel, *ad causas* of ten zaken (No. 2), meer ruw bewerkt, van nagenoeg gelijke voorstelling, hoewel de twee biddende gestalten, in de afsnede van het eerste, hierop zijn vervangen door het borstbeeld van den biddenden Priester UBBO, die welligt de schrijver van de uitgevaardigde stukken en tevens zegelbewaarder was.

Nadat de Opstalsboomsche vergaderingen niet lang daarna verlegd waren naar *Groningen* (waar het laatst genoemde zegel, in koper gegraveerd, alsnog op het archief berust), werd de zelfde voorstelling overgenomen door het landschap *Oostergoo*, dat nog in 1493 dit zegel (No. 5) voerde⁽¹⁾, ofschoon daar van 1361—1477 ook twee andere, even rijk bewerkte, zegels in gebruik waren. Het laatste (No. 4) stelt binnen een ovalen rand een op bogen zittend Christusbeeld voor, tegen welks hoofd, door een breede aureool omgeven, de punten van twee zwaarden gerigt zijn, met zon, maan, ster en twee leliën er nevens. In de afsnede is een wapenschild met den dubbelen adelaar, als om de betrekking der Friezen tot het Keizerrijk aan te duiden. Het eerste (No. 3) is in tweeën gedeeld door een band, waar boven een dergelijk zittend beeld van den Heer in een nis, met twee personen in lagere gothieke nissen daar naast; het benedengedeelte wordt ook door een band in twee gelijke helften gescheiden, welke beiden de zelfde voorstelling bevatten van een aantal personen, die, opwaarts ziende naar het beeld daar boven, met een of beide handen op een altaar, waar boven een kruis en onder een schild, een eed schijnen te staven, ter bevestiging van eene handeling, waaraan dit zegel zou worden gehangen. Op die banden staan de afgebrokene woorden:

QVID QVID IVDICAVERITIS IN VOS REDVNDABIT,

waarvan de vertaling is:

Al wat gij geoordeeld zult hebben, zal tot u terugvallen, of wel:

Gelijk gij zult oordeelen, zult gij geoordeeld worden.

Het landschap *Westergoo* voerde reeds in 1313 een uitvoerig bewerkt zegel (No. 6), voorstellende een gekroond beeld op een troonzetel, met een bol in de linker- en een scepter in de rechterhand, en daar nevens twee knielende personen, waarvan de een, met een boek in de handen, een geestelijke en de ander, met spies, zwaard en schild gewapend, een krijgsman is. De voorstelling komt overeen met de toenmalige majesteits- of troonzegels der souvereinen, zoo als die van de Roomsche Koningen Willem II van 1250 en van Albertus van 1301⁽²⁾, en schijnt dit beeld ook den Keizer aan te duiden, als vertegenwoordiger van het hoogste gezag, vergezeld van Geestelijkheid en Adel. Daar het geen leenman of vasal vergund was, zich van zulk een troonzegel, als symbool der oppermagt, te bedienen, zoo rijst hierbij de vraag: heeft *Westergoo* hierdoor ook zijne vrije, onafhankelijke, soevereine magt willen uitdrukken, behoudens den eerbied voor den Keizer, dien de Friezen altijd voor hun beschermheer erkenden? Opmerkelijk is het, dat op het schild van den krijgsman een schuinsche streep of balk zichtbaar is, waarschijnlijk de banier, welke wij eerst eeuwen later in het wapen van *Westergoo*, hoewel in verschillende rigting, terugvinden.

Behalve dit groot zegel, dat, volgens het omschrift, de Bestuurders én de Gemeente vertegenwoordigde, gebruikten de eersten (de *Consules*) in die zelfde 14de eeuw ook een kleiner zegel, dat op plaat 16 No. 7 is afgebeeld. Bij al het vreemde en twijfelachtige, dat wij in deze oude gedenkstukken aantreffen, is de hoofdfiguur van dit zegel wel het meest raadselachtige. Driessen, was er ook reeds mede verlegen, en zegt, dat »het hoofdzakelijk bestaat uit vier staven, over elkander liggende, van welke de eerste, regt opstaande, ter

(¹) Dat dit niet *Astringe* is, onder de heerlijkheid Jever, betoogde reeds DRIESSEN, *Monumenta Gron.* 179, en blijkt uit het slot van het charter, in 't Gron. Archief, FEITH, *Register*, 1493, no. 3, luidende: vnder vns lands van Oestergoe segell, hoewel het bij DRIESSEN, 180 en in het *Friesch Charterb.* I 174 in 1326 vermeldte *Albe Asteryinis* of *Wit Oestergoe* nog altijd raadselachtig is. Even als Fivelgou-Westerambt en Appingadam nam ook *Drenthe* de zittende Moedermaagd als zegel en later als wapen aan, afgebeeld voor en beschreven in MAGNIN, *Overzicht van de Besturen*, I 28. De zegels No. 3 en 7 beschreef DRIESSEN bl. 232 en 233.

(²) Het eerste prachtig gewerkte zegel is afgebeeld in het werk van TER GOUW bij bl. 171, en het tweede in *de Vrije Fries*, II 34 C.

wederzijde, en de beide naastvolgenden, alleen van onderen, zijn afgerond; terwijl de middenste, ter wederzijde is voorzien met een nederwaarts gebogen langen haak." De overige acht staven, die uit het middelpunt loopen, hebben boven aan de punten figuren als schepters of vanen van vreemden vorm.

De verschillende landstreken of grietenijen, die zich in de 15de eeuw tot het landschap *Zevenwouden* vereenigden, schijnen geen eigen zegel aangenomen te hebben, dewijl zij in 1493 het verbond met Groningen bezegelden met dat van de grietenij Schoterland, hetwelk zij in het stuk onsen landes zegel noemen (No. 8). Waarom die toen nog zoo weinig ontwikkelde grietenij haar zegel als overlaadde met de vreemde figuren van een dubbele lelie, een zwaard, een maansikkel en drie sterren — wie zal dit verklaren?

Doch ook de zegels en wapens hebben hunne mythen. Zoo heeft WINSEMIUS in zijne kronijk, 210, de afbeelding gegeven van »het oude Landts secreet, ende Zeghel van Westergoo," van 1435, dat, uit Staveren afkomstig, een Vogel voorstelt met uitgespreide vlerken op één poot staande, en aan wiens hals drie kroonen of gekroonde schepen schijnen te hangen, met twee korenhalmen er nevens. Stellig is dit een verzinsel even als het rand-schrift: VETVS SIGILLVM WESTERGOA, waarvan het eerste woord, VETUS, toch wel niet op het zegel gestaan zal hebben. De *Tegenwoordige Staat van Friesland*, II 406, wil ons doen gelooven, dat het wapen van *Westergoo* oudtijds bestond uit »drie Vrouwen, welker middelste eene Santin of Heilige was, die twee kleindere, als twee kinderen, ter wederzyden had." Meer algemeen is echter de dwaling, dat *Oud-Friesland* een wapen zou hebben bezeten, bestaande uit drie schuins loopende zilveren balken of baren op een blaauw veld met 7 of 9 roode pompebladen daar tusschen, zoo als het bij Hamconius en Winsemius dikwijls voorkomt. Eene navolging daarvan namen in 1582 de Staten der Ommelanden in hun »elf herten secreet zegel" aan, dat zij beschouwden als van Koning Radboud afkomstig, en hetwelk later in twee kwartieren van het wapen der provincie Groningen is opgenomen, zoo als het nog, gekwartileerd met den dubbelen arend der stad, wordt gevoerd. ⁽¹⁾

Onder de talrijke voordeelen van het Saksische bestuur, dat het tijdperk der toemeloze vrijheid opvolgde, was dit een der voornaamste, dat daardoor de drie op zich zelve staande landstreken: Oostergoo, Westergoo en Zevenwouden tot één geheel werden vereenigd. Toen de edele Hertog GEORG *van Saksen* in 1504 zelf in Friesland kwam en door de instelling van een Hof of Provinciaalen Raad en de invoering der Saksische Ordonnantie orde, regt en veiligheid verzekerde, plaatste hij het voor *Friesland* aangenomene Wapen op den Duitschen dubbelen arend van zijn vorstelijk zegel. Dit zegel, dat in de wapenschilden van Saksen, Meissen, Thuringen, Landsbergen enz., binnen een bevallig gestrengeld lint, met duidelijk opschrift der bestemming, ook de overige deelen van zijn gebied vertegenwoordigde, — dit zegel is inderdaad een pronkstuk der graveerkunst van dien tijd. Het doet ons groot genoeg, dat wij daarvan op plaat 16 No. 9 eene afbeelding kunnen mededeelen naar het éénig bekende exemplaar, dat daarvan hier nog overig is in het archief van Franeker, en dat behoort tot den giftbrief, door Hertog Georg in 1504 aan die stad geschonken, gedrukt in het Charterboek, II 236. ⁽²⁾

Volgens de munten, welke zijn vader in 1499 liet slaan, had deze reeds voor het door hem veroverde *Friesland* een eigen Wapen aangenomen, dat (misschien in verband met de twee springende leeuwen van Thuringen en Meissen in zijn wapenschild) bestond uit twee loopende Leeuwen boven elkander, omgeven door zeven blokjes of turven; eene driedelige voorstelling, waarin men steeds Oostergoo, Westergoo en de vereenigde Zevenwouden heeft willen zien.

Dit wapenschild van *Friesland* is, ook na de hervorming in kerk en staat, onveranderd gebleven. In Winsemius, 1622, is tweeeërlei voorstelling: de leeuwen zoowel regts als links gekeerd, en het eene schild gedekt met een kroon, het andere met een gesloten helm, waarop een springende leeuw, alles tusschen lambrequins of dekkleeden. Schotanus, 1664, gaf dien leeuw, als helmtop, in den regterpoot een zwaard met vrijheidshoed op de punt. Nog

⁽¹⁾ SUFFRIDUS PETRUS, *de Fris. Antiq.* 539 en HAMCONIUS, *Frisia*, 83 schrijven dit wapen reeds aan Prins Friso toe. Zie ACKER STRATINGH, over het Ommelander Wapen in de *Gron. Bijdr.* VII 200. Het Friesch Genootschap nam in 1830 dit zoogenaamde oude wapen met »drie baren en zeven roode plompenbladen" als zijn zegel aan. 3e *Verslag*, 80.

⁽²⁾ Het is vermeld door TELTING in zijn *Register van het Archief van Franeker*, No. 9, en komt het meest overeen met de Saksische munten No. 4 en 10 op plaat VII in v. D. CHUJS, *Munten van Friesland*, beschreven op bl. 133, 152, gelijk ook door VON LANGENN, *Herzog Albrecht der Beherrzte*, 574, 598. Geheel verschillende daarvan zijn de schilden in 9 en 12 vakken, bij WINSEMIUS fol. 350 en 384 afgebeeld.

uitvoeriger is de zelfde, even willekeurige, voorstelling in den Atlas van 1718; doch twee springende leeuwen zijn er daar als schildhouders bijgevoegd, en de leeuw op den helm heeft nu een zwaard in den regter- en een stok met vrijheidsmuts op de punt in den linkerpoot. Het tegenwoordige officiële wapen, waarvan het schild gedekt is door een kroon met vijf fleurons, komt voor op den titel van den Nieuwe Atlas van Friesland, van 1859 (1).

2. STADS-ZEGELS.

Uit de kronijk van Winsemius was het reeds lang bekend, dat de stad *Leeuwarden* oudtijds tot zegel voerde: een kerkgebouw met twee spitse torens ter linkerzijde en daar tusschen een lageren toren, ook met spits, onder wiens dak eene luidklok hangt boven de voorpoort, hoewel er ook een vooruitspringende ingang is ter zuidzijde der kerk, op wier dak staat een omziend St. Jans-lam met kruisvaan en een ster er nevens. In de afsnede daar beneden is een loopende leeuw, het zinnebeeld, de banier of het wapen der stad, wegens de schijnbare overeenkomst van naam. (Zie plaat 16, No. 11 en 12.) (2) Dit zegel, waarin men weleens de afbeelding van O. L. Vrouwekerk van Nijehove heeft willen zien, gebruikte de regeering van *Oud-Leeuwarden* vóór den jare 1435. Toen toch werd de kleine stad vereenigd met de nabijgelegene parochiën Oldehove en Hoek, en verkreeg zij daardoor grooteren omvang en aanzien. Vanhier, dat zij toen een grooter zegel aannam, (No. 10) waarop die drie aaneenverbondene parochiën vertegenwoordigd werden door de beeldtenissen der drie heilige personen, aan welke hare kerken waren gewijd, als: Maria met het kind Jezus op den schoot, zittende in een gestoelte, van *Nijehove*; St. Vitus loopende, met een opgeheven zwaard in de regterhand, terwijl een hond tegen hem opspringt, van *Oldehove*, en St. Catharina met een op den grond rustend zwaard in de linkerhand, van *Hoek*. Twee kolommen tusschen die beelden dragen een prachtig bewerkten gothieken troonhemel. Daar beneden is een springende Leeuw met langen gepluimden staart, op een schild, als het wapen der stad aangebragt, te midden van versieringen, die eenigzins op uithangende zegels gelijken (3).

Van de aloude zee- en koopstad *Staveren* zijn er drie zegels, van de jaren 1246, 1415 en 1456, bewaard, die, gelijk Amsterdam, Medemblik en andere hanse-steden, bestaan uit een schip of kogge (3). Het eerste is eenvoudig en zonder bemanning; beide laatste zijn zeer uitvoerig bewerkt: de kogge heeft een raamwerk op den voorstevan en een grooter op de achterplecht boven het roer, waaraan de stuurman staat; terwijl een tweede persoon zich vooraan bevindt en een derde langs de touwen opklimt naar het razeil, dat boven aan den mast hangt. Achter deze laatste komt een hand uit de wolken te voorschijn, welligt als een beeld der hemelsche hulp, waarop men vertrouwde, en die de veilige koers aanwees, wanneer men deze niet kon opmaken uit den stand der maan en sterren, die hier tusschen zijn afgebeeld. (4) Toen *Staveren* later twee kruiselings over elkander liggende *Abtstaven* (waarin eenige overeenkomst ligt met den naam) tot wapen aannam, vertrouwde het toen meer op den Abt van het St. Odulfusklooster?

De beide zegels van *Harlingen* (No. 14 en 15) vertoonen het beeld van den aartsengel Mich aël, die den draak vertreedt en met een lans doorsteekt, als de patroon der aloude kerk van Almenum, de St. Michiels-dom genaamd, welke de overlevering houdt voor de eerste christenkerk in Westergoo, waarin de eerste potestaat de Magnusvaan en de voorregten, door Karel de Groote aan de Friezen geschonken, zou nedergelegd hebben; eene kerk, welke eerst in het midden der 16de eeuw binnen de nieuwe wallen van Harlingen werd betrokken. Op het eerste zegel is het beeld omgeven door vier St. Andries-kruisen en heeft het een schild, waarop één kruis, in de linkerhand; op het tweede is slechts één kruis binnen de aureool, welke het hoofd van den heilige omgeeft. Daarnevens is een in vieren gedeeld wapenschild, zonder figuren, doch schijnen leliebloemen de ruimten ter wederzijden van

(1) Zie over die kroon en helm, alsmede over de rigting der leeuwen, waarmede vaak even willekeurig is gehandeld als met de vreemde benaming van »Heerlijkheid» voor deze provincie, de voorrede van het *Stamboek van den Frieschen Adel*, I VII.

(2) Van de zelfde voorstelling, doch eene geheel andere gravure met grooter wapenschild, gaf de heer Mr. A. TELTING eene afbeelding en beschrijving in het 1e deel van *de Vrije Fries*, bl. 342, waarin ook op de onjuistheid der afbeeldingen bij Winsemius wordt gewezen. Zie ook *Geschiedk. Beschrijv. van Leeuwarden*, I 297, waarin echter het nieuwe zegel verkeerdelijk voor het oudste gehouden werd.

(3) Slechts een afdruk is daarvan aanwezig in het archief van *Leeuwarden*, hangende aan een ingelosten schuldbrief, zonder jaartal; twee andere, even onbeschadigde ex. van dit sierlijk stuk vond ik in 't archief van *Groningen*, gehecht aan het verbond met die stad van 1492 en aan een compromis van 1496. Het kleinere zegel, No. 12, was als een contra-zegel daar achter gedrukt, en werd ook later gebruikt.

(4) No. 13. De twee eerste zijn afgebeeld in het 2de deel van *de Vrije Fries*, A en D, met bijgevoegde beschrijving van Mr. A. TELTING.

het beeld te vullen. Althans de genoemde figuren bragt men daarna over in het Wapen der stad, dat uit een geveierendeeld schild bestaat, waarvan 1 en 4 drie leliën en 2 en 3 vier kruisen vertoonen. Met het beeld van St. Michaël heeft men in 1720 den voorgevel van het nieuwe stadhuis versierd ⁽¹⁾.

Het groot zegel van *Dokkum* (plaat 25, No. 16) bestond uit een kerkgebouw met spitsen toren ter linkerzijde, waarop een kruis, gelijk een tweede kruis op den nok van het dak ter rechterzijde. Daar boven zijn een zon, kwartiermaan en wel twaalf sterren aangebragt. Op het kleinere of secreetzegel (No. 17) is de vorm van het gebouw iets anders, en schijnt er nog een spitsen toren achter en nevens te staan. Gelijktijdig gebruikte men als contra-zegel een liggende kwartiermaan, met nedergebogen horens (een omgekeerde wassenaar), en daar beneden drie sterren, dat later het Wapen der stad is geworden, zoo de overlevering wil, » ter gedachtenisse van de overwinningen, door de Dokkumers in de heilige oorlogen op de Saraceenen behaald.» ⁽²⁾ Opmerkelijk is het, dat op het eerste zegel de kerk op een aantal gerolde of balsteenen schijnt te rusten. Ook in de provincie Groningen vond men daarvan blijken, alsmede in Drenthe, waar het muurwerk der oude kerk en toren van Odoorn op zulke zware veldsteenen rustte, ja tot op zekere hoogte daarmede was opgetrokken. Dit gaf Dr. WESTERHOFF aanleiding, om ook hierin sporen te zien der steendienst uit het heidensche tijdvak (*Gron. Bijdragen*, VII 241). Hij giste, dat die granietblokken of groote vlinten, welke bij de godsdienstige plegtigheden der heidenen in gebruik waren, daarna tot grondslag strekten der fondamente van torens en kerken, zoo als men dit ook meent ontdekt te hebben onder de muren en pilaren der Martinikerk te Groningen. Zou de voorstelling op dit zegel nu dit vermoeden bevestigen?

Ook *Sneek* voerde in zijn zegel een kerkgebouw (No. 18), en wel met twee stompe torens, en daar nevens, achter de kerk, een boom of wel struiken met bloemen, waarvan de figuren niet duidelijk zijn. Wij vinden echter ook op het latere groot zegel (No. 19) een boom boven het wapenschild der stad, dat ter rechterzijde een staande leeuw en ter linkerzijde een »hercules» of wildeman met knods heeft, als tenants, gedekt door een fraai bewerkten gothieken troonhemel, waarvan de pilaren tusschen twee nissen of spitsbogen staan. Wat die boomen moeten beteekenen, is ons niet bekend, wél wat de inhoud is van het schild, dat ter rechterzijde uit een halven dubbelen adelaar en ter linkerzijde uit drie kroonen, boven elkander, bestaat. Omtrent de laatste zegt het *Stamboek van den Frieschen Adel*, I 149: » *Rienck Bochema* zou in het Heilige Land vele heldendaden bedreven en, zegt men, drie malen den ridderslag ontfangen hebben; ook werden hem in zijn Wapenschild gegeven drie kroonen, welke naderhand zijn overgebracht in dat der Stad *Sneek*, die hem tot Heerschap had aangenomen.» Omtrent de eerste figuur zegt het zelfde Stamboek (Voorrede, VII): » Volgens de aloude overlevering, welke wij evenwel niet voor eene bewezene geschiedkundige waarheid houden, heeft Keizer KAREL de Grootte den Friezen toegestaan, zijnen adelaar ten halve in hunne schilden te voeren, en die schilden met de vrijheerlijke kroon te dekken.» Meer vermoedelijk is 't, dat toen de Friesche edelen, vier of vijf eeuwen later, wapens aannamen, zij zich vooroorloofden, de helft van den dubbelen adelaar van het vereenigde Oostersche en Westersche Keizerrijk in hun schild te plaatsen, om aan te duiden, dat zij vrije en onafhankelijke Edelen waren en geen onderdanige Leenmannen des Keizers, wiens opperhoofdigheid zij altijd erkenden, doch niet zijn regt, om hun land bij giftbrief, als leengoed, aan Graven, Bisschoppen of anderen weg te schenken, gelijk hij, doch vruchteloos, bij herhaling deed.

Toen Jancko Douwama de historische herinneringen van zijn volk te boek stelde, schreef hij omtrent de vermelde overlevering, dat onder al de privilegiën, welke de Friezen van Keizer Karel ontvingen en van Rome medebragten, ook deze behoorde, dat zij tot hun wapen een halven arend mogten nemen, » *in een teken, dat se hoer Vrijheid van den Keiser vntfangen hadden.*»

Deze sage nu trachtte de regeering van *Franeke* te bewaren door van die roemruchte daad in haar zegel eene voorstelling te geven. Op dit groote stuk (No. 20), in het Rijks-Archief bewaard, is de gekroonde Keizer gezeten op een troon en staan er twee personen in eerbiedige houding voor hem, die de handen tot hem opheffen, gelijk hij de rechterhand als zegenende over hen uitstrekt. Het Latijnsche randschrift spreekt de beteekenis daarvan uit in de woorden: Koning Karel maakt de Friezen vrij ⁽³⁾. In de gravure draagt dit zegel alle ken-

⁽¹⁾ *Tegenw. Staat van Friesland*, II 583, 609; JANCKO DOUWAMA'S *Geschriften*, 50. In de *Nederl. Gemeentewapens*, 1862, schijnt het beeld van den heilige, naast het schild geplaatst, een gevleugelde engel te zijn, met een weegschaal in de rechterhand.

⁽²⁾ Zie *Tegenwoordige Staat van Friesland*, II 262, bevestigd door Mr. DIRKS in *de Vrije Fries*, II 280, 289.

⁽³⁾ Op welke wijze deze daad moet worden opgevat en hoedanig de aard was van die vrijheid tegenover het leenstelsel, is verklaard in aant. 8 op onze *Beknopte Geschiedenis van Friesland*, bl. 455, en de daar aangehaalde schrijvers, waarmede nu kan vergeleken worden Dr. J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH, *Kritiek der Friesche Geschiedschrijving*, die bl. 4 over dit zegel spreekt.

merken van hooge oudheid en zal het reeds lang vóór 1313 zijn aangenomen. Later voerde de stad in haar geheimzegel enkel een klok (No. 21), die ook voorkomt op de oude munt van Franeker, welke aan Sicke Sjaerdama in 1485 van wege den Keizer vergund werd te slaan⁽¹⁾. Welke de beteekenis daarvan is? Wij veroorlooven ons de gissing, dat de klok het zinnebeeld was van het gezag, ook over het uitgestrekte regtsgebied of den klokslag der stad. In tijden van oorlogsgevaar of watersnood was ieder bewoner van den klokslag verplicht, op het luiden of klep- van de klok ter hulp te snellen, en als zoodanig was de klok de uitvoerder der bevelen van het gezag⁽²⁾.

Duidelijker is het groot zegel van *Bolsward* (No. 23), dat eene voorstelling geeft van St. Maarten, den patroon der parochiekerk, en hoe deze, te paard zittende, met zijn zwaard een stuk van zijn mantel afsnijdt, om daarmede een kreupelen bedelaar te dekken; eene bekende voorstelling, welke ook op den St. Maartens-steen en op een zijstuk van een der koorbanken is uitgedrukt. (zie bl. 23 hier vóór) De gothieke versierselen daar omheen zijn ook behouden in deze vernieuwde gravure van 1640, toen het als kerkelijk zegel werd gebruikt, waarvan de stempel nog bewaard is. Onderaan is een klein wapenschild der stad aangebragt, dat, even als het geheimzegel (No. 24), bestaat uit een dubbelen adelaar, zoo als het ook voorkomt op de oude munten van Bolsward van 1478, en gelijk het nog gevoerd wordt⁽³⁾.

Het zegel der stad *Slooten* (No. 22) is zoo klein, afgebroken en onduidelijk, dat op het schild ter rechterzijde enkel een halve adelaar zichtbaar is en de figuren ter linkerzijde niet te onderkennen zijn. Vermoedelijk bezat het stadje in 1487 nog geen zegel, dewijl toen een Schepen, gelijk in 1486 Sneek, voor Slooten zegelde, volgens verbonden in het Charterboek, I 732, 742. In overeenstemming met den naam werd later een slot of kasteel, met twee sleutels kruislings er achter, tot wapen der stad aangenomen.

Het sierlijke zegel der parochie *Workum* (No. 26 op plaat 26) stelt St. Geertrudis, de patrones der kerk, voor, onder een fraai gothiek verhemelte, met een bloemruiker in de eene en een palmtak in de andere hand, tusschen twee knielende monniken. Het latere zegel (No. 27) heeft in het schild al het voorkomen van een persoonlijk of familiewapen te zijn, even als het fraai bewerkte zegel van 1496 (No. 25), waarvan de twee vereenigde schilden met een kroon gedekt zijn. En werkelijk zijn deze halve dubbele adelaar en drie leliën twee der vier kwartieren van het wapen van het geslacht INTHIEMA, dat daar een stins bezat en vele jaren in de regeering het hoogste gezag voerde.

Verschillend zijn de beide zegels van *Hindeloopen*. Het eerste (No. 29) vertoont een hert met hoorns, liggende binnen een gevlochten tuin; het tweede (No. 30) een loopende hinde, waarvan de stad haar sprekend wapen ontleende: »omdat hier de loopplaats van de hinden geweest zou zijn, die zich herwaarts begaven uit het Kreilerbosch, dat nu in de Zuiderzee verdronken ligt.» Uit deze legende ontsprong ook het kreupel-rijmpje boven den ingang der kerk geplaatst:

Des Heeren woord
Met aandacht hoort.
Komt daartoe met hoopen
Als Hinden loopen.

Anderen willen den naam der stad naar hare ligging *Eindeloopen* schrijven, en nog anderen hem uit het Friesch verklaren: »*Hin-lippen*, *Hin-ljeap*, d. i. *Hen-kiviet*.» Winsemius heeft een springend hert, doch in Schotanus' tijd waren de figuren op beide zegels vereenigd in het wapen, als een boom, waar tegen regts een hert en links een hinde opspringen. Later is weder de eenvoudige loopende hinde aangenomen en behouden.

De kleine stad *Ylst* (*Ileke*, *Ylts*, *der Ylst*) voerde een eenvoudig schip of kogge, met één mast zonder zeilen, in haar zegel in 1496 (No. 28). Maar opmerkelijk is het, dat er in het Rijks-Archief een brief bewaard is van 1524, door het stadsbestuur afgegeven en »met der stede zegel» bekrachtigd, waarop eene gansch andere voorstelling is, namelijk: een staande krijgsman met een opgeheven zwaard in de rechterhand, door gothieke

⁽¹⁾ Zie deze afgebeeld en beschreven in *de Vrije Fries*, IV 47, No. 13.

⁽²⁾ »De klok, in 't Fransch *befroy* genoemd, gold als het kenteeken eener *vrije stad*,» zegt TER GOUW, 26, 30, 204. Zouden de twee Vrouwenbeelden of maagden, ieder met een korenschoof op den arm, welke de stad *Franeker* later tot schildhouders van haar wapen aannam, eene zinspelung zijn op hare, van den hertog van Saksen ontvangene rijke bezitting van den maagdelijken grond van het pas ontgonnen *Bildt*, dat sedert een schat van koren gaf? *Het Bildt* zelf nam, als aan de zee ontwoekerde bouwgrond, drie kinkhorens, waaruit korenaren voortkomen, als wapen aan.

⁽³⁾ Zie *de Vrije Fries*, IV 334, 362, en over den dubbelen arend of adelaar *Oudheden en Gestichten van Vriesland*, I 101.

bogen en nissen omgeven. Bij Winsemius en Schotanus is het wapen der stad een schip met twee masten en gevulde zeilen, later veranderd in een driemaster met boven- en benedenzeilen.

Aan deze zegels der elf steden van Friesland is op plaat 26, No. 31, toegevoegd de afbeelding van een zeer ouden steen, welke thans nog zit gemetseld in den muur der brug nabij de kerk van het groote dorp *Berlikum*; »een schoon vleck, zegt Schotanus, doordien 't oud Stedeken 't *Uythom* (in 'tlatijn *Civitas Exiensis*), voormaals een haven aan de later verlande Middellzee, daar aen by accoordt is verknoopt." Nog in 1470 sloten Olderman, Schepenen en Raad van »Berltium ende 't Wtgum" een verdrag met Franeker, waaraan het »steedis secreet" werd gehangen. Dit bestond waarschijnlijk uit zulk een kerkgebouw, tegen welks dak een St. Jans-lam met vaandel ligt, terwijl ter linkerzijde een klok tusschen gebindten hangt, ter plaatse van een toren ⁽¹⁾.

3. GRIETENIJ-ZEGELS.

Vermoedelijk hebben niet alle Grietenijen van 1250 tot 1500 een eigen zegel bezeten. Bij sommige van die besturen werden de openbare stukken en verdragen door den Grietman bekrachtigd met zijn familiezegel, waarbij soms ook zijne mederegters de hunne voegden, waarvan in het Charterboek en bij van Sminia, Grietmannen, 14, 19 enz. voorbeelden zijn. Gelukkig, dat het tiental, hetwelk wij tot dusver konden opsporen, door schoone vormen en rijkdom van uitdrukking, het gemis der overige vergoedt.

In de oudste tijden zullen de Geestelijken, die bijna alleen in 't bezit waren van kennis en wetenschap, wel de schrijvers of secretarissen der besturen en als zoodanig dan ook de uitvinders en bewaarders van de zegels geweest zijn, waaruit zich de geestelijke voorstellingen en latijnsche randschriften daarvan laten verklaren. Dewijl de kerk van Kollum aan St. Maarten was gewijd, is 't dus niet vreemd, dat op het zegel van *Kollumerland* (No. 32) die Heilige op de zelfde wijze als op dat van Bolsward is voorgesteld, zoo als het hangt aan het verbond met Groningen van 1467, in welk stuk het »onse gemene landes zegell van Colmerland" genoemd wordt (Feith, Register van het Archief van Groningen, I 159).

Reeds in 1416 bekrachtigde *Achtharspelen* een verbond met die stad met het schoone zegel (No. 33), dat een kerkgebouw met acht torens vertoont, om al zijne parochieën of kerspelen te vertegenwoordigen (Feith, I 62).

Een dergelijk verbond bevestigden in 1487 »Greetmans, Rechters ende gemene meente in *Smalingerlandt*" met hun »gemenen landes segell," dat in het midden bestaat uit het zoogenaamd St. Johannes- of St. Janslam, omziende, houdende een kruisvaan, met liggende halve maan en kruis er onder, benevens twee sterren ter wederzijden (plaat 27, No. 34). Daar omheen staat in een cirkelrand, dat dit het zegel is van het regtsgebied van »*Smelna*", zoo als de naam *Smalingerland* verlatiniseerd is; een tweede rand bevat de spreuk:

JUDICES JUSTE JUDICATE FILII HOMINES,

waarvan de zin is, dat de regters verplicht zijn, de kinderen der menschen regtvaardig te oordeelen (Feith, I 229) ⁽²⁾.

Het hierop voorkomende lam, dat in dezer voege ons ook op de kerken der zegels van Leeuwarden en Uitgong is voorgekomen, wordt door Rietstap, Wapenkunde, 181, »een paaschlam met kerkbanier of wimpel" genoemd. Het is een zinnebeeld, dat aan Johannes den dooper werd gegeven en slaat op de woorden: »Ziet het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt." *Agnus Dei* was dan ook de naam van de wasplaten, waarop het beeld van Johannes met het lam was gedrukt en die als beveiligingsmiddel tegen ziekten en onheilen aan de vromen werden uitgereikt. Een fraai gedreven koperen vorm van die St. Jans-koekjes is in 1870 gevonden in de terp, waarop van 1168—1580 het beroemde klooster Ludingakerk bij Harlingen stond. Van dezen *Agnus Dei*-vorm heeft een der eigenaren van de terp ons een afdruk in gips vereerd voor ons kabinet, en hebben wij van die rijke voorstelling eene teekening laten vervaardigen.

De grietenij *Franekeradeel* had in 1456 het zelfde zegel aangenomen (No. 35), dat Westergoo in 1313 voerde en op plaat 15, No. 6 is afgebeeld, bestaande in het zittend beeld des Keizers met sceppter en werelddbol in de handen, en twee geknielde personen, een geestelijk en een gewapend man, er nevens, hoewel de laatste nu de balk der banier niet op zijn schild voert. Als het eerste der Vijfdeelen, aan welke met de twee zuidelijker

⁽¹⁾ Zie SCHOTANUS, *Beschryvinge van Frieslandt*, 1664, 204; *Tegenw. Staat*, II 415; NOTA, *Oudheden van Berlikum*; WINSEMIUS, 314; *Charterboek*, I 747.

⁽²⁾ Zie over het voormalige klooster *Smalnie* (aan de *Smalle Ee*), waarvan de naam *Smalingerland* afkomstig is, den *Friesche Volks-Almanak*, 1842, 36; 1845, 3.

grietenijen het beschermen der kust was opgedragen, spande Franekeradeel ook het hoogste Keizersgeregte der Vijf deelen te Franeker, en als zoodanig zal het zich gerechtigd geacht hebben 's Keizers beeld in zijn zegel te voeren (1).

Toen *Wonseradeel* in 1270 een zoen sloot met de burgers van Utrecht (de Vrije Fries, II 11, 25, 34), had het in zijn zegel (No. 36 en 37) opgenomen het beeld van den grooten en sterken man, dien het volksverhaal hield voor der Friezen aanvoerder op den togt naar Rome, die hunne vrijheden van keizer Karel verwierf, die hun eerste Potestaat was en die, in den strijd tegen de Saraceenen het leven latende, te Rome begraven en daarna als Sanctus Magnus Forteman heilig verklaard werd. Een vaandel, de bekende Magnus-vaan, voert hij in de rechterhand; in de linkerhand draagt hij een groot schild met den rijks-adelaar daarop. De keerzijde of het kleinere tegenzegel, dat zijn naam en waardigheid in den rand vermeldt, is een zittend beeld, alleen met een scepter in de rechterhand, veel eenvoudiger dan de vroeger vermelde (die van lateren tijd zijn), en toch, zoo 't schijnt, de voorstelling van het beeld des gezags, der oppermagt des keizers, welke de keizersvrije Friezen altijd erkenden. De naam *Weldinge*, in het charter *Wyldinghen* geschreven, acht men afkomstig van Woldens, zaamgetrokken tot Wons, bij welk dorp de weerstal was van »Woldenstradele,» waar 't regt onder den blauwen hemel werd gehouden (2).

Nog grooter verandering heeft de naam den grietenij *Wymbritseradeel* ondergaan, die in den rand van het zegel van 1313 »Wagenbregge» heet, en ook als »Waghenbruggeradeel» en Waghenbrenstzeradele» voorkomt. Daar weagen in het Friesch golven zijn en brekken, breken, gelijk britsen, gebroken beteekent, heeft men weleens gevraagd, of de ligging van dit deel aan de vroegere Middellzee, die door den Hemdijk werd gestuit, ook aanleiding gaf tot den naam van golfbreekendeel. Evenzoo acht men den lateren naam van Wymbritseradeel afkomstig van den stroom de Wymers, die de grietenij in een oostelijk en westelijk deel verdeelt of breekt en het britsen of gebroken heeft. Doch naamsafleidingen zijn veelal, ook wegens de uiteenlopende spellingen, even moeilijk als de verklaring van de figuren der zegels. Een krijgsman te paard, met een vaan aan de spies in de eene en een zwaard in de andere hand (No. 38), heeft veel overeenkomst met het zegel van Graaf Floris V, en zou men hierin eerder het symbool eens ridders zien, dan dat eener eenvoudige landgemeente; tenzij het een beeld des gezags of der gewapende landverdediging moest uitdrukken.

Ook *Gaasterland* sloeg het hoog aan, toen het een dubbelen arend of adelaar in zijn zegel opnam, misschien wel met betrekking tot het keizerrijk: want vrijheid van persoon en bezittingen was der Friezen hoogste voorrecht, als rijksvrijen, in tegenstelling van de Leenmannen der kroon, dien het niet vergund was zulk een zegel of wapen te voeren. Gingen die trotsche herinneringen der volksfierheid later zoo geheel verloren en sloegen ze tot onnoozelheid over, toen Gaasterland een loopende haas vóór eenig struikgewas, en Opsterland een dergelijke haas tusschen eenige boomen, tot wapens aannamen?

Welk een verschil toch in voorstelling tusschen dat latere wapen en het prachtige vroegere groot zegel, dat dit *Opsterland* voerde in 1418 en 1425, toen het nog zoo weinig ontwikkeld was! (No. 40) Is deze fiere Fries, met zwaard in de rechter- en een groot rond schild in de linkerhand, met twee kleinere gewapende personen achter zich, het beeld van een ridderlijken held en tevens van het gezag der *universitas*, wier regters onder dit symbool hunne verdragen bekrachtigden? Blijkbaar is er veel kunst en smaak aan dit stuk te koste gelegd, dewijl, binnen den parelrand, bevallige bogen met punten om de figuren sluiten en daar binnen een lelie en sterren als heraldieke sieraden zijn aangebragt. Doch dit is niet het eenige raadselachtige in dit merkwaardige overblijfsel van antieke kunst, dat veel ouder is dan de jaren 1418 en 1425, toen daarmede verbonden met Groningen bekrachtigd werden (Feith, 64, 73). Daarin wordt het genoemd »onsz landes segel van *Vpsterlande*»; doch het latijnsche randschrift zegt, dat dit het zegel is der regters en der gemeente van HAVDMARE. Was dit de vroegere naam der grietenij, die later ook *Upsaterland* is genoemd, zoo als men in een hooge streek van opgezetenen spreekt? In het klein tractaat der zeven Zeelanden (bij Schotanus, Beschrijving, 105) worden onder Oostergoo opgenoemd: »Smellinga-land, Boerndeel (Utingeradeel), foerd meer (dat is: vervolgens) Handmare» enz. Dat dit Opsterland is en niet Aengwirden (zoo als Foeke Sjoerds meende) en dat de N omgekeerd voor U is ge-

(1) Zie ACKER STRATINGH, *Aloude Staat*, II 2, 92; SCHOTANUS, *Kronijk*, 437.

(2) Zie die zeer verschillende spellingen in het *Charterbook*, I 97, 109, 150, 199, 242, 592, en 743, en over de Magnus-sage BINKES en HALBERTSMA, in de *Vrije Fries*, I 8, 52; XI 151, en BOLHUIS VAN ZEEBURGH, *Kritiek*, bl. 38 en 41.

nomen, dit is nu uit dit zegel duidelijk gemaakt, terwijl het bekend is, dat dit deel vroeger tot Oostergoo behoorde. Maar wat is nu de beteekenis van dezen ouden en zoo geheel vergeten naam, die men ook Hontmare vindt geschreven? Duidelijk is het woord zamengesteld uit twee deelen: havd en mare. In het latijnsche randschrift zal het eerste deel havd geschreven zijn voor ons hout, en zullen wij het eerst moeten denken aan een houtstreek, een boschrijk oord, 'tgeen dit deel van ouds werkelijk is geweest. En nu mare? Volgens de Oude Friesche Wetten van Wierdsma, 317, was maer een grens- of scheidingsloot tusschen de hemrikken en marken, die, als massale waterlossing van acht voet breedte, niet gekocht of verkocht mogt worden." En werkelijk bestaat er nog zulk een maer of meer als grensscheiding tusschen Opsterland en Smallingerland, welke in het Beneficaalboek, III, fol. 91, onder Beets de maer en de maere genoemd wordt, en fol. 250 onder Boornbergum die Maer.

Even als nu hem een dijk of waterkeering is, waarvan de naam op het bedijkte is overgegaan, gelijk in Rauwerderhem, zoo zal nu ook dat maer, mare op deze houtstreek toegepast en de naam houtmare geworden zijn; eene zamenstelling, niet vreemd in deze streken, dewijl hout, met pade en woude verbonden tot houtpade en houtwoude, nog beslaat in de namen der West-Stellingwerfer dorpen: Oude- en Nijehoutpade en Oude en Nijehoutwoude⁽¹⁾.

Even rijk en raadselachtig is het laatste der afbeelde zegels, No. 41, dat van *Stellingwerf*, van de weerstal, de werf, warf of war, dat is de regtstoel of het regtsgebied der Stellingen of Stallingen, die hier als regters het bewind voerden; een naam, die herinnert aan Opstalsboom, en aanleiding gaf te denken, dat de hoofdlingen of regters, die naar deze hoogste landsvergadering afgevaardigd werden, den naam droegen van Opstallingen. In 1337 vinden wij den naam *Stallyngelandt* genoemd en de bewoners: »Vresen wt *Stallynge*» (Driessen, 131). In 1380 sloten de gemeene Stellingen van Stellingwerf een verbond met Kampen tegen den bisschop van Utrecht, die bestendig moeite deed om deze aangrenzende landstreek ook onder het wereldlijk gebied van het Nedersticht of Overijssel te brengen, waarvan hij, ten gevolge der verdragen van 1395 en 1408, moest afzien en zelfs toestaan, dat de 12 Drentsche kerspelen, ten oosten, die zich vroeger aan zijn regtsmagt onttrokken en bij Stellingwerf aangesloten hadden, daarmede verbonden bleven⁽²⁾.

Dit zegel, waarmede in 1399 de huldebrief aan Hertog Albrecht, bewaard in het Rijks-Archief, werd bevestigd (Chb. 296), is het zelfde »gemene landes segell», waarmede in 1485 de »Stellingerechters van Stellingwerff» het verbond met Groningen bekrachtigden (Feith, 220), en komt overeen met dat, waarvan Winsemius achter zijne kronijk eene afbeelding in houtsnee gaf. Dit gaf Schotanus, 227, aanleiding te schrijven: »'t Wapen was een viervoetigh dier met een langhen steert op de rugghe overgeboghen ende gecrolt met twee ringhen van letteren.» Maar op de beide kaarten in zijn werk hebben die viervoetige dieren vleugels gekregen, en wat op het zegel een gaande leeuw schijnt, heeft nu het voorkomen van een draak of griffioen te zijn, zoo als dit ook in de latere wapens is gebleven, en wel voor West-Stellingwerf links gekeerd en springend en voor Oost-Stellingwerf regts gekeerd en staande. Tusschen de pooten van het dier is een cirkel, waar binnen twee over elkander liggende driehoeken. (Men vindt dezen dubbelen driehoek ook reeds op Gallische munten en op verscheidene der te Franeker gevondene Franksische penningen. Men noemt deze figuur: *het zegel van David* of ook wel van *Salomo*, volgens Mr. Dirks, in de Vrije Fries, XII 305, en afgebeeld op plaat B, D en E.) Het binnenschrift is het zelfde als dat, hetwelk bij het zegel van Smallingerland is vermeld.

Later hebben wij aan den bovenvermelden huldebrief van 1399 ook een zegel gevonden van »Oostzeingelandt» of »Oosterzeemster landt», de uitgestrekte landstreek bezuiden het dorp Oosterzee, dat den naam gaf aan dit oord, dat later, toen de Lemmer in aanzien was toegenomen, *Lemsterland* werd genoemd. Zelfs denkt Win-

(1) Dr. ACKER STRATINGH, die, *Aloude Staat*, II 2, 93, 135, zeide: »Het Oldambt was gescheiden door het *Maer*, hetwelk thans nog meestal de gemeenten scheidt en een tak was van de Termunter *Ee* of *Aa*», schreef later (*Gron. Bijdr.* VIII 216) eene gansche verhandeling over de *Maren*, beschouwd als oude grensscheidingen der Marken in de oud-friesche streken der prov. Groningen. Hij somt daarvan een aantal op. De namen der dorpen Maarhuizen, Maarslag, Marum, gelijk elders Maerlant, Maarsen, Maarseveen enz. schijnen daarvan af te stammen.

In Friesland beteekent it mar, het meer: it Burgumermar, een kom of waterplas; maar groot verschil maakt dit met de meer, in: de Langemeer, en vooral in de Oudemeer, de Taniameer, de Haskermeer, de Kornjumer- en de Stienzermeer, benoorden Leeuwarden: allen vaarten en geen meeren, doch die hun ouden naam van meer, mere, maer als grens tusschen de hemrikken en dorpen behouden hebben en niet mar genoemd worden. Vanhier ook de Meersloot, op verschillende plaatsen, even als de Houtwiel, Houtsloot, Houtmeer, voor houtvaart, en andere zamenstellingen. Het was Dr. E. Halbertsma, die ons op dit verschil opmerkzaam maakte.

(2) Zie hierover ACKER STRATINGH, *Aloude Staat*, II 2, 102, en in de *Gron. Bijdragen*, IV 318; HALSEMA, in de werken van het Gron. Gencotschap, II 213; MOLHUYSEN, *Register van het Kamper Archief*, I, No. 258, 309, 389, 626; *Charterboek*, I 254, 296, 364, 377 env.

semius, dat »Oostzingerlandt» met Lemsterland en Doniawerstal ééne grietenij hebben uitgemaakt. Dat zegel, met onduidelijk randschrift, heeft een ovalen vorm, en schijnt ook St. Maarten te paard met den bedelaar voor te stellen.

In 1487 werd een verbond der deelen van Westergoo (Chb. 742) ook bezegeld met het »Gae-seghel van Warns, Scherl ende Laezum,» die vermoedelijk Hemelumer Oldephaert vertegenwoordigden. Uit het slot van dit stuk blijkt tevens, dat, terwijl meest alle Steden dit verbond bezegelden met hun »secreet,» al die Grietenijen dit deden met dat van hare Grietmannen of hoofdlingen, waardoor bevestigd wordt, dat niet alle landgemeenten toen een eigen zegel zullen bezeten hebben. Zoo ook bezegelde in 1487 Syds Tjaerda, Grietman van Dantumadeel, uit naam »des Ryuchts», een brief met zijn eigen zegel (Chb. 727).

Nu eenmaal de aandacht is gevestigd op de belangrijkheid dezer middeleeuwsche zegels voor historie en kunst, waarvan wij de merkwaardigste voorstellingen, naar ons vermogen, hebben zoeken te verklaren, zoo hopen wij, dat voortgezet onderzoek meerdere zegels voor het licht zal brengen, en dat men ons nader zal willen inlichten, wanneer wij in onze ophelderingen mogten gefaald hebben.

Omtrent het nut der zegelverzameling in het Rijks-Archief bijeengebragt en van lieverlede door bijdragen vermeerderd, zegt de heer Rijks-Archivaris in zijn Verslag over 1874:

» Wanneer eenmaal hetzij een algemeen, hetzij een of ander provinciaal zegelboek ondernomen mogt worden, zal het van groote waarde zijn, hier op één punt het meeste verzameld te vinden; maar bovendien is door die verzameling eene nieuwe bron voor Nederlandsche oudheidkunde geopend, daar men hier gelijktijdige afbeeldingen heeft van zaken en costumen uit de middeleeuwen sedert den aanvang der 13e eeuw, die nergens elders te vinden zijn en waarop reeds van Wijn de aandacht vestigde. Voorstellingen, bv. van kerken, poorten en kastelen, schepen en wapens, kleederdragten der verschillende standen enz.; terwijl zij ook omtrent den toestand der stempelsnijkunst hier te lande in verschillende tijden en streken welkome bijdragen oplevert.»

F. GEBEELDHOUDE GRAFSTEENEN.

PLAAT 2, 4, 6, 9, 10, 11, 13, 17, 21, 24.

KAREL *de Groot*e, de wetgever der westersche volken van Europa, had bij de invoering van het christendom ook dit bevel uitgevaardigd: »Wie het ligchaam van een gestorven mensch, naar de wijze der heidenen, door de vlammen doet verteeren en de beenderen verbrandt tot assche, die zal onthoofd worden. De lijken zullen gebragt worden naar de kerkhoven en niet naar de grafheuvels der heidenen.»

Sedert werd dit gebruik algemeen, en ontvingen de wegen, die naar de kerkhoven leidden, den naam van *lijkwegen*, welke niemand mogt hinderen. Op of vóór de kerkhoven plaatste men kruisen, die (even als de gedoopte klokken bij de begrafenis geluid) oorspronkelijk ten doel hadden, om de booze geesten te weeren of te doen vlugten.

In de eerste tijden waren de lijkkisten allen van hout, doch bij het toenemen in rijkdom en aanzien trachtte men vorsten, adellijke en geestelijke personen te vereeren, door ze te begraven in uitgeholde steenblokken of zoogenoemde steenen doodkisten. Van Alkemade in zijn Ceremonieel der Begrafenissen en Smids, in zijn Schatkamer der Oudheden, noemen verscheidene dorpen in *Holland* op, waar later zulke kisten zijn opgedolven, welke de landlieden vervolgens voor drinkbakken van het vee gebruikten.

Ook in *Friesland* werden er in deze eeuw een aantal dergelijke steenen lijkvaten uit de kerkhoven opgegraven, en wel verscheidene te *Oudega* in *Smallingerland*, vier te *Garijp* en een te *Zuider-Drachten*, *Boornbergum* en *Rinsumageest* uit het oostelijk deel van dit gewest, en uit het westelijk deel te *Peins* en *Oudemirdum* ⁽¹⁾.

(¹) Een der kisten van *Oudega* is afgebeeld, beschreven en toegelicht door D. H. VAN DER MEER in den *Friesche Volks-Almanak*, 1842, 36. Van andere, te *Jutphaas* en *Maastricht* gevonden, komen berigten voor in de *Letterbode*, 1847, I, 274, en in de *Kronijk van het Hist. Genootschap*, 3^e Jaargang, 145.

Doch geene plaats leverde zulk een aantal op als het hooggelegene *Koudum*. Toen aan de noordzijde der kerk in 1857 een regenbak werd gegraven, vond men daar *acht* zulke steenen doodkisten op ongeveer vier voet diepte, bijna allen van grijzen Bentheimer steen en veelal met roode steenen gedekt. Één daarvan hebben wij voor het kabinet van oudheden bekomen. Vermoedelijk ontving men deze zware stukken uit het naburige *Bentheim*, doch moet alléén het vervoer veel moeite en groote kosten hebben veroorzaakt. Zelfs meent men, dat onze naam van *zerk* of *zerksteen*, waarmede men later de graven dekte, afkomstig is van deze *zarken*, *zerken* of *zurken*, overeenkomende met het Duitsche woord *Sarg* voor doodkist, zoodat *zerksteen* die steensoort is, waaruit oudtijds die kisten bestonden, en *grafzerk* eene verkeerde benaming schijnt. Vandaar ook, dat onze geschiedschrijver Scharlensis, waar hij op het jaar 1232 van dit gebruik spreekt, deze kisten steenen zerken noemt. De oorsprong van deze wijze van begraven zoekt hij in de zucht, om de lijken op de kerkhoven te beveiligen tegen de woede der hongerende wolven, die, toen nog, vooral in den winter, dikwijls naar deze streken overkwamen en in de zandstreken den grond omwoelden om de lijken te verslinden.

Hij acht, dat hierin ook de oorsprong is gelegen van het gebruik, om de graven op de kerkhoven enkel te dekken met platte steenen of zerken, waarop men in later tijd den naam van den overledene liet beitelen: want de oudste en meer roodachtige zerken, welke men hier en daar nog in Friesland vindt, hebben geene namen, weleens enkele figuren, symbolen of merken. Doch dergelijke grafsteenen met namen en zelfs met uitvoerige opschriften waren reeds bij de Romeinen in gebruik. Van verscheidene Friesche krijgslieden, die in de Romeinsche legers dienden, zijn er, zoowel te Rome als in Engeland, zulke grafsteenen met opschriften, ja ook met hunne afbeelding er op, bewaard en medegedeeld (1). Hun behoud was vooral daaraan toe te schrijven, dat zij soms regtstandig geplaatst waren, zoo als dit in *Friesland* het geval is met den oudsten van de bekende grafsteenen, die, tegen den buitenmuur der merkwaardige dorpskerk van *Rinsumageest* geplaatst en nog bewaard, de levensgrootte afbeelding bevat van een persoon, volgens het uitvoerige latijnsche randschrift in gothische letters, *ERPO* geheeten, waarschijnlijk een lid van het geslacht TJAERDA, die daar in 1341 overleed (2).

Later werd het begraven in de kerken meer algemeen, en viel dit voorregt vooral ten deel aan de voornaamste edelen, die onder of nabij het altaar zelfs overwelfde grafkelders lieten maken, zoo als er te *Rinsumageest*, *Wieuwerd* en elders nog aanwezig zijn. Dergelijke familie-legersteden dekte men groote en zware steenen, in het midden waarvan het geslachtwapen werd gebeiteld. Nadat de Friezen onder de regeering van keizer Karel V met den jare 1524 in het genot kwamen der lang ontbeerde vrede, veiligheid en voorspoed, nam ook de weelde en kunstzin toe en werden deze ook toegepast op de versiering der grafsteenen. De heraldiek had nieuwe vormen en sieraden voor de wapens uitgevonden, en nu werden deze met rijke ornamenten omgeven, waarvan plaat 21 ons de oudste, van 1543, die der *WALTA'S* van *Bozum*, in smaakvolle vormen vertoont. Ja zelfs liet men de beeldtenis van geachte of aanzienlijke personen in de steenen beitelen, om hunne geheugenis te levendiger te bewaren. De liefde der kinderen bragt ook daarin dikwijls eene eerbiedige hulde aan beminde ouders, en de kunst had nauwelijks sieraden genoeg om hunne piëteit uit te drukken, en om, telkens op andere wijze, de zinnebeeldige voorstellingen van leven, dood en opstanding uit te drukken.

Zoo vertoont ons plaat 2 de afbeelding van *JANKE VAN UNEMA*, Heerschap te *Blija*, in volle wapenrusting, gelijk hij gedurende zijn onrustig leven als een der hoofden van de vetkoopersgezinde edelen eerst den Hertog van Saksen hielp bestrijden, daarna den verraderlijken Hertog van Gelder mede verjoeg, tot hij eindelijk rust vond onder het ordelijk bestuur van Keizer Karel (3). Zijn vriend *GABBE VAN SCHELTEMA*, die deelgenoot was van vele zijner krijgsbedrijven, werd begraven in de kerk te *Hallum*, waar zijn graf gedekt werd met een prachtige steen, op plaat 6 afgebeeld. Deze steen, die rondom de familiewapens van hem en zijne vrouw in figuren en zinnebeelden getuigenis geeft van de vorderingen der beeldhouwkunst, werd in 1563 vervaardigd door *Pieter Dirkx*,

(1) Zie ook *TACITUS*, *Germanië*, § 3, in *VAN WYN*, *Avondstonden*, 53 en de voorrede van het 1^e deel van het *Friesch Charterboek*. In het 3^e deel van *de Vrije Fries* is de grafsteen van een Frieschen ruiter, in Romeinschen wapendos, in 1836 in Engeland opgedolven, afgebeeld en beschreven door Dr. C. *LEEMANS*.

(2) Eene afbeelding van dien steen komt met eene beschrijving en verklaring van Dr. L. J. F. *JANSSEN* voor in het 10^e deel van *de Vrije Fries*, bl. 144.

(3) Dr. H. G. *CANNEGIETER* heeft zijn leven beschreven in den *Friesche Volks-Almanak*, 1861, 48, nadat hij in dien van 1851 en 52 reeds geschiedkundige herinneringen van *Hallum* had medegedeeld, waarin ook opschriften voorkomen van de talrijke fraaie grafsteenen van edelen in de kerk van dat dorp, waarvan wij de voornaamsten hebben laten afteekenen, waartoe wij zelfs de vloerplanken lieten opnemen.

zoo als zijn naam voluitgeschreven later voorkomt. Vincent Lucas was in 1552 de beeldhouwer van Unema's zerk, gelijk in 1558 van dien van WYTSE RIENKS VAN CAMSTRA, Heerschap te *Wirdum* (plaat 13), waarop de wapens zijn geplaatst tusschen de beelden der drie Schikgodinnen: CLOTHO, LACHESIS en ATROPOS, die geacht werden den levensdraad des menschen te spinnen, reeds vroeger, bl. 29, bij het bankwerk van Oosterend vermeld. De rijkdom van ornamenten en beeldwerk op dezen steen is zoo groot, dat het aan 't overladene grenst; en toch is het een pronkstuk in dit vak van kunst, dat in 't midden der 16^e eeuw zoo in eens optreedt met eene volkomenheid, waarover wij ons moeten verbazen.

Onbekend is het wie B. G. was, die in 1543 Walta's zerk (plaat 21) en in 1563 dien van FRANS VAN AYLVA, op Minnoltsma-state te *Bornwerd*, vervaardigde (plaat 4). De ornamenten op de eerste zijn even los als de laatste rijk is in wapens en beeldwerk rondom de voorstelling van een op zuilen rustend tempelgebouw, waarvan de zoldering in de perspectieve teekening schijnt te wijken. Geheel andere kolommen en sieraden omgeven de wapenschilden van ERNST VAN GOSLINGA te *Hallum*, van 1558 (plaat 17), en van JANKE VAN OSINGA te *Schettens*, van 1583 (plaat 9), hoewel geen naam of meesterteeke daarop aanduidt, wie er de kunstige vervaardigers van waren. Evenmin komen deze voor op den fraaijen steen, die in de kerk van *Hallum* het graf dekt van een anderen ERNST VAN GOSLINGA, in 1614 op Goslinga-state aldaar overleden (plaat 24). Misschien was het Jillis Claesen, wiens naam op een anderen steen van dien tijd voorkomt, en wiens kunst niet onder deed voor die van Pieter Claes, *Antiek(snijder)*, die zijn naam in 1621 plaatste op den sierlijken steen, welke de beeldenissen bevat van SYBRAND VAN OSINGA, Grietman van Wonseradeel, en zijne vrouw ATKE VAN AGGEMA (plaat 10), zóó uitvoerig geteekend en gebeiteld, dat wij in beide personen ons de toenmalige rijke kleederdragt aanschouwelijk voorgesteld zien. Te *Schettens*, nabij Bolsward, liet hij Osinga-state herbouwen, waarvan nog eenige in hardsteen gehouwen sieraden in de tegenwoordige boerderij over zijn.

De bouwkundige sieraden en zinnebeelge voorstellingen, waardoor deze en vele andere grafsteenen en huisgevels uit dat tijdvak, welke wij lieten afteekenen, zich onderscheiden, zullen, wegens hunne bevallige vormen, zeker immer de voorwerpen der vereering blijven van het nageslacht. En dit te meer, omdat die kunst sedert 1650 achteruit en daarna bijna geheel verloren ging, en intusschen in wansmaak ontaardde. Daarvan getuigt reeds een steen in de zelfde kerk van Schettens, in 1659 door Jacob Douwes vervaardigd, en nog meer de op grooter schaal in de kerk van *Ysbrechtum* opgerigte tombe van DUCO MARTENA VAN BURMANIA, Grietman van Wymbritseradeel, en zijne vrouw EDWERT LUTS VAN JUCKEMA, vrouwe van Cammingaburg (plaat 11). Hij zelf had bij testament van 1692 bevolen, dat binnen een jaar na zijn overlijden voor hem en zijne vrouw een gedenkteeken en een grafkelder in de kerk van Ysbrechtum, waar zij Epema-state bewoonden, zou worden opgerigt⁽¹⁾. Zijn zoon, Sjuick Gerrolt, droeg de vervaardiging van het eerste op aan Tjeerd Forstenburgh, »Meester Hardhouwer te Leeuwarden,» die aan al die wapens en kwartieren meer moeite dan smaak aan de ordonnantie van het geheel besteedde. Doch de bloeitijd der kunst was hier voorbijgegaan, en aan een vreemden kunstenaar als Jan Baptist Xavery uit Antwerpen, te 's Hage wonende, had men daarna de praalgraven te danken, voor Menno Baron van Coehoorn in de kerk te Wijkkel en voor Sicco van Goslinga in de kerk van Dongjum opgerigt.

In beide vereert het nageslacht tevens de groote verdiensten van deze edele Friezen jegens het vaderland; doch het bevel van een testator, dat ter zijner gedachtenis een gedenkteeken zou worden opgerigt, was een blijk van weelde en gloriezucht, dat niet vreemd was aan die dagen. Zoo is er ook eene aantekening bewaard, dat Julius van Eysinga, wonende op de sierlijk gebouwde Hottinga-state te Pietersbierum, in 1645 bij zijn testament begeerde, aldaar begraven te worden bij zijne moeder, „ordonneerende, dat op zijn graf een steen gelegd zal worden met een epithaphium, 't welk zal kosten duizend daalders.” Voor zulk een som kon men, toen vooral, zeker iets schoons verwachten.

Veel smaak en eene groote kunstvaardigheid werd er besteed aan deze gebeeldhouwde grafsteenen, waarvan er nog honderden in onze dorpskerken bewaard zijn, van welke wij nog een aantal andere lieten afteekenen. Opmerkelijk is het, dat meest allen van dubbele grootte zijn, en uit een steensoort bestaan, veel zwarter en har-

(1) Bij dat testament besprak hij zijne dochter FROUCK, gehuwd aan WILLEM VAN HAREN, Grietman van West-Stellingwerf, twaalf nieuw gemaakte zilveren tafelhorden, benevens twee zilveren schenkborden en al zijn »serpentijnsteen.” Naar die borden mag men overigens de toenmalige weelde in dergelijke huishoudelijke voorwerpen en sieraden afmeten.

der dan de Luiksche of escauzijnsche steen, die thans veelal tot zerken gebruikt wordt⁽¹⁾. Vandaar, dat de meeste dier grafsteenen in de kerken, die in het voetpad liggen en over welke de kerkgangers nu reeds twee à drie eeuwen lang heenliepen, zoo weinig geleden hebben en nog vrij ongeschonden bewaard zijn gebleven. Bij de vertimmering van de kerken worden ze thans veelal met planken overvloerd en zijn ze daardoor aan het oog onttrokken.

Wenschelijk ware het echter, dat heeren Kerkvoogden konden besluiten, om zulke rijkversierde grafsteenen met opschriften niet te bedekken, maar liever te doen opnemen en ze regtstandig te plaatsen in het koor of het portaal, of wel buiten tegen den kerkmuur, zoowel ter bewaring van de gedachtenis van vele aanzienlijke personen als uit vereering voor de kunst, die zich ook hierop vaak in zulke schoone vormen heeft geuit. Dit is reeds geschied te *Friens* en te *Hardegarijp*, en zijn deze kunstwerken daardoor waardig voor ieders oog ten toon gesteld en voor verslijten en bedekken bewaard.

Voorzeker werd de kunst van steen- en beeldhouwen in de drie vorige eeuwen zeer begunstigd door de ijdelheid en praalzucht van den talrijken adel: want niet genoeg, dat de grafsteenen versierd werden met hunne wapens, titels en loffelijke opschriften in latijnsche verzen, — bovendien werden hunne Wapenschilden ook in de kerken opgehangen. Soms waren ze enkel geschilderd en met de namen en waardigheden des overledenen voorzien; maar dikwijls waren het groote Wapenborden, met rijk gebeeldhouwde kolommen ter zijden en sierlijke ornamenten en zinnebeelden er boven en onder, terwijl het groote familiewapen in 't midden vaak omgeven was met de 8, 16 of 32 kwartieren des gestorvenen. Was hij een krijgsman geweest, dan werden zelfs zijn helm, degen en bevelhebberstaf, ja zelfs zijne handschoenen daarbij geplaatst, terwijl de door hem veroverde vaandels daar nevens of boven werden gehangen. Hoe het koor der Groote kerk te *Leeuwarden* daarmede in 1632 was versierd, komt duidelijk uit op de bekende afbeelding van de tombe van graaf Willem Lodewijk van Nassau. En zóó was het door de geheele kerk heen. Ja, in 1658 waren de muren en pilaren met zulke wapenborden zoo overvloedig bedekt, dat de Magistraat goedvond te bepalen, om geene wapens meer in de kerk te doen ophangen, dan op verzoek en bij vergunning, en dan nog niet langer dan voor een jaar. Doch — dit hielp zoo weinig, dat men verplicht was, deze gloriezucht te keer te gaan, door daarop eene belasting te leggen van 5, 10 of 20 gld. jaarlijks, en later van 250 tot 500 gld. in eens, voor elk wapenbord, ten voordeele van het Stads-Weeshuis.

Evenzoo was het in andere steden en in de dorpskerken, en dit gebruik is in stand gebleven tot aan de omwenteling in 1795. Toen achtten de Representanten des volks het voeren van wapens strijdig met de constitutie der vrije republiek, en gelastten zij, om alle »de Gelijkheid-onteerende» wapens uit de kerken en van de grafsteenen weg te nemen, op eene boete van 100 gld. Vrij algemeen werd aan dit bevel voldaan, en werden die wapens of verbroken of geborgen op de zolders der adellijke huizen, waar velen zich nog bevinden. Anderen werden na de herstelling van 1813 op nieuw in sommige dorpskerken opgehangen, waar zij nog de herinnering aan vele vroegere aanzienlijke personen bewaren. Twee zeer schoon gebeeldhouwde groote wapenborden hebben de kerkvoogden van *Hallum* laten herstellen en opschilderen, en eene plaats gegeven ter zijde van het orgel, waar ze, niet enkel als voorwerpen van de weelde der vroegere geslachten, maar ook als schoone gewrochten der vroegere beeldhouwkunst duurzaam gewaardeerd mogen worden.

Stelt men zich tevens voor, dat er in de kerken van *Leeuwarden* hooge gestoelten getimmerd waren voor het Stadhoudelijk Hof, de Staten en de Raadsheeren, gelijk in alle steden voor de Magistraten en Vroedschappen, en in de meeste dorpen banken voor de Grietmannen en andere adellijke en aanzienlijke personen, daar woonachtig, meest allen overdekt en versierd met wapenschilden en sierlijk houtsnijwerk, — dan kan men zich

⁽¹⁾ Zoo slecht en week is die tegenwoordige steensoort, dat het opschrift en vers, in 1828 op den grafsteen van onzen vriend ARJEN ROELOFS op het kerkhof te Hijum, thans, na slechts 46 jaren, als verweerd en afgesleten, bijna niet meer te lezen is. Uit achting voor dien verdienstelijken man hebben wij met eenige vrienden besloten om het te laten vernieuwen.

⁽²⁾ Zie meer bijzonderheden omtrent deze tombe en wapenborden in de *Geschiedk. Beschrijving van Leeuwarden*, II, 96, 427.

een denkbeeld vormen, hoe de hervormde kerken dier dagen in grafsteenen, wapenborden en banken overladen waren met kunstsieraden, als blijken zoowel van weelde en ijdelheid als van vereering en kunstsmaak, die aan zoo vele steen- en beeldhouwers, »antiekknijders» en anderen bestendig werk gaven; — blijken, te opmerkelijker, omdat onze eeuw zoo eenvoudig en arm is in dergelijke versierselen, en het geslacht der opgenoemde kunstbeoefenaren, ook wegens gebrek aan aanmoediging, thans bijna uitgestorven schijnt te zijn.

G. DE STAF- OF RUNENKALENDER.

PLAAT 20.

Hiervan heeft de heer Dr. J. G. OTTEMA de volgende beschrijving en verklaring gegeven.

»Hij heeft den vorm van een eenvoudigen Wandelstok met zilveren knop, ter lengte van bijna 9 palm. In de lengte is daarin een Eeuwigdurende Almanak gesneden. Aan weerszijden namelijk is een dubbele strook, gedurig afgebroken en verdeeld door eene ronde figuur, waarin boven het teeken der zon en daaronder dat der maan, zoodat de bovenste strook betrekking heeft op de zon, de onderste op de maan. Van 1 Januarij af bevat de bovenste strook in de letters A, B, C, D, E, F en G de zeven dagen der week, die telkens vervolgd worden.

Weet men nu de Zondagsletter van het jaar, dan ziet men terstond, welke dagen of datums dier maand en vervolgens van het geheele jaar op Zondag vallen en kent men dus ook de overige dagen der week. Boven de ronde figuur staat een letter met twee cijfers er nevens, b.v. voor Januarij 8 en 4. Dit wil zeggen, dat in deze maand de zon te 8 uur opkomt en te 4 uur ondergaat, zoo als bij Februarij 7 en 5, bij Maart 6 en 6 enz. Boven sommige dagen staat een heel of een half kruisje + en - 5, 'tgeen groote of minder groote heilige of kerkelijke feestdagen schijnt aan te duiden.

De benedenste strook heeft de letters A tot T, 19 in getal, in schijnbare wanorde geplaatst. Deze letters komen overeen met de 19jarige maancirkel of het Guldengetal. Als dit getal voor een of ander jaar bekend is, wijst de daarmede overeenkomende letter den dag aan, waarop in elke maand de nieuwe maan invalt. Zoo is in 1871 het guldengetal 10, dus K, en nu ziet men bij deze letter, dat het den 11 Januarij nieuwe maan is: namelijk, volgens den Juliaanschen kalender, dat is: op den 21 Januarij volgens de Gregoriaansche tijdrekening of nieuwen stijl. Dewijl deze stijl voor ons land in het jaar 1700 is aangenomen, zoo blijkt hieruit, dat de Almanak op den stok vóór genoemd jaar is gemaakt naar den Juliaanschen of ouden stijl.

Doch nu ziet men in andere Juliaansche almanakken der 15^e en 16^e eeuw (b.v. in de geschreven Getijdeboeken), dat het guldengetal 19 of T geplaatst is bij de letter E op 5 Januarij, terwijl dat hier staat bij de B op den 2 Jan. Dit bewijst, dat de almanak vervaardigd is na den jare 1583. Want toen Paus Gregorius XIII in dat jaar de tijdrekening verbeterde en vereffende, was het gebleken, dat de nieuwe maan en de dag van het guldengetal sinds het concilie van Nicéa in 325 reeds drie dagen was teruggetreden, en verschoven moest worden van 5 op 2 Januarij. De eerste nieuwe maan op 2 Jan. heeft plaats gehad in 1595, naar de Juliaansche tijdrekening van den stok, of op 12 Jan. volgens den Gregoriaanschen stijl.

Zoo was in 1871 het guldengetal 19 en viel de eerste nieuwe maan in op 1/11 Januarij, omdat sedert 1583 in bijna 300 jaren de maancirkel weer een dag was teruggegaan.

Ik waag dus niet te veel met de gissing, dat deze stok vervaardigd is vóór het jaar 1595.

Aan weerszijden van den stok boven de kruisjes der feestdagen staan velerlei figuren, die als zinnebeelden of emblèmes betrekking hebben op het feest of den Heilige van den dag. Verder is ons van de herkomst van den stok niets bekend. Jammer, dat een der vroegere bezitters van dien stok, voor zijn gebruik als wandelstok, daarvan anderhalve palm afgesneden heeft, waardoor nu de maanden Junij en December er op ontbreken. Dubbel jammer voor zulk een kunststuk!

Een gelijksoortige kalender vindt men afgebeeld bij D. BUDDINGH, *Feesten en Feesttijden* (Antw. 1869), overgenomen uit LE LONG, *Reformatie van Amsterdam*, 1729. In het Noorden komen dergelijke voor onder den

naam van Runenkalenders, vooral gesneden op vierkante staven of ronde stokken. Zie over deze den Catalogus van het Museum te Dorpat, in de *Verhandlungen der Esthnische Gesellschaft*, Band VI, Heft 3 und 4. Dorpat 1871.

De daar afgebeelde stokkalender is hierbij van veel belang, omdat de symbolen van de Heilige dagen geheel overeenkomen met die op dezen stok. Daardoor ben ik in staat gesteld om de beide ontbrekende maanden Junij en December aan te vullen. Bij deze beide maanden staat daar de zonsopgang te 3 en 9 uur en ondergang te 9 en 3 uur. Dewijl deze uren overeenstemmen met eene breedte van 56° (Kopenhagen), moet onze stok, ofschoon vermoedelijk in Friesland vervaardigd, naar een Deensch model gesneden zijn, met verandering van het runenschrift in latijnsche letters."

H. HET SCHRIFT VAN HET OERA LINDA-BOK.

PLAAT 23.

De familie OVER DE LINDEN aan de Helder is in het bezit van een oud handschrift, waarvan het schrift, de taal en de inhoud haar onbekend waren, doch waarvan de overlevering haar de zorgvuldige bewaring, als van een familie-erfstuk, van geslacht tot geslacht had aanbevolen. Men giste, dat het in het oud-friesch was geschreven en vermoedde, dat het berigten omtrent vroege voorouders zou bevatten.

De heer Dr. E. VERWIJS, Archivaris-Bibliothekaris der provincie Friesland, hiervan onderrigt, gaf er kennis van aan Gedeputeerde Staten, die hem een persoonlijk onderzoek deswegens opdroegen. Den 17 December 1867 gaf hij een voorloopig verslag van zijne bevinding en berigt, dat de eigenaar hem het handschrift had toevertrouwd om het af te schrijven en te vertalen. Bij zijn vertrek naar Leiden, liet hij er, op kosten van het Friesch Genootschap, wel een afschrift van vervaardigen, doch de vertaling bleef achterwege.

Aan den volhardenden ijver en zorg van den heer Dr. J. G. OTTEMA had men het te danken, dat de inhoud verstaan en vertaald werd. Na een naauwkeurig onderzoek gaf hij daarvan den 10 Februarij 1871 in eene vergadering van het Genootschap een uitvoerig verslag, dat, daarna gedrukt en verspreid, de algemeene aandacht op dit merkwaardige stuk vestigde.

Volgens hem was de intusschen opgerezen twijfel omtrent de echtheid van het handschrift ongegrond, en achtte hij het een allerbelangrijkst document voor de oude Friesche geschiedenis, waardoor geheel nieuwe en onbekende zaken aan het licht zijn gekomen. »Wij mogen dus aannemen (zoo eindigde hij), dat wij in dit geschrift, waarvan het eerste gedeelte is opgesteld in de zesde eeuw vóór onze jaartelling, het oudste voortbrengsel (op Homerus en Hesiodus na) van de Europesche letterkunde ontmoeten. En daar vinden wij in ons vaderland eene eeuwenoude bevolking, in 't bezit van eene ontwikkeling, beschaving, nijverheid, scheepvaart, koophandel, letterkunde en zuivere verhevene Godsdienstige begrippen, waarvan wij nooit eenig vermoeden hebben gehad. In onze voorstelling reikten de geschiedkundige herinneringen van ons volk niet hooger, dan tot de komst van Friso, den vermeenden stamvader der Friesen; doch hier ontwaren wij, dat die herinneringen opklimmen tot meer dan twee duizend jaren voor Christus, en in hoogen ouderdom die van Hellas overtreffen en die van Israël evenaren."

Bij al het verschil van gevoelen over de echtheid en waarde, was het niet mogelijk een gegrond oordeel daarover te vellen vóór het geheele handschrift, dat in 1256 door HIDDO OVERA LINDA was vervaardigd, gedrukt en algemeen verkrijgbaar gesteld was. Dit geschiedde in 1872 onder den titel van: *THE OERA LINDA BOK. Naar een handschrift uit de dertiende eeuw. Met vergunning van den eigenaar, den Heer C. over de Linden, aan den Helder, bewerkt, vertaald en uitgegeven door Dr. J. G. OTTEMA.* Te Leeuwarden, bij H. Kuipers, 1872, 253 bl. gr. 8vo, met het bovenvermelde verslag als Inleiding. Hierbij zijn gevoegd twee naar fotografiën gesteendrukte platen, van de figuren van het letterschrift en van bl. 45 van het handschrift. Van de laatste is onze plaat 23 een afdruk, waarvan wij den inhoud met de vertaling hier laten volgen:

That hyr vnder stat, is in ut tha wagar thère waraburch writen.

(Drie teekens van het rad of juul des kroders, omgeven door de woorden:)

WRALDA. T. ANFANG. T. BIJIN

Hwat hyr boppa stät, send thi tēkna fon thät jol. Thät is thät forma sinnebild Wr.aldas, äk fon t- anfang jeftha-t. bijin, wērut tid kēm; thät is thene Kroder, thēr ēvg mith thät jol mot ommehläpa. Thana heth Frya thät standskrift makad, thät hja brukte to hira tex. Thä Fästa ēre-moder wēre, heth hiu-r thät run ieftha hlāpande skrift fon makad. Ther Witkēning, thät is sēkēning, Godfrēiath, thene alda, heth thēr asvndergana telnomar fon makad fär stand änd rvnskrift bēde. Tis thērvambe navt to drok, that wi-r jērliks ēnis fēst vr fyrja. Wy mügon Wr.alda ēvg thank to wya, thät hi sin gäst sa herde in vr vsa ēthla heth fära lētn. Vnder hira tid heth Finda äk en skrift v-fvnden, men thät wēre sa hägfarende änd fvl mith frisla änd krolum, thät tha afterkvmanda thērof thju bitjud-nese ring vrlēren häve. Aftērñēi hävon hja vs skrift lēred, binoma tha Finna, tha Thyrjar änd tha Krekalandar. Men hja niston navt god, thät-et fon et jol makad was, änd that-et thērumbe altid skrēven

Hetgene hier onder staat, is aan de wanden van de waraburgt gegrift.

Wat hier boven staat, (dat) zijn de teekens van het Juul. Dat is het eerste zinnebeeld van Wralda, ook van den aanvang of het begin, waaruit de Tijd is voortgekomen; deze is de Kroder, die eeuwig met het Juul moet rondloopen. Hiernaar heeft Frya het staand schrift gevormd, 't welk zij gebruikte voor hare tex. Toen Fasta eere moeder was, heeft zij er het run- of loopend schrift van gemaakt. De Witkoning, dat is Zeekoning, Godfried, de oude, heeft er afzonderlijke getalteekens van gemaakt voor het staand en loopend schrift beide. Het is daarom niet te veel, dat wij er jaarlijks eenmaal feest voor vierden. Wij mogen Wralda eeuwig dank wijden, dat hij zijn geest zoo krachtig over onze voorvaderen heeft laten varen. In haren tijd heeft Finda ook een schrift uitgevonden, maar dat was zoo hoogdravend en vol met franjes en krullen, dat de nakomelingen de beteekenis daarvan spoedig verloren hebben. Naderhand hebben zij ons schrift geleerd, met name de Finnen, de Thyriërs en de Krekalanders. Maar zij wisten niet goed, dat het van het Juul gemaakt was, en dat het daarom altijd geschreven

Na de uitgave bleef het in ieders oog altijd merkwaardige boek een voorwerp van strijd, en zochten geloovigen en ongeloovigen hun gevoelen te verdedigen. Dr. OTTEMA lichtte den inhoud nader toe in een geschrift: *Geschiedkundige Aanteekeningen en Ophelderingen bij thet Oera Linda bok*, 1873, en trachtte het in 't volgende jaar nader te verdedigen in het geschrift: *De Koninklijke Akademie en het Oera Linda boek*. Dr. A. T. REITSMA te Groningen maakte er eene studie van, en droeg de vruchten van zijn historisch-kritisch onderzoek voor in drie vergaderingen van het Friesch Genootschap, waarbij hij tot het besluit kwam, dat dit werk zoowel in uit- als inwendige bewijzen de ontwijfelbare kenteekenen van echtheid in zich draagt; terwijl hij voor de historische waarde daarvan gunstige getuigenissen aanvoerde. In de laatste dier vergaderingen werd ook aan de bestrijders gelegenheid gegeven hunne bedenkingen aan te voeren. Toen werd ook het handschrift zelf vertoond, ten einde de echtheid daarvan, als in 1256 geschreven, door aanschouwing te doen beoordeelen.

Het meest uitvoerig onderzoek werd tot dusver door de Deventer Courant in 1874 medegedeeld en later afzonderlijk uitgegeven, onder den titel van: *Naar aanleiding van Thet Oera Linda Bok. Historische schetsen met eenige in- en uitspraken*. De schrijver, die overal blijken geeft van groote geleerdheid en onpartijdigheid, beantwoordt de bedenking, dat het boek eene vervalsching zou zijn, gepleegd na 1853, toen de paalwoningen in het meer van Zurich ontdekt werden, bl. 17 in dezer voege: »Wie zou haar gepleegd hebben? Niet de eerste de beste was tot zoo iets in staat. Daartoe werd vereischt een nauwkeurige kennis van de oudste Friesche taal, waarvan slechts enkele gedenkstukken en dus een zeer geringe voorraad van woorden bestaat, en bovendien kennis van die taal, zooals zij zich in den loop der tijden wijzigde: een merkwaardig verschil toch valt op te merken tusschen de taalvormen, waarvan de eerste en de laatste samenstellers van 't Oera Linda Bok zich bedienen. De vervalscher moest eene historische en geographische kennis bezitten zooals zelden wordt aangetroffen. Jarenlange studie waren een onverbiddelijke voorwaarde. 't Schrijven van 't vreemde letterschrift was een zure arbeid. En wat voordeel was er meê te behalen? Eer?.... Maar een vervalscher heeft goede reden om zijn naam geheim te houden. — Geld?.... 't Was vooruit te berekenen, dat de uitgaaf nauwelijks de drukkosten zou dekken. — 't Genoegen om de geleerde heeren eens een poets te spelen?... Zou een door en door geleerd en talentvol man,

zooals de maker moest zijn, zulk een bedenkelijk genot met zooveel opoffering van tijd en inspanning koopen? — Niets van dat alles laat zich denken.

»We staan hier dus voor een zonderling dilemma: of we laten ons beet nemen door een met noeste vlijt tot stand gebracht gewrocht van een geleerd krankzinnige, of een groot deel der oude geschiedenis wordt in zulk een licht gesteld, dat er noodzakelijk eene revolutie op dat gebied moet plaats hebben.

»Ge denkt wellicht nog aan de knutselarij van een zich vervelenden kloosterbroeder? Ook deze uitkomst wordt ons afgesneden. Want we hopen later uiteen te zetten, dat in het Oera Linda Bok een godsbegrip en eene zedeleer voorkomen zóó onovertreffelijk waar en zuiver, zoo anti-monniksch en anti-theologisch, dat iemand, onder den invloed van Katholieke of zelfs van Protestantsche dogma's opgevoed, met geene mogelijkheid zulke echt vrijzinnige en volkomen onbeoordeelde gevoelens heeft kunnen uitspreken."

En toch moest deze geleerde aan het slot verklaren: »Ofschoon niets tegen de physische mogelijkheid indruischt; ofschoon ons geene vergrijpen, die van vervalsching overtuigen, in 't oog zijn gevallen, — toch is er in de aanraking met de Grieksch-Romeinsche oudheid iets, dat onzen argwaan wekt. De eerlijkheid en openhartigheid van de heeren Over de Linden en dr. Ottema zijn bij ons boven allen twijfel verheven. Is er eene vervalsching, zij hebben er niet de hand in gehad, — hiervan zijn wij in gemoede overtuigd. Wij koesteren verdenking; doch zij is niet zwaar genoeg om in gemoede daarom 't Oera Linda Bok te verwerpen."

Mogen wij dit werk daarom geen merkwaardig boek noemen, dat dus werd beoordeeld? Zoolang het immer moeilijk zal blijven, om in het begin der geschiedenis van elk volk juist te onderscheiden wat mythe, sage of versierde overlevering is, zoo lang zal het Oera Linda boek, waarin sommigen eene verheerlijking van den Frieschen volksstam zien, een voorwerp blijven van naauwgezet onderzoek. Niettemin zal ieder, na de lezing, moeten erkennen, dat het werk innerlijke kenmerken van groote waarde bezit. Gaarne vereenigen wij ons dus met het volgende oordeel van den Deventer geleerde: »Ofschoon ik het boek van harte heb lief gekregen, zie ik de resultaten van een wetenschappelijk onderzoek toch zonder eenige ongerustheid te gemoet. Want, al wordt de historische trouw ook op de meest voldingende wijs te niet gedaan, dan zal het boek toch als allegorie, als verdichting eene hooge zedelijke waarde blijven behouden."⁽¹⁾

I. OUDHEIDKUNDIGE VOORWERPEN, SIERADEN ENZ.

PLAAT 8, 22 en 29.

»Meer dan ooit leven we tegenwoordig in een tijd, waarin de geschiedenis der volken wordt opgedolven uit hunne monumenten. Niet alleen met de pen en het woord, maar ook met de stift teekent men het verleden.

»Om dat verleden goed te leeren kennen, is het noodig, dat men een blik werpe, niet alleen op de groote monumentale werken, maar ook op de produkten der industrieële of zoogenaamde kleinkunst, omdat zij allen uitgaan van het zelfde beginsel. De oudheidkunde toch bewijst genoegzaam, dat de kunst altijd bloeide, als er een consequent karakter was waar te nemen, een harmonie bestond tusschen een gebouw en zijne meubelen, en, bij opklimming, tusschen deze en den geest, die de maatschappij bewoog.

»Zulk een tijd nu heeft ook ons land doorleefd, al vindt men hier geene zoo grootsche monumenten van sloten en kerken als in andere landen.

»Daarom stellen we hoogen prijs op de schoone voorwerpen van Nederlandsche kleinkunst, van welke DAVID VAN DER KELLEN JR. in zijne *Nederlandsche Oudheden* zoo velen schoon in het koper graveerde, en daardoor deze overblijfselen onzer nationale kunst voor de vergetelheid bewaarde."

Zoo oordeelde de heer H. P. VOGEL, schilder te *Utrecht* (*Ned. Spectator*, 1873, No. 45), over de waarde van kleine oudheidkundige voorwerpen, van welke wij ook een groot getal in het Kabinet van Oudheden mogten bijeengebragt zien, zoo als de beschrijvende naamlijst daarvan eerlang zal aantoonen. Die waarde kan

⁽¹⁾ De afdruk der plaat uit het Oera Linda boek is in deze Friesche Oudheden opgenomen om tot toelichting te strekken van het Verslag van Dr. OTTEMA, in *de Vrije Fries*, XII 223, opgenomen.

uit drieërlei oogpunt beoordeeld worden: wanneer men elk voorwerp beschouwt als een beeld van de zeden, gebruiken en weelde van het tijdvak, waarin het vervaardigd werd om aan den toenmaligen smaak te voldoen, — of als een blijk der kunstvaardigheid van vroegere beoefenaars der nijverheid, wier hoofd en hand gestreefd hebben naar een ideaal van schoonheid, dat zij trachtten te verwezenlijken en dat nú op een hoogen, dán op een lagen trap van volkomenheid stond, — of, eindelijk, als een voorwerp van hooge zeldzaamheid, hetwelk elders niet of anders bewerkt voorkomt, en dat om zijn vreemden vorm of kenmerkende eigenschappen zoo veel van andere verschilt, dat het dáaraan eene bijzondere waarde ontleent.

Uit dit laatste oogpunt beschouwde de heer van der Kellen vier voorwerpen uit ons kabinet, toen hij daarvan tijdelijken afstand verzocht ter opluistering van het aandeel, dat Nederland bijdroeg tot de *Histoire du travail* op de *Wereldtentoonstelling* te *Parijs* in 1867, waar deze schat van geschiedkundige herinneringen en produkten van vroegere kunstbeoefening zulk een belangrijk onderdeel uitmaakte en veler aandacht tot zich trok.

1. WIEROOKVAT.

Het eerste daarvan is een van koper of brons gegoten Wierookvat, hangende aan drie, boven in een schalm en ringen vereenigde, kettingen, waarin zich het deksel beweegt, dat, met een kruis op den top, kan opgeligt worden door een kleinere vierde ketting (plaat 22). Het is omstreeks 1850 gevonden op 12 voet diepte in den grond tusschen het kerkhof van het kleine dorpje *Nes* en *Nesserzyl* nabij Oldeboorn in de gemeente *Utingeradeel*, en werd door den burgemeester Jhr. W. H. LYCKLAMA à NIJHOLT aan het Friesch Genootschap vereerd.

Dewijl er in deze provincie zoo weinige voorwerpen omtrent de voorvaderlijke godsvereering zijn overgebleven, zoo zouden wij reeds dáárom belangstellen in dit antieke kerksieraad. Maar de plaats, waar het is gevonden, is een historisch merkwaardige plek. Op het hooggelegen kerkhof, zegt men, stond eens de parochiekerk; neen, beweert een ander, het was een kapel van een mannenklooster, bekend onder den naam van het Nesser konvent; evenwel beweert een derde, dat hier een hospitaal is geweest van het Duitsche huis. Hoe hangt dit samen? Volgens de *Oudheden en Gestichten van Vriesland*, II 308, zou de zeer oude kerk van *Nes* in 1298 door eenige heerschappen en andere geloovigen met vele erven en landgoederen gegeven zijn aan de Duitsche orde, die daar een konvent van priesters en dienstbroeders oprigtte; alsmede, dat deze Duitsche ridders van *Nes* onder den Landcommandeur van Utrecht stonden. Een dergelijk »klooster” dezer orde zou, volgens bl. 324, in 1299 gesticht zijn te *Oudeschoot*, dat eerst bewoond werd door »Juffrouwen der gemelde Order” (?) en daarna door priesters en dienstbroeders, geen Ridder-broeders.

Dat echter de ridderlijke hospitaal-orde voor Duitschers, ingesteld ten tijde der kruistogten, in 1190, en bestemd tot bestrijding der ongeloovigen en verzorging van zieken, hier reeds in 1243 een hospitaal gesticht had, dewijl Otto, verkoren bisschop van Utrecht, toen de kerk van Oldeboorn schonk »aan het Duitsche Huis in *Nesse*”; — dat zij in 1347 ook bezat »het hospitaal der armen van St. Nicolaas te *Schoten* aan de Kuinder” (*Oudeschoot*), en dat er ook een nonnenklooster bestaan heeft te *Katrype* (*Katlyk*?), hetwelk in 1375 met het Duitsche Huis te *Nes* werd vereenigd: — deze en meer andere, tot dusverre onbekende, bijzonderheden, welke een nader onderzoek verdienen, zijn eerst onlangs openbaar gemaakt. Zij zijn medegedeeld in de *Archieven der ridderlijke Duitsche Orde, Balie van Utrecht, bewerkt door* Jhr. J. J. DE GEER TOT OUDEGEIN, in 1871 in 2 groot kwarto deelen, met facsimile's van charters en zegels en met afbeeldingen der landcommandeurs, door de balie uitgegeven. Een ex. van dit belangrijke prachtwerk is aan het Friesch Genootschap vereerd door zijn lid, den heer Mr. F. J. J. BARON VAN HEEMSTRA, Rentemeester-generaal der orde. In het 2de deel zijn van bl. 616—635 al de charters betrekkelijk de konventen *Nes* en *Oudeschoot*, die in 1580 als klooster-instellingen zijn opgeheven, afzonderlijk geplaatst. Zie ook d' ABLAING VAN GIESSENBURG, *de Duitsche Orde*, 's Hage 1857, bl. 7, 178 env.

2. PIJPENBEWAARDERS.

Uit de beide eerstgenoemde oogpunten laten zich beschouwen de twee, uit eikenhout fraai gesneden Pijpenbewaarders, welke op plaat 22 en 29 zijn afgebeeld, en die behooren tot de 25 verschillende voorwerpen, als rookgereedschap in het kabinet opgenomen en in de naamlijst beschreven. Vier kleine pijpjes konden gestoken

worden in den kop van den eersten, om daar binnen besloten te worden door een draaijend deksel, waarin het wapen van het adellijk geslacht VAN AYLVA is gesneden, gelijk dat daarbij afzonderlijk is afgebeeld. Aan het dunne benedeneinde is een oudemanskop met langen baard gesneden, zoo als ook op kannen voorkomt en weleens een *Duc d'Alf* genoemd wordt, dewijl hij eenigzins gelijkt op de beeldtenis van den Hertog van Alva. Men heeft gemeend, dat adellijke heeren op het land, elkander bezoekende, in dier voege hun eigen rookgerei bij zich droegen, zoodat b.v. de Grietman Douwe van Aylva, die in 1620 te Holwerd op Hania-state woonde, als hij zijne vrienden op Tjessens of Sjuxma te Waaxens ging bezoeken, dezen pijpenbewaarder met zich droeg, om, des avonds terugkeerende, ingeval van onveiligheid op den weg, hem tevens, als knods, tot een verdedigingsmiddel te kunnen dienen. Dit zeldzame en fraaije stuk is een geschenk van den heer D. H. ANDREÆ, Notaris te *Kollum*, gelijk het kleinere, waarin, bij wijze van schuif, een grootere pijp kon worden geborgen, van *Ame-land* afkomstig, ons vereerd is door den heer J. H. HEYMANS GZN., die daar vroeger Notaris was (1).

Tot dusver was men van meening, dat het rooken in Nederland eerst algemeen was geworden in het laatst der 16de en in 't begin der 17de eeuw, nadat de tabak hier uit Amerika was aangevoerd (2). Het was nog iets nieuws, toen STARTER in 1620 in een uitvoerig gedicht zong:

O edele Tabak! ver boven alle kruiden
Te loven, die in 'toost, in 'tnoord, in 'twest, in 'tzuiden
De al koesterende zon doet springen uit deze aard;
Wat lof is uwe kracht en uwe deugd wel waard?

Later gaf hij nog een geestig vers in zijn *Friesche Lusthof*, door een plaat toegelicht, over »den oorsprong van het Toback-drinken»: want zoo noemde men toen het rooken of zuigen uit een pijp. De hoofdzaak daarvan is:

De groote Jupiter had eenmaal al de Goden
Door zijn gewieken bood' doen op een gastmaal nooden. —
De hinkende Vulkaan, de God van rook en vier,
Moest hebben smook bij 't werk, tabak bij 't versche bier.

Nadat zijne vrouw, Venus, hem daarover bestraft en hij zich verdedigd had:

Sprak Jupiter: O ho! 'tis wel, Vulkaan, 'tis wel,
Maar maak een onderscheid van Hemel en van Hel.
Wanneer gij zijt belust tabak en rook te drinken,
Zoo daal naar Pluto af, ga bij de duivels stinken.
Maar boven, bij de Goën, dat duld ik nimmermeer;
Dus werp tabak en pijp terstond van boven neer,
Of 'k zal ze van uw neus met mijnen bliksem drijven.
Straks hield Vulkanus op en liet het smoken blijven.
Mercurius wierp nu tabak en pijpen naar der aard enz.

In het laatst dier eeuw vond het rooken hier een verdediger in Dr. J. J. W. BEINTEMA VAN PEYMA, die in zijn *Tabacologia* een verhandeling gaf over de deugd, het gebruik en de kennis van den tabak, maar die een bestrijder vond in B. C. DE VRIES, die in 1692 »het heedendaags Tabak-suigen» als schadelijk en ongeoorloofd veroordeelde, en wel in een vers of rijm van 133 bladzijden!

Maar toen HALBERTSMA verschillende soorten van in- en buitenlandsche rooktuigen verzamelde en ook in de lijst zijner bijdragen beschreef, zeide hij: »Toen het rooken van tabak hier te lande opkwam, scholden de domenijs er op, als een genot van den duivel en zijn trawanten, die in de hel solver en rook uit hunne monden spuwden. Het sprak zoo, dacht mij, altijd van zelve, dat het rooken van een pijp eerst na de invoering des tabaks in gebruik was gekomen. Te Edinburgh heb ik ontdekt, dat dit niet het geval was. Er zijn in die omstreken pijpen om te rooken uit den grond opgedolven, die lang vóór de invoering des tabaks uit Amerika

(1) Voor verscheidene jaren heeft het Bestuur des Genootschaps een gedrukten brief aan al de Heeren Notarissen in Friesland gericht, met uitnoodiging, om, wanneer hen in oude boedels dergelijke voorwerpen van antieke kunst en smaak voorkwamen, deze voor het Kabinet te koop en ons toe te zenden. Bij deze gelegenheid herhalen wij dit verzoek.

(2) Zie daarover uitvoerige berichten in VAN METEREN, *Ned. Hist.* fol. 371; VAN IDSINGA, *Staats-recht*, I 126; SCHELTEMA, *Mengeluwerk*, IV 2, 211; SCHOTEL, *de Tabak, Koffij* enz.

dagteekenen; men rookte dus in Schotland reeds planten van een ander en wel inlandsch soort vóór dien tijd; en dit is zoo waar, dat, volgens het berigt van den heer Wilson, de oude vrouwen van Annondale nog in het begin dezer eeuw eene soort van witten mos rookten, die iets zoeter dan de tabak was. En waarom niet? Ook hier te lande zagen wij ten tijde van Napoleon hoefbladeren en andere gedroogde planten rooken in de plaats van zijn *regie-tabak*, waarvan wij nog een pond hebben bewaard."

Een gelijke verrassing ondervond ook Dr. WESTERHOFF bij de bewerking van zijn geleerde *Oudheidkundige Verhandeling betrekkelijk de kleine Rookpijpjes*, welke hij in 1860 met vele aantekeningen in 't licht gaf.

Ook hij verkeerde aanvankelijk in de meening, dat het rooken eerst met de invoering van den tabak in zwang was gekomen, en niet gering was zijne verbazing bij het vernemen, dat er niet enkel te *Delft* en *Wijk bij Duurstede* in ons land, maar ook in andere landen vele van die pijpjes op aanmerkelijke diepte in den grond waren gevonden, ja zelfs in heidensche grafsteden, en zoowel bij de Germanen als bij Romeinen en andere volken. Hij kwam tot de overtuiging, dat het gebruik van die rookpijpjes zich in de nevelen der grijze oudheid verliest en welligt uit *Azië* afkomstig is; dat velen waarschijnlijk ook gediend zullen hebben voor heidensche priesters bij godsdienstige verrigtingen, — en dat in 't algemeen dit gebruik gegrond is op den instinktmatigen trek tot rooken, en op de zucht, om zich door het gebruik van narcotica genotvolle oogenblikken te verschaffen en het leven te veraangenamen.

Vele dier kleine pijpjes, ook hier aardmannetjes genoemd, zijn er in *Friesland* uit den grond en uit oud muurwerk voor den dag gekomen en bewaard gebleven, met verscheidene andere soorten van pijpenbewaarders, gegraveerde koperen tabakdoozen en ander rookgerei. Dit trok ook de bijzondere aandacht van den Franschen kunstkenner HENRY HAVARD, toen hij in 1872 ons kabinet bezocht en daarvan met lof gewaagt in zijn *Voyage pittoresque aux villes mortes du Zuiderzée*, bl. 202. Nadat hij zijne verbazing had lucht gegeven over de lange pijpen, waarmede (zoo hij meende) zelfs de leden der regeering van Leeuwarden op het Raadhuis zich in damp huldden, ja zich bijna onzichtbaar maakten voor elkander, roept hij uit: »Voorwaar, in 't gebruik van de pijp zijn de Friezen de eerste rookers van Europa!"

3. TROUWKISTJES.

Bij verschillende volken zijn aan de ideale opvatting van het huwelijk, bij de verloving en het trouwen, symbolen of zinnebeeldige voorwerpen en handelingen verbonden. Zoo was het in het midden der 17de eeuw bij de deftige standen in *Friesland* een gebruik, dat de minnaar, na de becoming van het jawoord, zijne geliefde een zilveren Trouwkistje vereerde, van vierkanten of ronden vorm, versierd met zinnebeeldige gedreven figuren en spreuken, welke op het huwelijk betrekking hadden, en gevuld met twintig gloednieuwe zilveren dukatons, die op den kant stonden of, bij ronde, op elkander lagen. Dit was een pand van trouw, dat in de plaats was gekomen van een gegraveerden trouwpenning of van een stuk gelds als pand- of godspenning. Wanneer deze, door den vrijer aangeboden en door de vrijster aangenomen was, dan gold dit voor eene verbindtenis en belofte van wederkeerige liefde en trouw. In veel vroeger tijden moest het meisje, als het eigendom van haren vader, gekocht worden voor een som of koopprijs, welke in *Friesland* *mond-sceet*, in *Holland* *mom-boirs geld*, voogdijprijs, heette, en dikwijls werd teruggegeven als *bruid-schat*, waarin het eerste woord thans nog ten deele bewaard is.

Van de verschillende soorten van trouwkistjes of koffertjes bevat plaat 29 No. 3 afbeeldingen van drie, welke zich in het kabinet bevinden, waarvan de twee ter linkerzijde geschonken zijn door Dr. J. H. HALBERTSMA en het regtsche, met het opschrift: *Getrou tot der doot*, door den heer J. VAN LOON Jz. Vele andere worden er hier nog in aanzienlijke familiën gevonden, en prijken in porceleinkasten of op het theeblad, zonder dat men den oorsprong daarvan soms kent. Want niet altijd werden de namen der verloofden en later den trouwdag er op gegraveerd, zoo als Claes Juriens Fontein te *Harlingen* in 1646 liet doen op het kistje, hetwelk hij zijne beminde Antje Reinders Jeddema op trouw had gegeven, en waarop hij in een uitvoerig opschrift de bijzonderheid bewaarde, dat hij zijne bruid van *Leeuwarden* had gehaald met de eerste trekschuit, die tusschen beide steden voer (!). Slechts eens heb ik een rond kistje gezien, waarin al de nieuwe dukatons nog bewaard gebleven waren.

(!) Zie dit opschrift medegedeeld in de *Geschiedk. Beschrijv. van Leeuw.* II 423. Dit kistje, dat door de nakomelingen steeds in waarde is gehouden, behoort thans aan Mevrouw ZEPER, geboren STINSTRALAHIER.

In andere steden, bijzonder te *Hindeloopen*, was het gebruikelijk, dat de minnaar of zijn vader bij het bekomen van het jawoord het meisje een zilveren bras of tuigje schonk. Dit bestond uit een haak met verscheidene afhangende kettingen, waaraan een schaar, mesje, naaldekoker, speldekussen in gewerkten rand, reukdoosje enz. hingen, welke voorwerpen, die somtijds van goud waren, tot symbool strekten der aanstaande huisvrouw en tot een teeken, dat zij *verzeid* was. Zulk een zilveren tuigje, van Staveren afkomstig, is ook in het kabinet afwezig.

Daarin bevinden zich tevens twee zoogenoemde knottedoeken, die, vooral in den landbouwersstand, eene soortgelijke bestemming hadden. Deze knoopdoeken van fijn linnen of zijde waren dikwijls fraai bestikt met bloemen en figuren, ja zelfs met spreuken en versjes, en hadden soms zilveren akertjes of kwastjes op de hoeken. In dien doek werd de pandpenning of wel verschillende muntstukken, ja tof honderd nieuwe scheepsjes-schellingen toe, gelegd, daarna met een lossen knoop toegeslagen en een der tippen het meisje aangeboden met het formulier:

Wotte, sa wotte,
Der heste de knotte;
Mar wotte 't net dwaen,
Sa kinst' him mij werjaen.
Dat is: Wilt ge, zoo wilt ge,
Daar hebt gij den knoopdoek;
Maar wilt ge 't niet doen,
Zoo kunt ge hem mij teruggeven.

Trok nu de beminde den slip aan en werd de knoop toegehaald of vastgelegd, dan was dit een blijk van toestemming, van verloving en werd de doek als pand der minne aangenomen, en, zoo als Gijsbert zegt: *dermei wier de knotte fest*, de verbindtenis gesloten, tot het huwelijk den echtknoop bevestigde.

Nog schonk HALBERTSMA aan het kabinet een paar Bruids-kousebanden, welke hij aldus heeft beschreven:

»Zij zijn geweven van blaauwe zijde, gemengd met goud- en zilverdraad. In de gansche lengte is een gouden strook, waar tusschen de blaauwzijden grond is opengelaten, om er de letters van het toepasselijk opschrift op te doen uitkomen. Dit is voor het linkerbeen:

O HOUWLIJKSBAND! UW SOET VERBLIJDEN MAAKT ALLES ONDER UW GEMEEN,
en op dien voor het regterbeen het vervolg:

NIETS ALS DE DOOT EN KAN UW SCHIJDEN; MAAKT UW TWÉ HARTEN DAN TOT ÉÉN.

»De bruidegom gaf deze kousebanden ten geschenke aan zijne bruid, en maakte ze met eigen handen los bij den eersten huwelijksnacht. Het gebruik, dat daarvan in Engeland werd gemaakt, gaf aanleiding tot de stichting der *Orde van den Kouseband*.”

Van meerdere knottedoeken, trouw- en huwelijkspenningen, liefdestrikken en andere zinnebeeldige onderpanden der minne gaf HALBERTSMA uitvoerige beschrijvingen in zijn *Letterkundige Naoogst*, I 178—200, en in den *Overijss. Almanak*, 1849, 276; terwijl J. SCHELTEMA in zijn *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, IV 3, vele bijzonderheden omtrent de vroegere zeden en plegtigheden bij de verloving en het huwelijk in Friesland heeft bewaard in zijne verhandeling over de Volksgebruiken der Nederlanders bij het Vrijen en Trouwen, in 1832 uitgegeven.

4. ZILVEREN THEEKISTJE EN BEKER.

Van een geheel ander maaksel dan de vermelde trouwkoffertjes is het, op plaat 8 afgebeelde, zilveren Theekistje, waarvan zoowel de wanden en het deksel als de drie daarin geplaatste theebussen van boven, uit zeer fijn en doorluchtig draad- of cantillewerk zijn vervaardigd, in een tijd, toen de thee nog niet algemeen in gebruik, maar alleen voor de hoogere standen te bekomen was, wegens den hoogen prijs en de daarop gelegde zware belasting: want eerst in het jaar 1600 werd de thee door Hollandsche zeevaarders hier uit China aangebragt; doch langer dan eene eeuw duurde het nog voor het gebruik in de burgerhuishoudingen werd ingevoerd.

In de losse figuren van dit kistje heerscht meer smaak dan in het drijfwerk van den daarbij geplaatsten

zilveren Beker; ofschoon er zeker veel kunst aan is te koste gelegd om hem eerst uit één stuk zilver tot deze hoogte op te trekken, en daarna om binnen die beperkte ruimte de wanden in het rond inwendig met ponsen uit te zetten ter bekoming van de verhevene figuren, welke vervolgens uitwendig werden opgewerkt. De moeite en kunst aan de bewerking besteed, worden bij de bezigtiging niet altijd gewaardeerd. Beide fraaije stukken, waarschijnlijk uit het laatst der 17^e eeuw, zijn in het bezit van Mevrouw de wed. N. YPEIJ, geboren LOOXMA.

5. LANDSDAG-EMMERTJE.

Op plaat 29 is in het midden nog afgebeeld een soort van mandje, bestaande uit een aantal smalle staven, zoowel van binnen als van buiten met een soort van palisanderhout opgelegd en omgeven door vier banden, met koperen knoppen daarop bevestigd; terwijl de middelste staaf uit balein bestaat, welke boven is omgebogen, ten einde tot hengsel te strekken. Tot sluiting dient een draaijend deksel, met knop op het bovenstuk, van eikenhout.

Het is zeer vermoedelijk, dat vrouwen uit den deftigen stand dit massieve stuk weleer gebruikten om daarin haar naaiwerk te bergen, waartoe zij het nevens zich plaatsten, en, bij bezoek, met zich droegen.

De overlevering in Friesland heeft hieraan echter een naam en eene bestemming verbonden, welke daarvan grootelijks verschilt. Men noemt het een Landsdag-emmertje, en meent, dat de leden der Provinciale Staten uit den landelijken stand, die door de 30 grietenijen als volmagten ten landsdage waren afgevaardigd en veelal 's avonds naar hunne dorpen terugkeerden, in deze mandjes hun teerkost voor den dag bij zich droegen, ja zelfs medenamen ter vergadering, voor 't geval de zittingen langer duurden dan hun maag geduld had. Die landelijke eenvoudigheid van zeden baarde in de 17e eeuw, toen goede herbergen en logementen schaarscher waren dan thans, minder opspraak dan heden. Althans dit stuk trok de bijzondere aandacht van den heer HAVARD, toen hij ons kabinet bezocht, waarvan hij schreef, bl. 203: »Ce musée, qui n'est point encore bien considérable, est cependant fort intéressant. Il ne contient que des antiquités locales, et l'on peut déjà, à l'aide des objets rassemblés, retrouver plusieurs vieilles coutumes du pays, qui ne sont point sans un grain d'originalité. C'est ainsi que, dans une des vitrines, nous avons vu un *landdagemmer*, espèce de petit seau, que les membres des Etats portaient avec eux, quand ils se rendaient au conseil, et dans lequel ils plaçaient leurs tartines, absolument comme les écoliers qui vont en classe avec leur panier au bras.»

6. HET OORIJZER.

Het laatste voorwerp, dat op plaat 29, No. 4, is afgebeeld en daarop wel het minst de aandacht zal trekken, is een echt oud-friesch Oorijzer, van ijzer, uit de oude stad *Staveren* afkomstig, de oorspronkelijke moeder van de breede gouden platen, welke thans worden gedragen en het boven- en achterhoofd der vrouwen bijna geheel omsluiten. De toegenomene voorspoed, weelde en pronkzucht hebben dien omvang gegeven aan een hoofdsieraad, dat in den beginne niet werd gedragen als tooi of versiersel, maar tot gebruik, om dienst te doen als een eenvoudige band van veerkrachtig ijzer, die, rustende op de ooren, vroeger het loshangende haar, later de ondermuts omsloot en ook diende om de bovenmuts daaraan vast te hechten; terwijl de langs de wangen nedergebogen smalle bladen met knopjes tot nevens de onderkaken reikten.

In dier voege werden deze oorijzers niet enkel in Friesland, maar ook in Holland en in andere provinciën voor twee en drie eeuwen gedragen, zelfs door vrouwen uit den aanzienlijken stand, blijkens de afbeeldingen, welke daarvan nog bestaan, hoewel ze daarop weinig zichtbaar zijn. Later waren ze nog meer onmisbaar, toen ze dienden om de breede vooruitstekende Duitsche muts vast te houden, die in de tweede helft der 18^e eeuw in Friesland in de mode was; eene muts, die BOSSCHA beschrijft als »een groot uitspannel van kamerdoek, dat, omboord met nederhangende kant, het aangezicht overschaduwende, werd opgehouden door een gouden draad, hoepelsgewijze gebogen en vastgehecht aan de fraai bewerkte of met diamanten opgeluisterde knoppen van het gouden oor-ijzer. Over deze muts werd gedragen een breede platte hoed (*zonhoed*) van het fijnste stroo, gevoerd met gebloemd damast, waarvan het zwierige werd verhoogd door een breed zijden lint, nederhangende van het stroodak als een bevallige bloemslinger.»

In het begin der 19^e eeuw geraakte de Duitsche muts in onbruik, maar namen de oorijzers van lieverlede in omvang toe: de beugels werden verbreed even als de bladen, die nu ter zijden van het hoofd kwamen te lig-

gen, terwijl de gefigureerde knoppen, veel vergroot, eene plaats ontvingen nevens de oogen. Doch hooren wij hoe de geleerde Engelschman JOHN BOWRING, die in 1828 ons land bezocht, de kleeding eener Friesche jufvrouw beschrijft:

»Het hoofdtooisel is het opmerkelijkste. Het haar is geheel bedekt, eerst met eene witte katoenen en dan met eene zwart zijden muts, waarover zij eene breede gouden plaat draagt, die de ooren en het bovenste gedeelte van het voorhoofd verbergt. Dit kostelijk versiersel wordt een *oorijzer* genoemd: ongetwijfeld, omdat het in vroegere tijden van dit min kostbaar metaal gemaakt werd. De zwaarte en breedte is naar gelang van het vermogen. Hierover heen draagt zij eene muts van fijne kant, die om het hoofd sluit, doch nederhangt met lange ruime plooiën, die over de schouders en den rug flodderen (*floddermuts*). Aan iedere zijde der muts komen boven de knoppen van het oorijzer, die op de slapen rusten, twee spelden uit met één groote diamant, en daar boven, ter zijde van het voorhoofd, twee bredere juweelen *veeren* en langs het voorhoofd een nog bredere juweelen plaat, de *naald* of *boot* genoemd.” Voegt men hierbij een halsketting van goud of koralen (*gitten*) met een slot van goud of diamanten in 'tmidden en kostbare ooringen, dan is het niet vreemd, dat zulk een hoofdtooisel soms duizend gulden kost en meer. »Naar de beschrijving alleen schijnt die dragt van bevalligheid en schoonheid ontbloot te zijn; en toch heb ik geen reiziger ontmoet, die ze niet behagelijk en aanlokkelijk vond. Het geheel verwekt eene zeer aangename gewaarwording, en gaarne stem ik in met het gevoelen, dat de Friesche kleeding nieuwe bevalligheden geeft aan haar, die men gewoon was geworden in eene andere kleeding te zien; terwijl geene vrouw ooit de Friesche dragt met eene andere verwisseld heeft, dan met verlies van een deel harer aanlokkelikheden. De boerinnen en dienstboden dragen het zelfde hoofdtooisel, zonder de juweelen, en er zijn weinige zoo arm, dat zij geen oorijzer, ten minste een smal van zilver, bezitten. De oorijzers zetten aan de vrouwen eene netheid bij, die haar voordeelig onderscheidt, dewijl niets zoo strijdig is met een zindelijk voorkomen, als slordigheid van het haar eener vrouw.”

Ook de Italiaansche tourist EDMONDO DE AMICIS, die in zijn *Olanda* zijn bezoek aan Friesland in 1873 beschrijft, kon bijna geen woorden genoeg vinden om zijne verbazing over dit voor hem zoo vreemde en toch behagelijke hoofdtooisel der vrouwen en meisjes uit te drukken, en over den schat van goud en zilver, welke er aan oorijzers in Friesland besteed werd, om de blonde dochteren des lands met deze helmen of casques te versieren.

In het zelfde jaar 1873 is het Friesche oorijzer op de Weener werelddtentoonstelling vertegenwoordigd op eene wijze, welke wij gaarne vermelden ter eere van een vroegeren stadgenoot. De heer CHRISTOFFEL BISSCHOP, van Leeuwarden, kunstschilder te 's Gravenhage, schonk ons voor eenige jaren voor het kabinet dit oudste aller bekende oorijzers, door hem te Staveren gekocht. Toen nu 70 Nederlandsche schilders 162 hunner beste stukken naar Weenen opzonden, voegde hij daarbij vijf van zijne hand, waaronder het portret van den geschiedschrijver Motley en dat van zijne bejaarde moeder in Friesche kleederdragt: het oorijzer met twee juweelen *veeren*, doch zonder *naald*. Wij schrijven het echter niet aan die kleeding, maar aan de kunst des meesters toe, wiens piëteit het doek zoodanig wist te bezielen, dat van al de schilderijen der Nederlanders alléén aan dit laatste portret de hooge onderscheiding te beurt viel van in de Eerezaal der tentoonstelling te worden opgehangen.

Wij eindigen met den wensch aan BOSSCHA's sierlijke beschrijving toegevoegd: »De Friesche vrouwenkleeding, waaraan de rijkdom schatten en het vernuft oneindige verscheidenheden kan ten toon spreiden zonder haren grondvorm te veranderen, — eene kleeding, waarin de statigheid der huismoeder een altijd aangename vorm heeft en het meisje een eerbaar gewaad, dat zij kan tooijen en schikken tot den behaaglijksten zwier, — deze voor het Nederlandsch klimaat onovertrefbare kleederdragt moet niet verdwijnen; de dochteren der Vrije Friezen moesten zich niet gaan onderwerpen aan de bevelen, die de luchthartige mode uit Parijs over Holland haar toezendt.” Zoowel in kleeding als in aard en zeden dienen de Friezen en Friezinnen hun karakter en nationaliteit, zoo veel mogelijk, tegen den stroom der litzinnige onverschilligheid te bewaren.

(¹) Over den oorsprong en het gebruik van oorijzers bij verschillende vroegere en latere volken schreef Dr. J. H. HALBERTSMA twee geleerde oudheidkundige verhandelingen in den *Overijss. Almanak* voor 1849, bl. 250, en 1853, bl. 278, met afbeeldingen toegelicht; terwijl JOHAN WINKLER in *de Oude Tijd* van 1872 het vroegere en tegenwoordige gebruik van de verschillende vormen van oorijzers in deze en andere provinciën van ons vaderland naspoorde. De beschrijving van BOSSCHA komt voor in zijn *Leven van Willem II*, 242, die van BOWRING in zijne *Brieven*, 71. Eene andere, van den Prefet, Baron VERSTOLK, van 1813, is medegedeeld in *de Vrije Fries*, XIII, 32. Voor VAN DER AA, *Ons Vaderland en zijne bewoners* heb ik in 1857 een afbeelding van eene *Friesche Jufvrouw* door den heer A. MARTIN laten teekenen, welke beter is dan de misvormigen in sommige plaatwerken, ja die de beste voorstelling geeft uit den lateren tijd.

K. DE SCHAT VAN WIEUWERD.

PLAAT 30.

Aan het kleine dorp *Wieuwerd*, tusschen Leeuwarden en Sneek, waren tot dusverre twee merkwaardigheden verbonden. De eerste is, dat de dweepende sekte der Labadisten hier van 1675 tot 1732 gevestigd was op en rondom het vroegere slot van het geslacht WALTA, *Thetinga-state* genaamd, tot welke sekte in de eerste jaren behoorden de geleerde ANNA MARIA VAN SCHURMAN, in 1678 hier op het kerkhof begraven, en HENDRIK VAN DEVENTER, die daarna de grondlegger eener verbeterde verloskunde is geworden. De andere is, dat de dorpskerk aan het kooreinde een overwelfden Grafkelder van het geslacht WALTA bezit, waarin een uitdroogende luchtstroom het vergaan van een elftal lijken geweest heeft, zoodat ze, uitgedroogd als mummien, in hun uiterlijken vorm bewaard gebleven zijn, zoo als dit in 1765 voor het eerst ontdekt werd ⁽¹⁾.

Hierbij kwam in 1866 een derde bijzonderheid. Bij het afgraven en vervoeren van den hoogerden grond ten zuiden der genoemde vroegere state, thans de Boschplaats genoemd, waarop eens de woningen der Labadisten stonden, werd met de aarde ook een urn of rood gebakken potje in de schuit geworpen, dat, door twee knapen opgemerkt, spoedig door hen aan stukken geslagen werd. Tusschen de aarde, waarmede het gevuld was, bemerkten zij nu stukken gelds, die ze naar den eigenaar van den grond bragten, en, na afgewasschen te zijn, bleken gouden munten en sieraden te zijn.

Natuurlijk baarde dit opzien, en weldra maakten de nieuwsbladen melding van de merkwaardige vondst, zoodat de aandacht op deze voorwerpen werd gevestigd en bij kenners de begeerte ontstond om hunne historische en kunstwaarde wetenschappelijk te onderzoeken en te beschrijven. De heer Mr. J. DIRKS gaf daarvan het eerst een kort verslag in de *Revue de la Numismatique Belge*, tom V, 4de Serie; daarna beschreef Dr. L. J. F. JANSSEN ze kort in de *Verslagen der Koninklijke Akademie der Wetenschappen*, afd. Letterkunde, en uitvoerig in het *Jahrbuch des Vereins von Alterthumsfreunde im Rheinlande*. Bonn 1867, Band XLIII, nadat hij er in geslaagd was, bijna de gansche verzameling voor omstreeks f 600 op kosten van den Staat aan te koopen ten behoeve van het Rijks Museum van Oudheden te Leiden, waarin deze voorwerpen zich thans bevinden.

Ter verklaring van de plaat 30, die dus geordend is naar de afbeeldingen, welke Dr. JANSSEN daarvan zoowel in photographie als lithographie liet vervaardigen, zij het hier genoeg, als de uitkomsten der vermelde onderzoeken mede te deelen: dat al de 37 schoon bewerkte stukken waren van goud, van verschillende kleur en gehalte; dat zij eene zwaarte hadden van 218,35 wigtjes (grammen) tot een innerlijke goudswaarde van f 327, en dat zij bestonden uit Byzantijnsche en Frankische munten en sieraden, uit het Merovingische tijdvak, vermoedelijk tusschen de jaren 490 en 640 vervaardigd en van groote zeldzaamheid en schoonheid. Uit de beeldtenissen der Keizers en Koningen, welke de munten, met eenig randschrift, bevatten, kon hare afkomst nauwkeurig worden aangewezen. Zes daarvan waren in breede, sierlijk bewerkte randen gevat; twee stukken droegen blijken, dat zij vroeger ingelegd waren met gekleurd glas of edelgesteenten, die er uit gevallen of gesloopt waren, en bijna allen hadden nog aan de bovenzijde een oog of ring, waaraan ze opgehangen of geregen konden worden. Dit deed denken, dat zij tot een of lijfsieraad van eenig vorstelijk of aanzienlijk persoon behoord hadden, waarvan de gordel of wapenrusting versierd was met dergelijke sierlijk bewerkte gouden platen, als waarvan No. 5 een gedeelte, als van een gesp, vertoont. Reeds bij de Romeinen hingen er sieraden op de borst der pantsers, en schijnen daar de plaats onzer ridderorden bekleed te hebben, zoo als Halbertsma die vond in het Museum van Oudheden te Maintz ⁽²⁾.

Omtrent de herkomst dezer te *Wieuwerd* in den grond gevondene gouden voorwerpen zijn natuurlijk vele vragen gedaan en even zoo vele gissingen daarop gebouwd. Zouden ze een deel zijn van een hier te huis gebragten en verborgen roof of buit, door Friesche zeevaarders behaald op hunne vikingstogten, die ze zelfs tot de Middellandsche zee uitstrekten? Of zouden deze kostbaarheden veroverd zijn in den veldslag, dien Koning Radboud

⁽¹⁾ Omtrent beide merkwaardigheden zijn uitvoerige berigten medegedeeld in: H. VAN BERKUM, *de Labadie en de Labadisten*, Sneek 1851, 2 deelen, en Dr. J. LEDDER, *de Grafkelder te Wieuwerd*, in *de Vrije Fries*, 1853, VI 201, met 2 platen.

⁽²⁾ *Oeverijsselsche Almanak*, 1849, 254; 1853, 281.

in 716 aan den Frankischen Koning Karel Martel leverde, en waaruit hij overwinnend en met grooten buit terugkeerde, volgens 't verhaal van Winsemius, fol. 63? Of zouden ze afkomstig zijn van een, hier verslagen, rijk uitgedost Frankisch legerhoofd van Karel Martel, die in 720 te scheep naar het noordelijk deel van Friesland trok, waarvan Winsemius, fol. 65, zegt: »ende den Riviere Burdonem (de Middellzee, nabij welke Wieuwerd was gelegen) met eenige oorlogschepen ingheloopen zynde, togen de Friezen hem stoutelijcken int ghemoet, ende hebben zij met melcanderen een heftich gevecht gevochten.» Zeker is het, dat die zwerf- en strooptogten der Friezen ter zee eeuwen lang duurden even als hun strijd tegen de Franken; een strijd, meermalen aan de kusten der Middellzee gevoerd met afwisselend geluk; een langdurige strijd, met zoo veel regt genoemd: »een schoon schouwspel, hoe een edel en dapper volk kempte en streed voor zijne zelfstandigheid, en hoe het, ook na die worsteling, haar wist te bewaren en te handhaven»⁽¹⁾.

L. DE KANSELARIJ OF HET VROEGERE GEREGETSHOF TE LEEUWARDEN.

PLAAT 31.

Dit gebouw, dat voor een sieraad der hoofdstad van Friesland en zelfs voor een der schoonste voorbeelden van gemengden bak- en hardsteenbouw uit de 16de eeuw in ons vaderland wordt gehouden, was oorspronkelijk de zetel van den Provincialen Raad of het Overste Gerecht, dat hier in 1504 door Hertog GEORG *van Saksen* werd opgerigt en bestond uit zes Raadsheeren, benevens 's Vorsten Kanselier als voorzitter, waarvan de naam van Kanselarij afkomstig is.

In den beginne vergaderde dit Gerechtshof op het Blokhuis en later in een daar nevens gesticht gebouw, dat echter in 1542 voor de veiligheid dier sterkte moest worden afgebroken. In de verwachting van daarvoor spoedig een anderen zetel te zullen bekomen, betrok het Hof voorloopig het Ziekenhuis van het Minderbroeders-klooster Galileën; doch, ofschoon reeds in 1545 het huis van den Abt van Klaarkamp en andere erven aan de Turfmarkt voor dit doel werden aangekocht, zag de Raad zich lang in zijne verwachting teleurgesteld. In weerwil der menigvuldige klagten en ijverige verzoeken van het Hof, van de Staten en van het Stadsbestuur, bleef de te Brussel gevestigde Hooge regeering der Landvoogdes Margaretha steeds nalatig in het toestaan van de noodige gelden voor het gewenschte gebouw. Een nadere aandrang, in 1565, had gunstiger gevolg: de verlangde hulp werd toegezegd en BARTHOLOMEUS JANSZON, „Conincklijke Mayesteyts Boumeyster”, herwaarts gezonden, om het plan te ontwerpen en den opbouw te besturen. In 't volgende jaar werden de vroeger aangekochte huizen afgebroken en de grondslagen gelegd van dat breede en grootsche gebouw met sierlijken gevel, hetwelk, na vijf jaren arbeids, in 1571 voltooid en door den Provincialen Raad als zetel betrokken werd. Op den 7den November werd het plechtig ingewijd en de gedachtenis daarvan bewaard in een uitvoerig latijnsch opschrift boven den ingang.

Jammer was het echter, dat de ongunstige omstandigheden des tijds verhinderden, dat het gebouw overkomstig het eerste plan voltrokken werd. Het voornemen toch bestond om aan dit gebouw ook zalen voor de vergaderingen der Staten, ja zelfs woningen voor den President en den Griffier van het Hof te verbinden. Onder het opbouwen week men daarvan af, en bepaalde zich enkel tot de behoeften van het Hof. Terwijl het gebouw zeven lichtramen bekwam ter noordzijde van den ingang, werden er aan de zuidzijde slechts twee vensters aangebragt, zoodat de ingang niet in het midden kwam, en het geheel onvoltooid of afgeknot bleef. Niettemin werd er aan de versiering van den gevel alle zorg en kunst van metselwerk te koste gelegd. De groote poort, welke boven de overwulfde kelders tot hoofdingang verstrekke; het breede bordes daar vóór en de daar boven verrijzende hooge spitse gevel, wiens top het beeld van Keizer Karel vertoonde en op wiens trappen acht steenen beelden den overvloed, de gerechtigheid, de liefde, de hoop en andere zinnebeelden voorstelden, — dit alles gaf aan het geheel een grootsch voorkomen, om eerbied in te boezemen voor »dit heilig Huis des Rechts.»

⁽¹⁾ DE GEER, *de strijd der Friezen en Franken*, 6 env.; ROYAARDS, *Invoering des Christendoms*, 185; DIRKS, *de Koophandel der Friezen*, 145.

Ook inwendig bragt de bouwmeester vele bouwkundige sieraden aan, zoowel in de groote voorzaal of Vierschaar, waarin de zittingen van het Hof werden gehouden, als in de overige lokalen. Derwaarts leidde eene uit marmer sierlijk bewerkte poort, door den President VIGLIUS VAN AYTTA te Brussel ten behoeve van den opbouw geschonken. Deze verleende ook den toegang tot den gang en den kunstig gewerkten wenteltrap, met een steenen kruisgewelf in rondbogen stijl versierd, die thans nog bewonderd wordt.

Van den jare 1571 tot 1811 mogt dit Paleis van Justitie het van ouds beroemde Hof van Friesland ten waardigen zetel verstrekken. Met de opheffing van het Hof verloor ook het gebouw zijne bestemming. Wegens gebrek aan militaire gebouwen werd het toen tot een hospitaal voor het garnizoen en in 1814 tot een kazerne ingerigt, totdat het in 1824 de bestemming verkreeg van Huis van burgerlijke en militaire verzekering, waartoe het geheel verbouwd werd en nog dient.

Welk eene aesthetische waarde kunstminnende beschouwers aan den gevel der Kanselarij toekennen, bewezen de daarvan vervaardigde verschillende afbeeldingen, maar vooral de Heeren Is. WARNSINCK, architect te Amsterdam, door het geven van eene uitvoerige beschrijving en geschiedenis van dit gebouw, toegelicht door bouwkundige afbeeldingen⁽¹⁾, en de schilder E. P. VAN BOMMEL, die het ten onderwerp koos van eene groote schilderij, thans in het bezit van den Heer J. J. G. van Wicheren alhier, naar welke onze lithographie is gevolgd. Ook de vroeger vermelde Fransche kunstkenner HENRY HAVARD sprak met opgetogenheid over dit schoone gebouw, waarvan hij den fraaijen gevel, even als den merkwaardigen trap, in bijzonderheden beschrijft. Daarom heeft het hier ter stede algemeen genoeg gegeven, dat in 1873 en 1874 van Rijkswegen aan dezen gevel de gewenschte zorg is besteed, en dat al het steen- en metselwerk, ja ook de beelden, die de gevelspits versieren, zijn gerestaureerd op eene wijze, welke al de architectonische sieraden beter deed uitkomen en de waarde van dit pronkstuk der bouwkunde ongemeen heeft verhoogd.

Nadat zoo vele onzer historische monumenten door onverschilligheid of onachtzaamheid zijn verwaarloosd geworden, is dit blijk van eerbied en belangstelling van het tegenwoordige Landsbestuur een aangenaam verschijnsel. Het moge ook andere besturen aansporen, om elke uitdrukking der kunst in hare verschillende vormen te waardeeren; om ook andere gebouwen, welke van voorvaderlijken smaak en kunstzin getuigen, in eere te houden, door ze in den oorspronkelijken stijl te doen herstellen, en om in 't algemeen te bevorderen, dat liefde voor de kunst, achting voor de oudheid en ontwikkeling van kennis en goeden smaak, ook op de scholen, aangekweekt worden, als bronnen van veredeld levensgenot, als kenmerken van toenemende beschaving, als de kracht en het sieraad van een verstandig volk. Ook daarom wenschen wij een toenemend bezoek van *Frieslands Kabinet van Oudheden* en van de nu, in 1875, ook voor het publiek opengestelde *Kunstverzameling der stad Leeuwarden*, die beiden, even als de voorwerpen in dit plaatwerk afgebeeld en beschreven, aller belangstelling duurzaam verdienen, om hoofd en hart, verstand en kunstzin gelijkelijk te bevredigen.

(¹) Medegedeeld in het 7de deel der *Bouwkundige Bijdragen*, 1851. Het historische gedeelte ontleende hij aan mijne *Geschiedkundige Beschrijving van Leeuwarden*, 1847, II 319, waarin men dit belangrijk onderwerp meer uitvoerig vindt behandeld.

INHOUD VAN DEN TEKST.

Historisch overzicht van de verzamelde Friesche Oudheden.

Inleiding, bl. 7; — oorsprong van het Kabinet, bl. 8 en 11; — het afgraven van de Terpen langs de Middellzee en elders, bl. 9; — Urnen, Schaatsen en andere antieke voorwerpen, in de terpen gevonden en elders opgegraven, bl. 10; teekeningen vervaardigd van de oudheden van Hindeloopen, Bolsward, Terkaple, Oosterend enz. bl. 12; — inrigting van het Kabinet in het Paleis van Justitie, bl. 13; — verzamelde Schilderijen, bl. 14; — de Munt- en Penningverzameling, bl. 15; — nieuw lokaal voor het Kabinet in het Gouvernementsgebouw, bl. 16; — de Catalogus en overzicht der verzamelingen, bl. 17; — aanleiding tot de uitgave van dit werk, bl. 18.

Historische toelichtingen tot verklaring van de Platen.

A.	Bouwkundige sieraden van Bolsward	bl. 23.
	Plaat 3, 5, 7, 14, 32 en 1.	
B.	De Galerij of Kraak in de Kerk van Oosterend	„ 27.
	Plaat 18 en 19.	
C.	Voorwerpen uit terpen te Hallum	„ 30.
	Plaat 12.	
D.	Urnen uit terpen, in het Kabinet van Oudheden	„ 32.
	Plaat 28.	
E.	Oud-Friesche Lands-, Stads- en Grietenij—Zegels uit de Middeleeuwen	„ 32.
	Plaat 15, 16, 25, 26 en 27.	
F.	Gebeeldhouwde Grafsteenen in de Kerken	„ 43.
	Plaat 2, 4, 6, 9, 10, 11, 13, 17, 21, 24.	
G.	De Staf- of Runenkalender	„ 47.
	Plaat 20.	
H.	Het schrift van het Oera Linda bok	„ 48.
	Plaat 23.	
I.	Oudheidkundige voorwerpen, sieraden enz.	„ 50.
	Plaat 8, 22 en 29.	
K.	De schat van Wieuwerd	„ 57.
	Plaat 30.	
L.	De Kanselarij te Leeuwarden	„ 58.
	Plaat 31.	

De verklaring van Plaat 32 komt met die van Plaat 1 voor onder A. op bl. 25.

Bij het inbinden van dit werk staat het aan de keuze, om de ongenummerde Platen naar de bovenstaande onderwerpen bijeen te voegen, of om ze, ter afwisseling, in de volgorde der uitgave te houden.

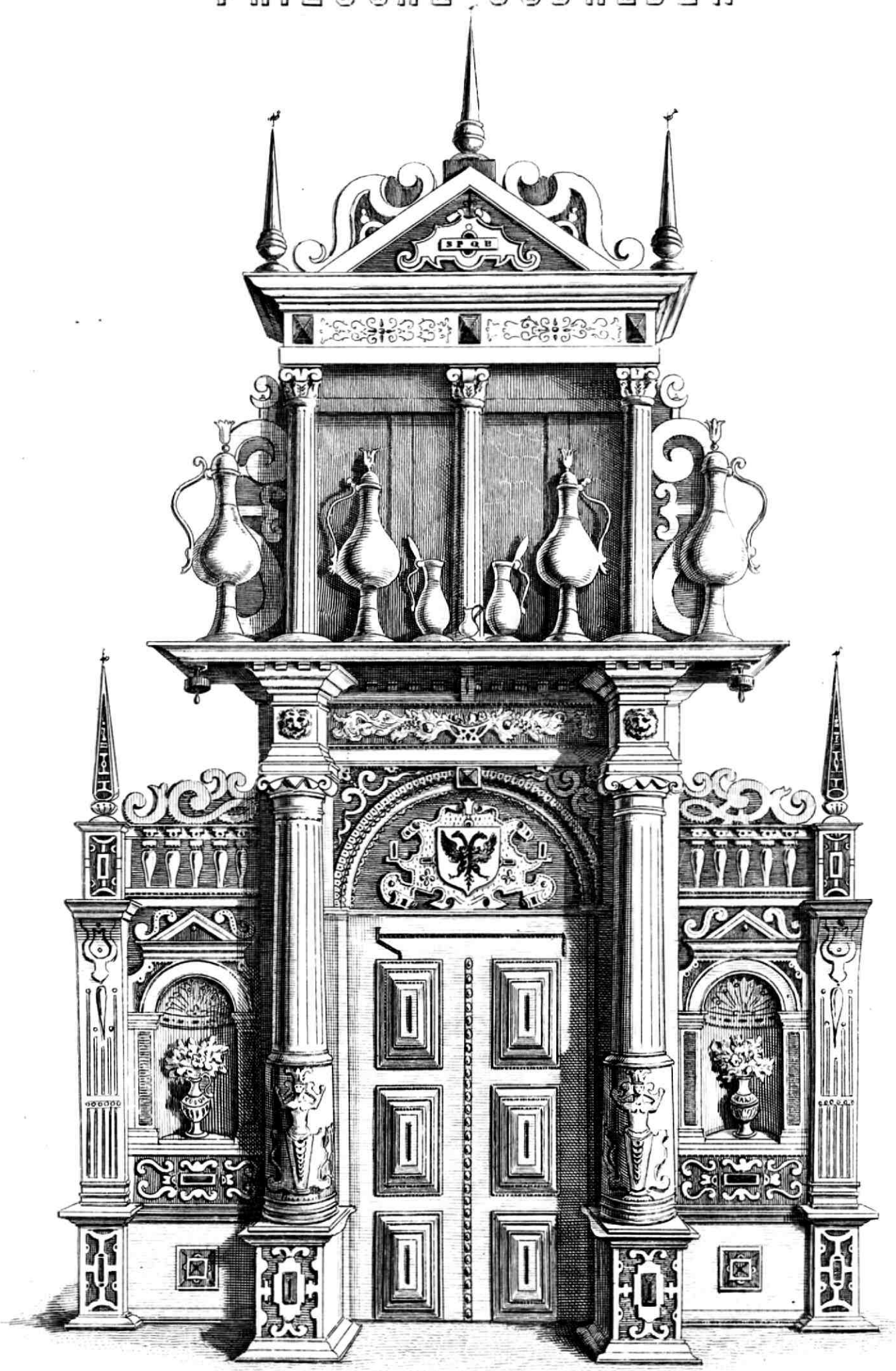
LIJST DER 32 PLATEN, NAAR VOLGORDE DER UITGAVE.

1. Portaaldeur in de Raadzaal van het Stadhuis te *Bolsward*, van 1614.
2. Grafsteen van JANKE VAN UNEMA, in de kerk te *Blija*, van 1552.
3. Zijstukken van Banken, in de Groote kerk te *Bolsward*, van omstreeks 1460.
4. Grafsteen van FRANS VAN AYLVA, in de kerk te *Bornwerd*, van 1565.
5. Rugwerk en zijstukken van banken, in de Groote kerk te *Bolsward*, van omstreeks 1460.
6. Grafsteen van GABBE VAN SCHELTEMA, in de kerk te *Hallum*, van 1563.
7. Bank met zijstukken, in de Groote kerk te *Bolsward*, van omstreeks 1460.
8. Zilveren Theekistje van cantillewerk en gedreven Beker, uit de 17de eeuw.
9. Grafsteen in de kerk te *Schettens* van JANKE VAN OSINGA, Grietman van *Wonseradeel*, overleden in 1583, en van zijne vrouw TJEMPK VAN HUMALDA, overleden in 1575.
10. Grafsteen in de kerk te *Schettens* van SYBRANDT VAN OSINGA, Grietman van *Wonseradeel*, Dijkgraaf enz., overleden in 1623, en van zijne vrouw ATKE VAN AGGEMA, overleden in 1619.
11. Grafstompe in de kerk te *Ysbrechtum* van DUCCO MARTENA VAN BURMANIA, Grietman van *Wymbritseradeel*, overleden in 1692, en van zijne vrouw EDWERT LUTS VAN JUCKEMA, overleden in 1682.
12. Antieke voorwerpen, gevonden in de afgegraven Terpen te *Hallum*.
13. Grafsteen in de kerk te *Wirdum* van WYTZE RIENKS VAN CAMSTRA, Heerschap aldaar, overleden in 1555.
14. De Predikstoel met klankbord in de Groote kerk te *Bolsward*, vervaardigd in 1662.
15. Oud-Friesche Lands—Zegels, van: 1. Geheel *Friesland*, 1324; — 2. Geheel *Friesland*, 1360; — 3. *Oostergoo*, 1361, 1415; — 4. *Oostergoo*, 1477; — 5. *Oostergoo*, 1493; — 6. *Westergoo*, 1313.
16. Oud-Friesche Lands- en Stads—Zegels: 7. *Westergoo*, 1361; — 8. *Zevenwouden*, 1493; — 9. *Friesland* onder de Saksische regeering, 1504; — 10, 11, 12. *Leeuwarden*, 1492, 1390, 1398; — 13. *Staveren*, 1456, — 14, 15. *Harlingen*, 1426, 1496.
17. Grafsteen in de kerk te *Hallum* van ERNST VAN GOSLINGA, in 1558 te *Leeuwarden* verdronken, en van zijne vrouw SYDS VAN DONIA, overleden in 1571.
18. Galerij, Kraak of Hangzolder, met gewelven, van gebeeldhouwd eikenhout, in de kerk van *Oosterend*, bij *Bolsward*, vervaardigd in 1554 en nog bewaard. Binnen- of kerkzijde.
19. Het zelfde kunstwerk, buiten- of koorzijde.
20. Beeldschrift van een STAF- of RUNENKALENDER, van 1595, op een wandelstok van 9 palm lengte, in Frieslands Kabinet van Oudheden.
21. Grafsteen in de kerk te *Bozum* van de Heerschappen PIER en WERP VAN WALTA, overleden in 1540 en 1541.
22. Antiek Wierookvat van brons, afkomstig uit het hospitaal der Duitsche orde te *Nes*, in *Utingeradeel*. Eikenhouten Pijpenbewaarder met gesneden beeldwerk en wapen van het geslacht VAN AYLVA.
23. Fac-similé eener photographie van bl. 45 van het origineele Handschrift van *Thet Oera Linda bok*, in 1872 door Dr. J. G. OTTEMA uitgegeven.
24. Grafsteen in de kerk te *Hallum* van ERNST VAN GOSLINGA, op Goslinga-state overleden in 1614, en van zijne vrouw SJOUCK VAN CAMMINGA, overleden in 1627.
25. Oud-Friesche Stads—Zegels: 16, 17. *Dokkum*, 1491; — 18, 19. *Sneek*, 1492, 1496; — 20, 21. *Franeker*, 1313, 1496; — 22. *Slooten*, 1496; — 23, 24. *Bolsward*, 1460, 1496.
26. Oud-Friesche Stads- en Grietenij—Zegels: 25, 26, 27. *Workum*, 1420, 1496; — 28. *Ylst*, 1496; — 29, 30. *Hindeloopen*, 1496; — 31. *Uitgong*, thans *Berlikum*, 1491; — 32. *Kollumerland*, 1467; — 33. *Achtkarspelen*, 1416.
27. Oud-Friesche Grietenij—Zegels: 34. *Smallingerland*, 1487; — 35. *Franekeradeel*, 1456; — 36, 37. *Wonseradeel*, 1270, 1313; — 38. *Wymbritseradeel*, 1313; — 39. *Gaasterland*, 1496; — 40. *Opsterland*, 1418, 1425; — 41. *Stellingwerf*, 1435.
28. Urnen uit terpen, in het Kabinet van Oudheden.
29. Friesche Sieraden: 1. Landsdag-emmertje; — 2. Eikenhouten Pijpbewaarner van *Ameland*; — 3. Drie zilveren Trouwkistjes; — 4. Echt Oorijzer, van ijzer, uit *Staveren*.
30. Gouden Sieraden en Munten, in 1866 gevonden in den grond te *Wieuwerd*, bewaard in het Museum van Oudheden te *Leiden*.
31. De Kanselarij of het vroegere Geregts-hof te *Leeuwarden*, voltooid in 1571.
32. Het Raadhuis te *Bolsward*, gebouwd in 1614.

FRIESCHE OUDHEDEN

100

PORTAALDEUR VAN GESNEDEN HOUTWERK IN DE RAADZAAL VAN HET STADHUIS TE BOLSWARD GEBOUWD IN 1614

A. MARTIN DEL.

ED. ARENDZEN SC.

FRIESCHE OUDHEDEN.

Tekst v. A. Martin

Stuk v. P. Blommestein te Hage. 1870

Grafzerk in de Kerk te Bija, van JANKE VAN UNEMA, Heerschap te Bija, overleden 1540, en van zyne vrouw TET VAN WJBOETSMA, overleden in 1532.

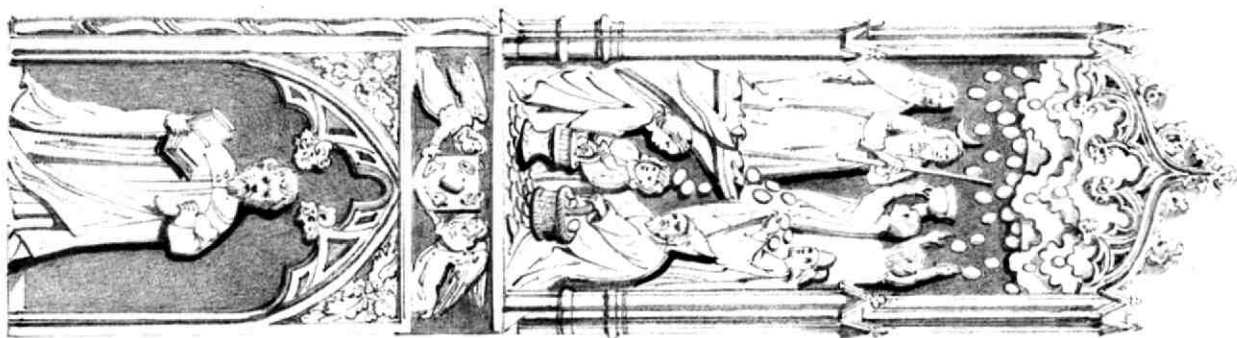

Fig. 1. Kerk.

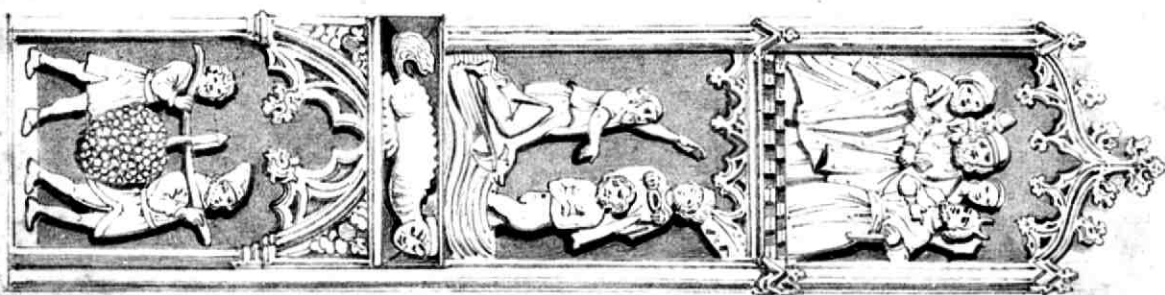
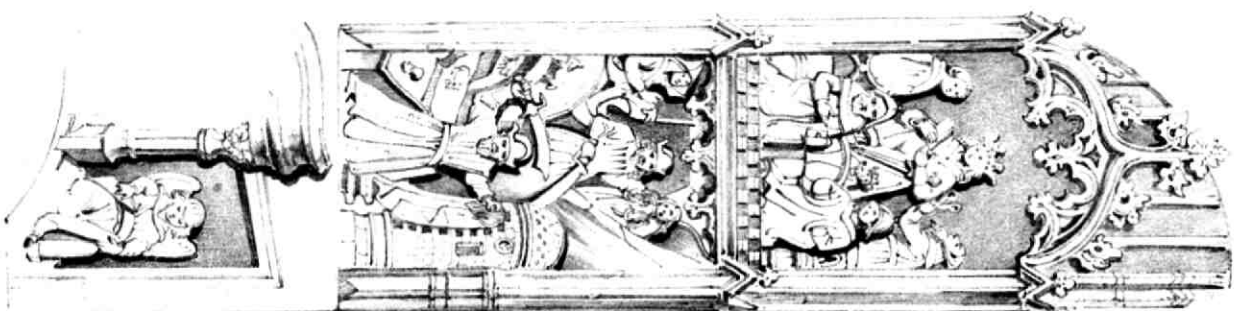
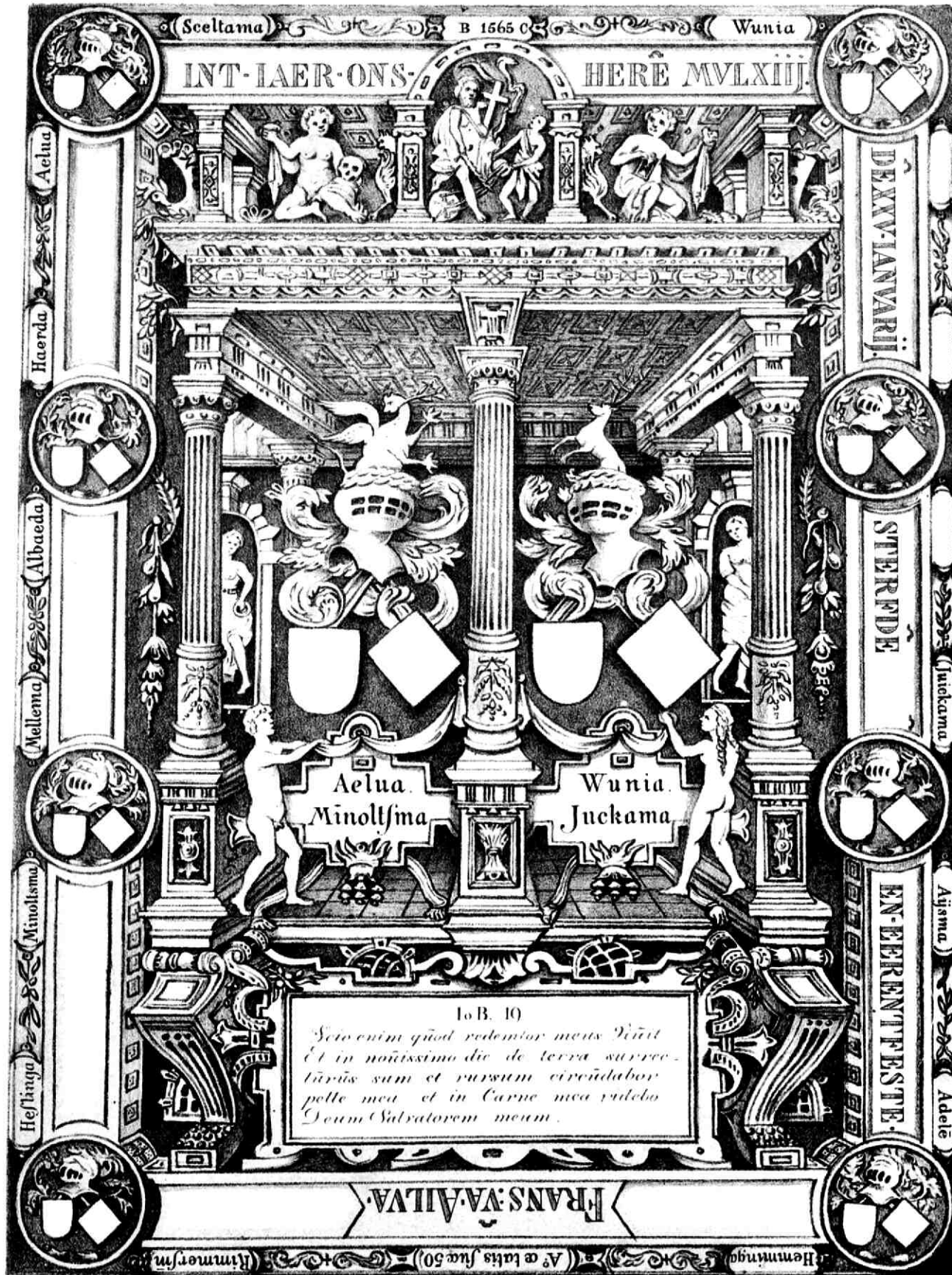

Fig. 2. Kerk. Zie ook de afz. 1870.

GRROOPE KERKE VAN SOLTJWAND,

Zijstukken van Banken, van onstreeks 1460

FRIESCHE OUDHEDEN.

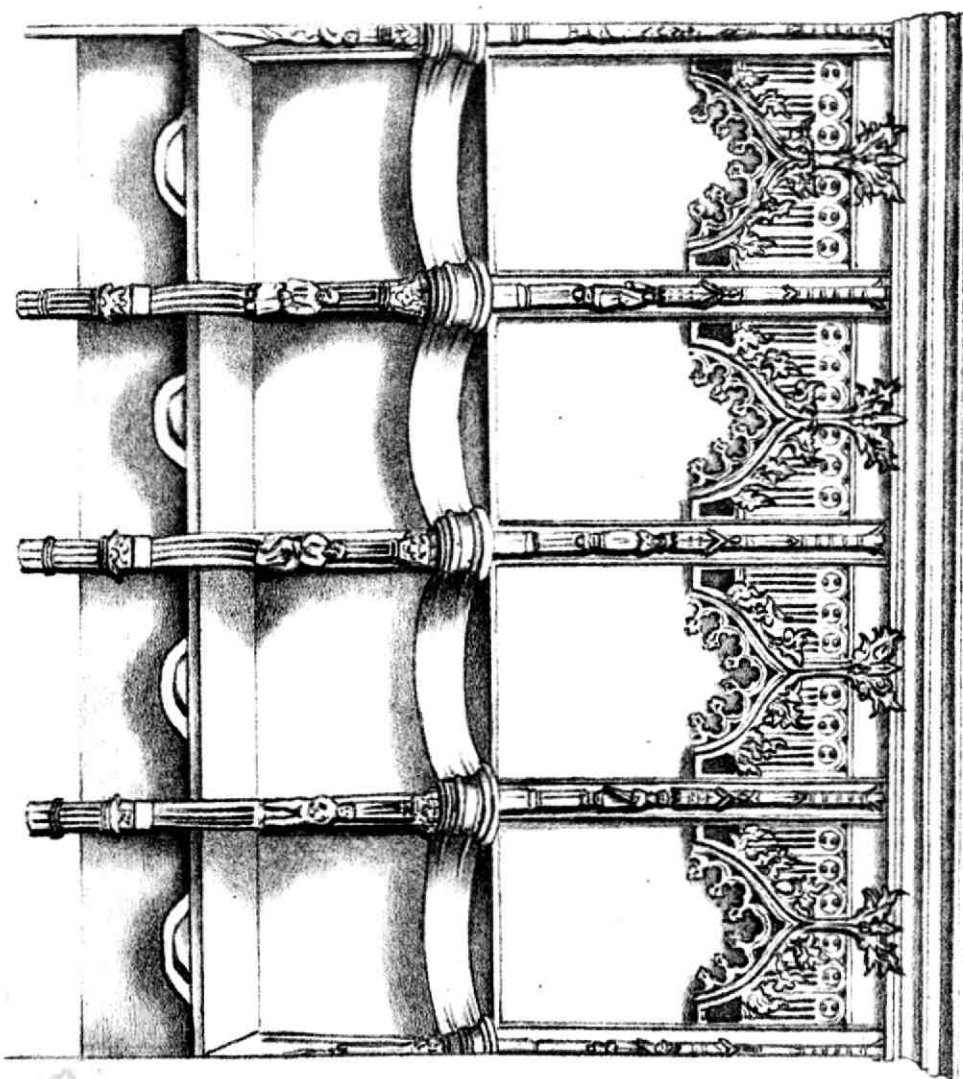
Teek v. A. Martin

Lith. E. M. & E. M. 1870

*Gratzerk in de Kerk te Bornwerd van Frans van Aijlva,
op Minnoldsma State aldaar overl: 1563 en van zijne vrouw
Rixel van Unia.*

Tafel V. a. M. 1000.

Lith. Kuperk & Bongaer 1830.

Groote Kerk van Bolsward.

Belegend en verstellend naar bank van anderdeels 1700.

FRIESCHE DUDHEDEN.

Teek. van A. Martin.

Reproductie van W. L. L. L. L.

GRAFZERK IN DE KERK VAN HALLUM VAN GABBE VAN SCHELTEMA,
 WONENDE OP GROOT-SCHELTEMA ONDER BLIJA, † 1558,
 EN VAN ZIJNE VROUW TJETS VAN WDSMA, † 1561.

FRIESCHE OUBIEDEN.

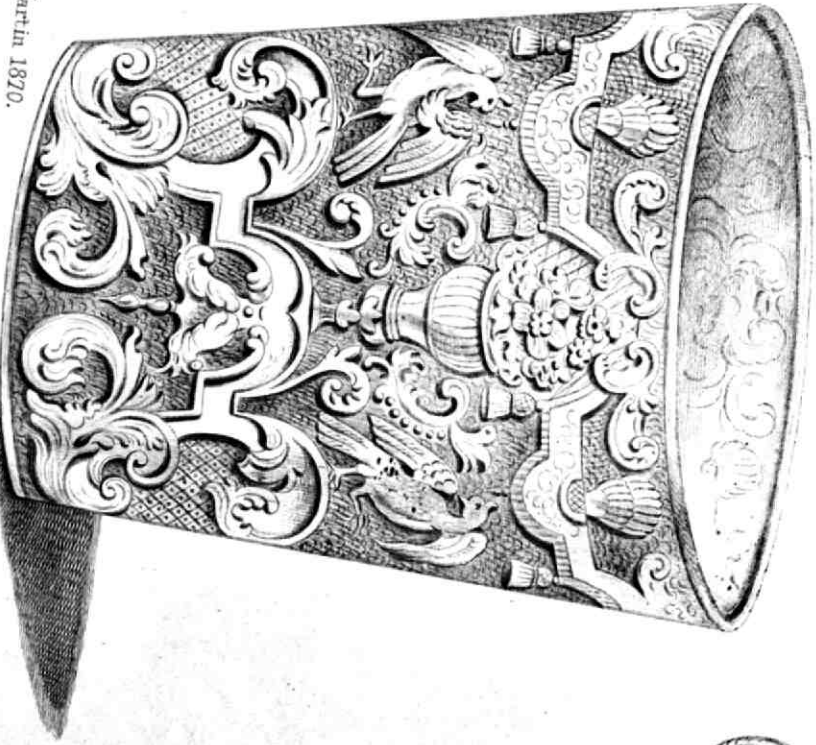

Teek van A. Martin.

Hesling 67. H. 1. 10. A. 1. 1.

GROOTE KERK TE BOLSWARD.
Bank met zijstukken, van omstreeks 1460.

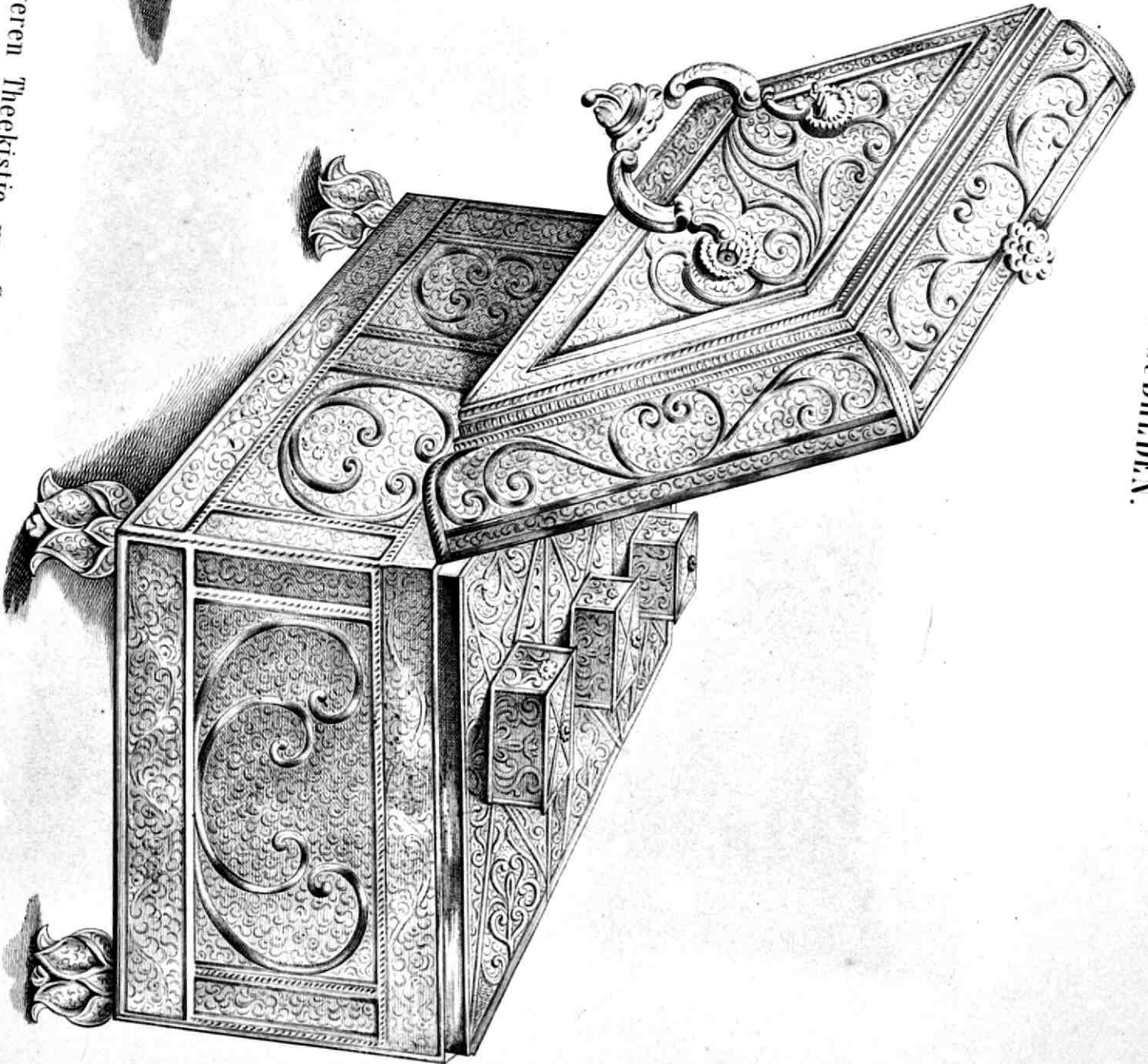
FRIESCHE OUDHEDEN.

Tek. v. A. Martin 1870.

Zilveren Theekistje van Cantillewerk

en gedreven Beker.

Steendr. v. A. v. Calbeek te Leiden.

PL. 111

Teek. v. A. Martin.

Gecand. v. P. Blommestein te s. Hage 1871

Grafzerk in de Kerk te Schettens van JANKE VAN OSINGA, Grietman van Wonseradeel, overl. 1583, en van zijne vrouw TJEMCK VAN HVMALDA, overl. 1575

Toek v. A. Martin

Steend v. P. Blommestein's Hage 1871

Grafzerk in de Kerk te Schettens van SIBRANDT VAN OSINGA Grietman van Wonseradeel
Dijkgraaf enz., overl. 1623, en van zijne vrouw ATKE VAN AGGEMA, overl. 1619.

FRIESCHE OUDHEDEN.

A. Martin 1871.

Steendr. v. A. v. Calsbeek

GRAFTOMBE in de Kerk van YSBRECHTUM voor
 DUCO MARTENA van BURMANIA,
 Grietman van Wijmbritseradeel, overl. 1692, en van zijne vrouw
 EDWERT LUTS van JUCKEMA, overl. 1682.

FRIESCHE OUDHEDEN.

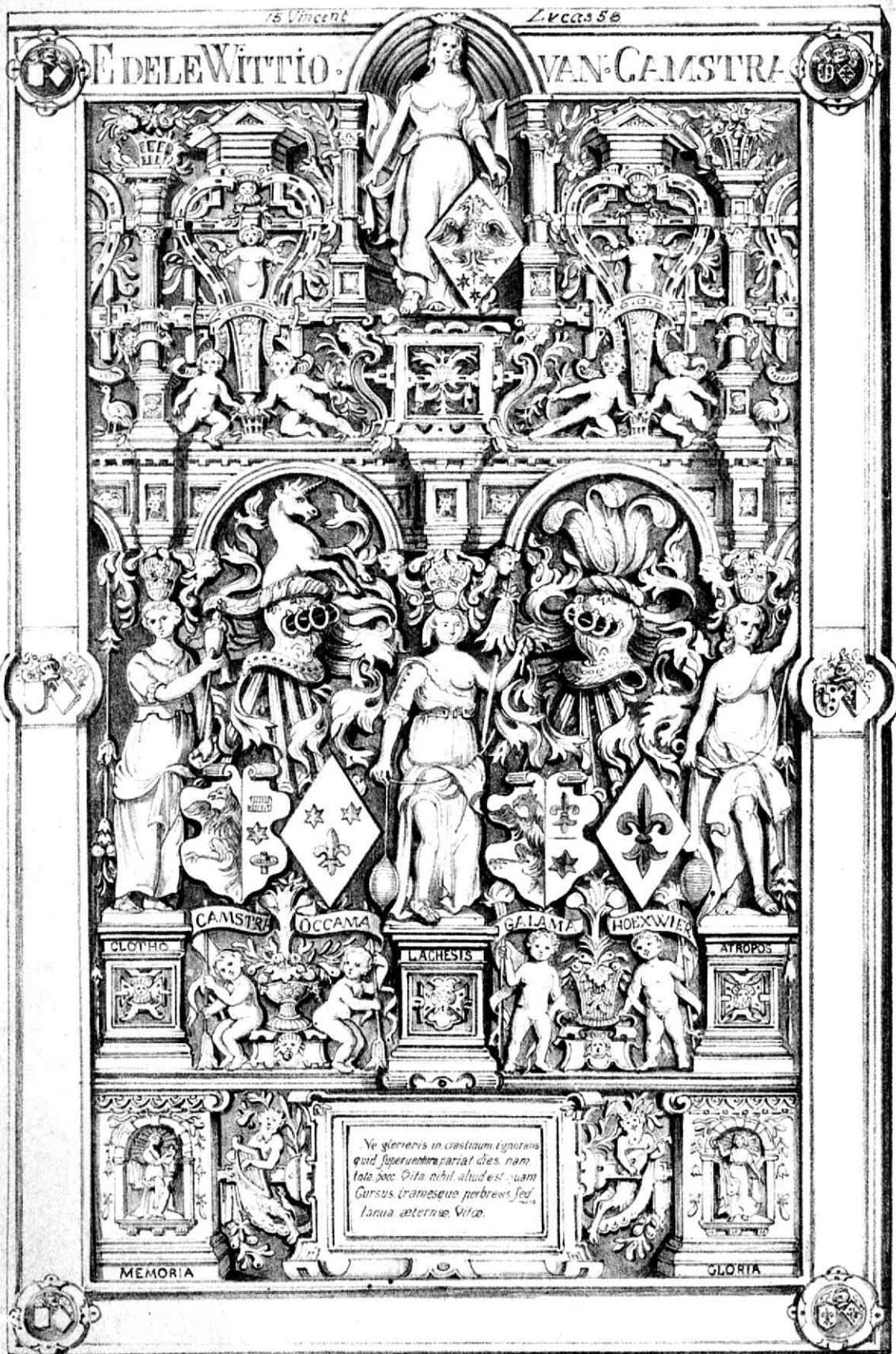
Teek van D. Cammermeijer.

VOORWERPEN GEVONDEN IN DE TERPENEN TE HALLEF.

Streek van F. Blomhoff.

- 1 2 3. Vaatwerk. 4 5 6. Een 7 8 9. Vaatwerk. 10. Een 11. Hoop- (spijge) 12. Naald. 13. Pieramiëd vormig voorwerp. 14. Gesp. 15. Haak (brennende). 16. F. Saage. 17. Grote beenschaaf. 18 19. Waaierstenen. 20. Driekantige steen met een gat op iederen hoek. 21. Waaiersteen. 22. Dolk of Priem. 23. Naald. 24. Polve. 25 26. Priemen of breipennen. 27. Naald. 28 29. Glad geslepen voorwerpen. 30. Schijfvormig sieraad. 31. Knot. 32. Scheuts. 33. Polve. 34. Getand voorwerp. 35 36. Haarkammen. 37. Lampje. 38. Schijfvormig sieraad. 39. Lampje. 40 41 42. Fluitje.

FRIESCHE OUDHEDEN

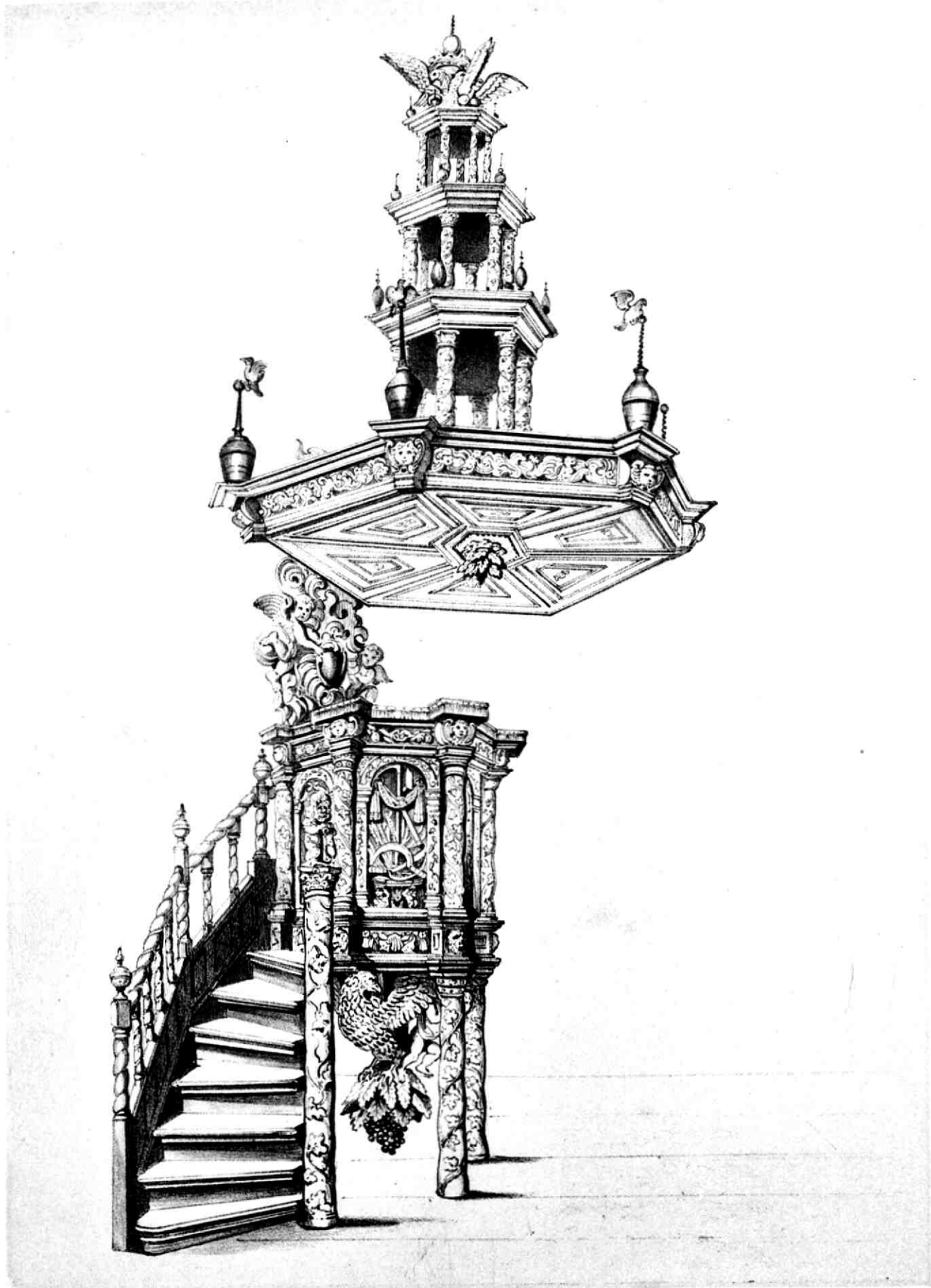

Tekst. A. Karan 1870

Grav. v. P. H. van der Meer 1870

Gravsteen in de kerk te Wierden van WITTE, PIETRO VAN CAMSTRA. Hij overleed
aldaar overleden in 1655

FRIESCHE OUDHEDEN.

gegr. v. A. Meier

gegr. v. P. Blommetje te allest. 1871

EBDOOTE KERK TE BOLSWAARD.
Predikstoel met klankbord van 1662

FRIESCHE OUDHEDEN.

GEHEEL FRIESLAND.

Sigillum iudicium Selandiarum Frisiae anno 1324 in Upstallesbome congregatorum.

GEHEEL FRIESLAND, 1560.

Sigillum secretum locius Frisiae ad causas Ubbo Sacerdos.

OOSTERGOO, 1361, 1415.

Sigillum consulum et universitatis in Oostergoo. Quid quid indicaveritis in vos redundabit.

OOSTERGOO, 1477.

Sigillum universitatis Oostergoo.

OOSTERGOO, 1493.

Sigillum beate Marie universitatis terre Astringie.

WESTERGOO, 1515.

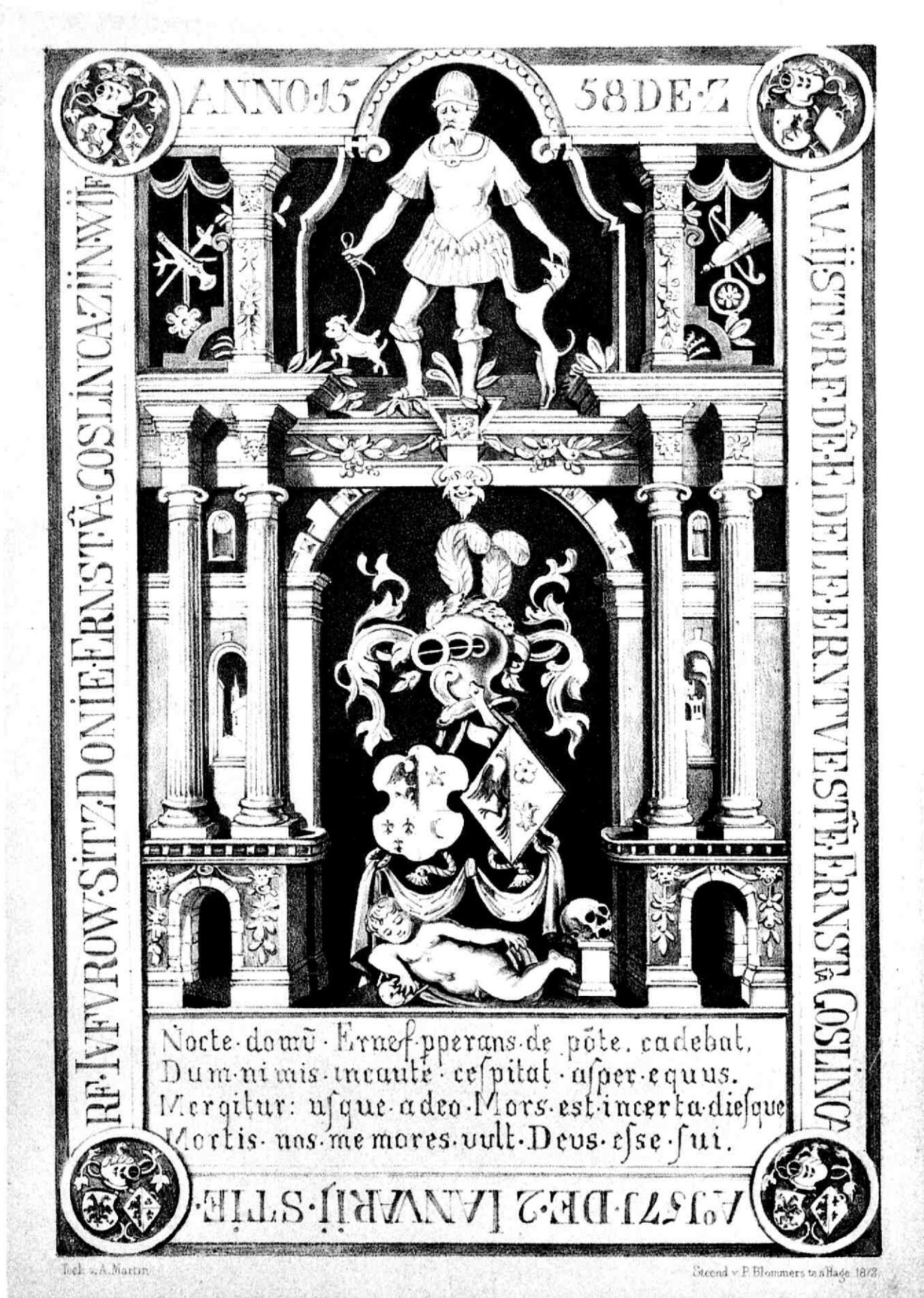

Sigillum consulum et universitatis de Westergoo.

FRIESCHE OUDHEDEN.

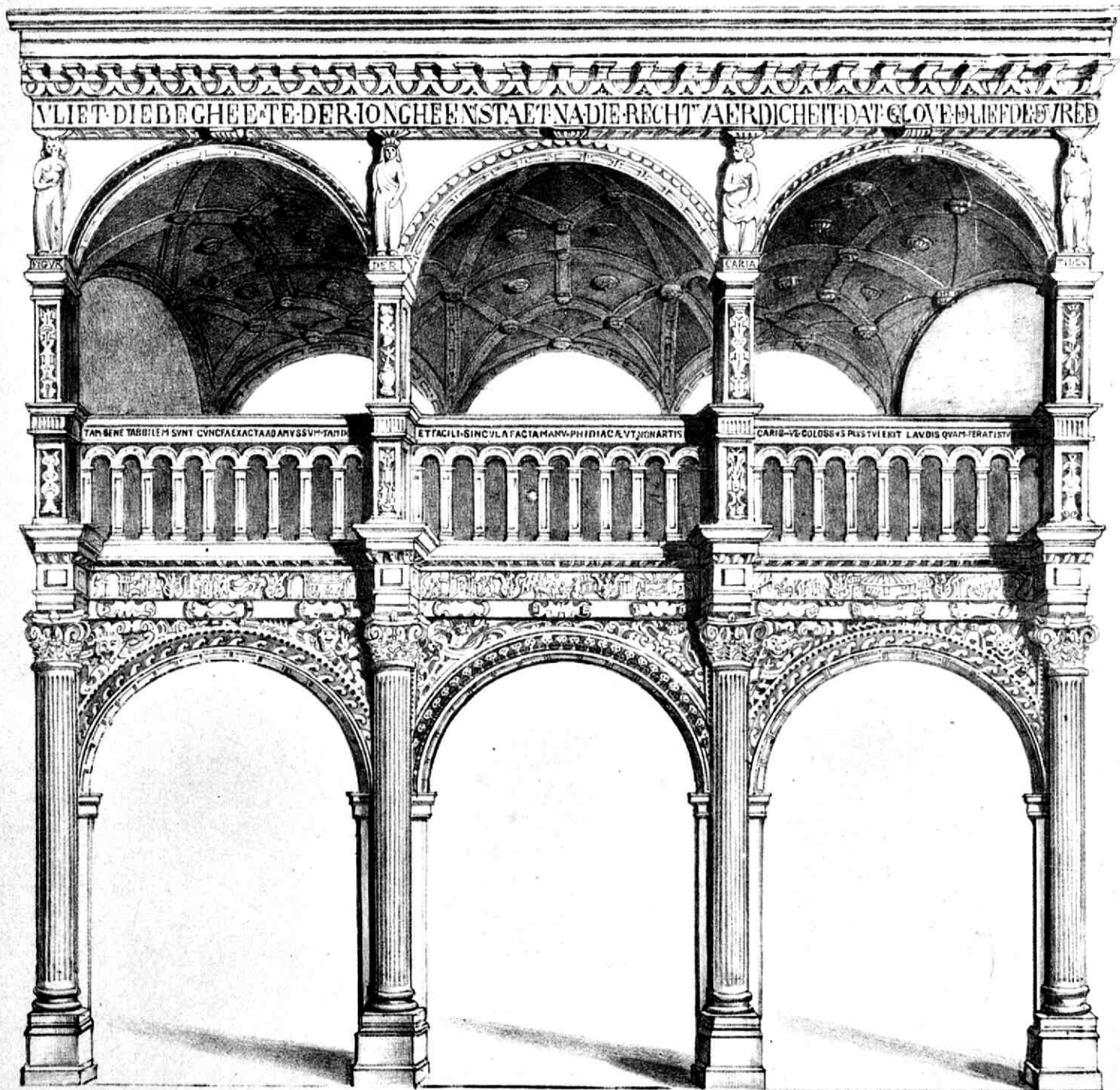

FRIESCHE OUDHEDEN.

Grafzerk in de Kerk te Hallum van ERNST VAN GOSLINGA, op Goshuga State, 1558 verdronken te Leeuwarden door't steigren van zijn paard, en van zijne vrouw SHIDS VAN DONIA, overl. 1571.

FRIESCHE OUDHEDEN.

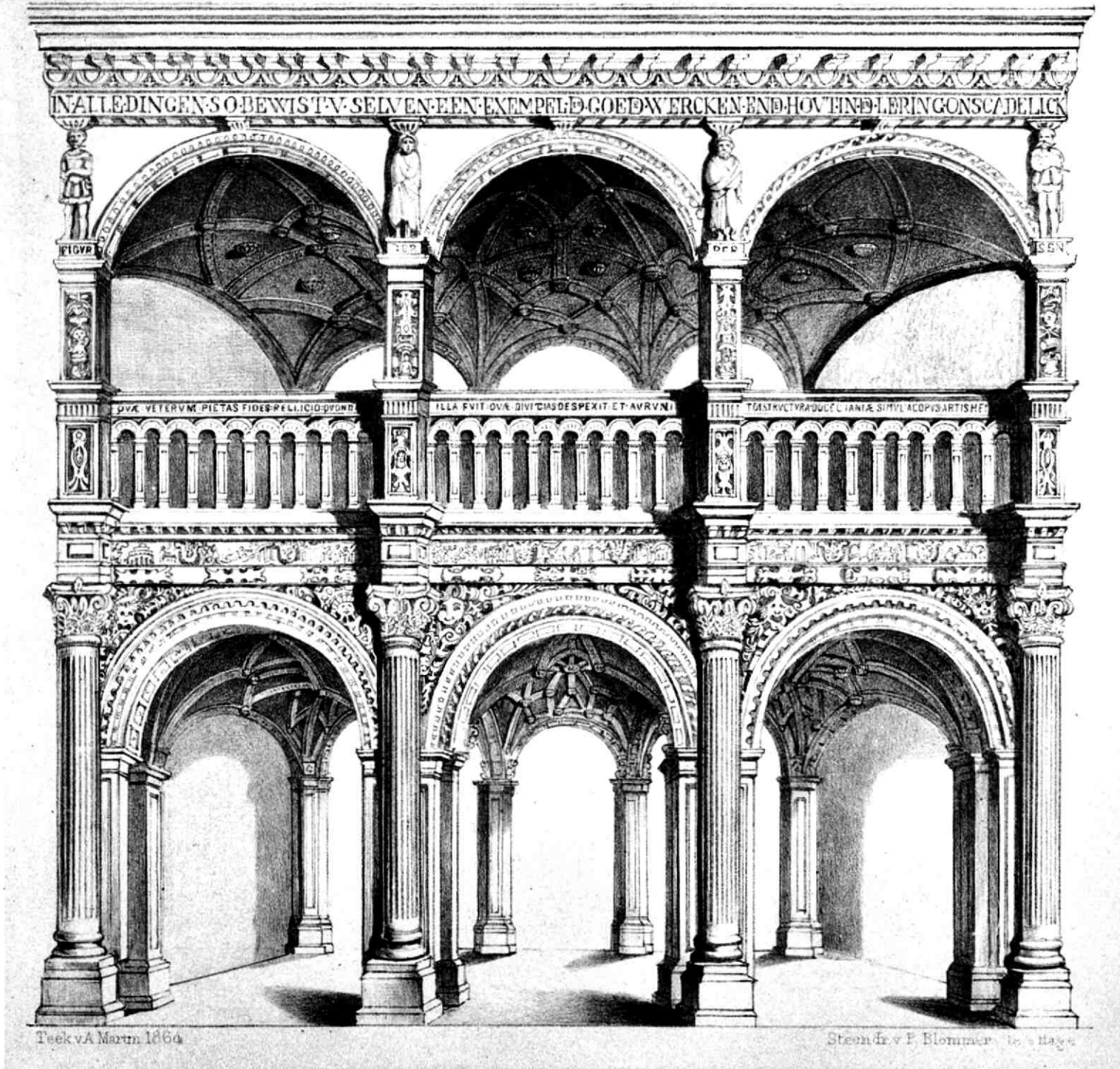

Teek v. A. Martin

Steendr. v. P. Blommers te s. Hage

Galerij, Kraak of Hangzolder, met gewelven, van gebeeldhouwd eikenhout, in de kerk te OOSTEREND bij BOLSWARD (binnen- of kerkzijde) vervaardigd in 1554 en nog bewaard.

FRIESCHE OUDHEDEN.

Galerij Kraak of Hangzolder, met gewelven van gebeeldhouwd eikenhout, in de kerk van OOSTEREND, bij BOLS-
WARD, (buiten- of koorzijde) vervaardigd in 1554 en nog bewaard.

FRIESCHE OUDHEDEN.

8F4
 ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABC
 THQ E NB KSG P D M AIRF O C LT

7G5
 DEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABC
 H Q E NBKS G P D MAI RF O CL

6B6
 DEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEF
 T H Q E NBK S GP DMA IR F O C LT

5D7
 G ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFGA
 H Q E N BKS G P DMA I R F O CLTH

4G8
 BCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCD
 QF NBK S G P DMA I R FO CLTH

3D9
 EFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEF
 Q F NBK S GP D MAIR F Q C LTH

4G8
 G ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG AB
 QEN BK S G P DMA I R FO CLT H QE

5C7
 CDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDE
 NB KS GPD MA IR F OCLT H QEN

6F6
 FG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG
 BK S G PDMA I R FOC L T H QEN

7A5
 ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABC
 B K S GPD MA IR FO C LT HQEN B

8C4
 DEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDE
 K SGP DM A IRF O CLT HQEN B

9D3
 FG ABCDEF G ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFG ABCDEFGA
 K SG PDM AIR F OCLT H Q N B K

BEELDSCHRIFT van een STAF- of RINGKALENDER van 1595, op een wandelstok van 9 palm lengte,
 in Prinsstands Kabinet van Oudheden.

FRIESCHE OUDHEDEN.

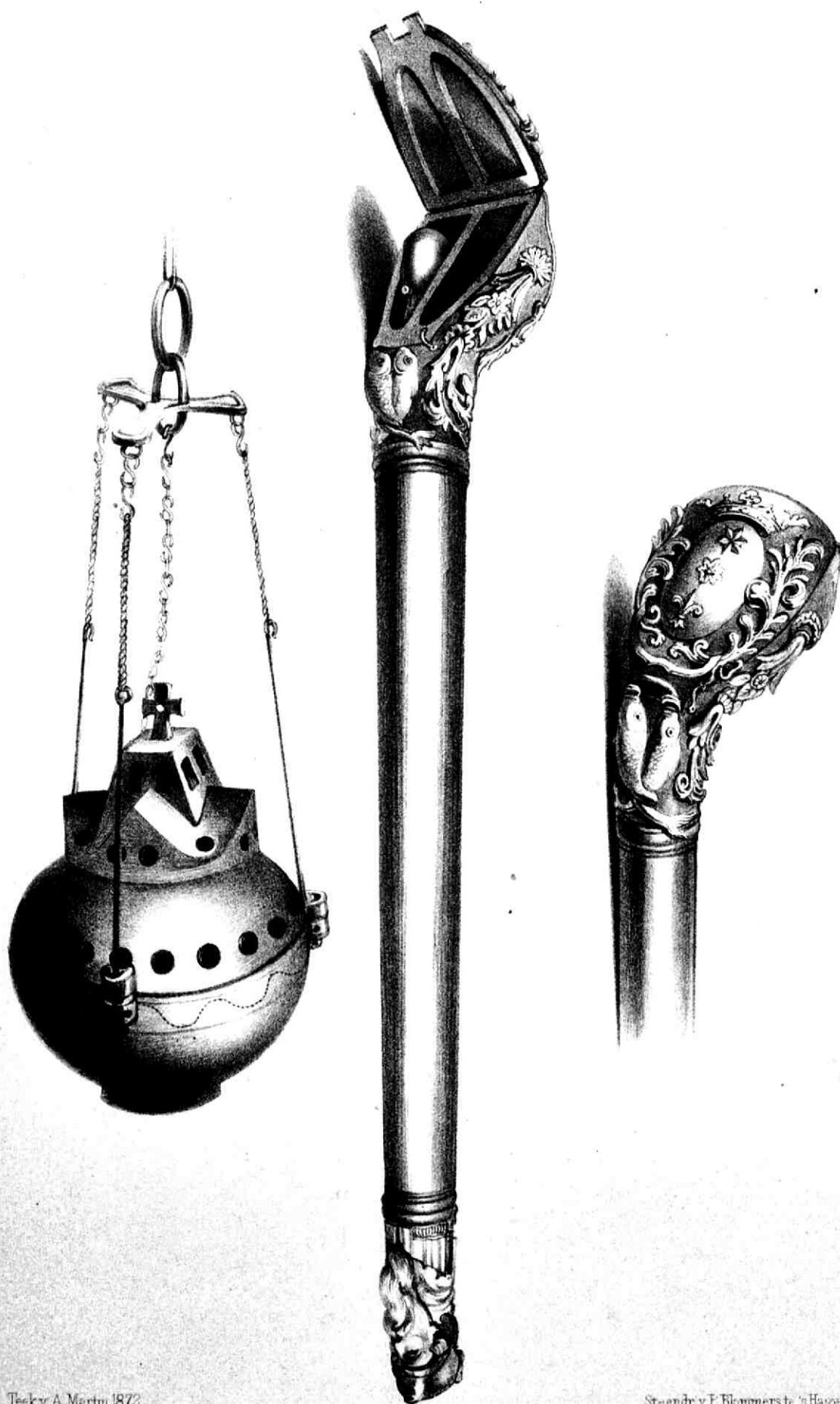

Tek. v. A. Martin 1872

Steendr. v. P. Elummers te 's Hage.

Gravzerk in de kerk te Bozum van de Heerschappen PIER en WERP VAN WALTA, overleden in 1540 en 41

FRIESCHE OUDHEDEN.

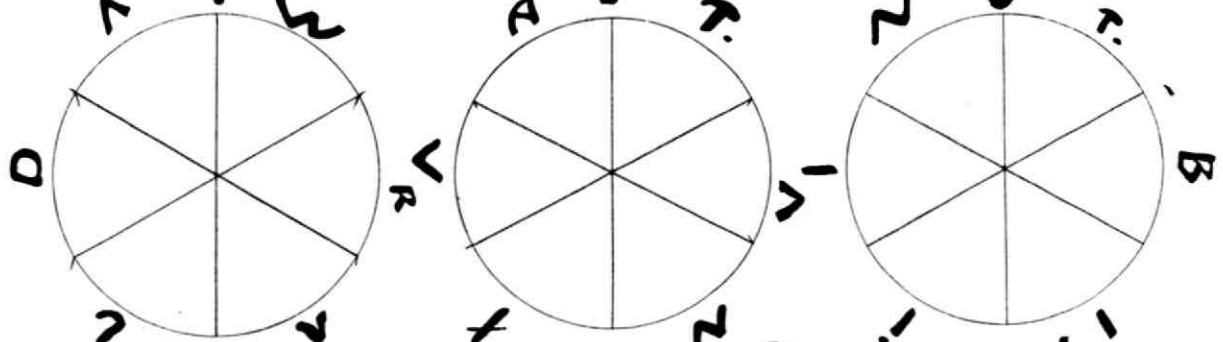
Tekv. A. Martin 1873

Steendr. v. F. Blommerst. 's Hage

Antiek Wierookvat van brons, afkomstig uit het klooster te Nes.

Fikenhouten Rijpewaar met gesneden beeldwerk en wapen van het geslacht van Aijva.

ΛΑΤΛΗΡ VΝΔΕ ΣΤΑΤ ΙΣ ΙΝΥΤ ΛΑ WΛΩΛΡ ΛΕ ΡΕ
 WΛΡΑ ΒΥΡΕΛ WΡΙΤΕΝ.

ΛΩΛΑΤΛΗΡ ΒΟΥΡΑ ΣΤΑΤ ΣΕΝΔΛΙ ΤΕ ΚΝΛ ΤΟΝ
 ΛΑΤΙΟΛ ΛΑΤΕΣ ΛΑΤ ΤΟΡΜΑ ΣΙΝΝΕ ΒΙΛΔ VΡΛ
 ΟΛΣ. ΛΚΤΟΝ ΤΑΝ ΤΛΙΘ ΙΕΤΛΑ Τ ΒΙΙΙΝ VΝΕΡΥΤ
 ΤΙΔ ΚΕΜ. ΛΑΤ ΙΣ ΔΙΝΕ ΚΡΟΔΕΡ ΛΕΡ ΘVΟ ΜΙΛ
 ΛΑΤ ΙΟΛ ΜΟΦ ΟΜΜΕ ΣΛΑΡΕ. ΛΑΝΛ ΛΕΛ ΤΡΙΑ
 ΛΑΤ ΣΤΑΝΔ ΣΚΡΙΤ ΛΑΤΛΙΑ ΒΡΥΚΤΕ ΤΟ ΛΙΡΑ
 ΤΕΧ. ΛΑ ΤΑΣΤΛ ΕΡΕ ΜΟΔΕΡ WΕΡΕ ΛΕΛ ΚΙΥ
 Ρ ΛΑΤ ΡΥΝ ΙΕΤΛΑ ΛΥΡΑΝΔΕ ΣΚΡΙΤΕ ΤΟΝ ΜΑΚ
 ΛΟ. ΛΕΡ WΙΤΚΕΝΙΑ. ΛΑΤ ΙΣ ΣΕΚΕΝΙΑ. ΟΟΔ.
 ΤΡΕΙΑΛ. ΛΕΝΕ ΛΕΔΑ. ΛΕΛ ΛΕΡ ΛΣ VΝΔΕΡ ΟΛΛΑ
 ΤΕΛ ΝΟΜΑΡ ΤΟΝ ΜΑΚΛΟ ΤΑΡ ΣΤΑΝΔ ΛΝΔ
 ΡΥΝ ΣΚΡΙΤ ΒΕΔΕ. ΤΙΣ ΛΕΡ VΜΒΕ ΝΑΥΤ ΤΟ ΔΡΟΚ
 ΛΑΤ WΙ ΙΕΡΛΙΚΣ ΘΝΙΣ ΤΕΣΤ VΡ ΤΥΡΙΑ. WΥ ΜΩΟ
 ΟΝ WΡΛΙΔΑ ΘVΟ ΛΑΝΚ ΤΟΥ WΙΑ ΛΑΤΛΙΣ ΙΝ
 ΟΛΣΤ ΣΑ ΛΕΡΔΕ. ΙΝ VΡ VΣΛ ΕΛΛΑ ΛΕΛ ΤΑΡΑ
 ΛΕΤΝ. VΝΔΕΡ ΛΙΡΑΤΙΔ ΛΕΛ ΤΙΝΟΛ ΛΚΕΝ ΣΚΡ
 ΙΤ VΡ ΤVΝΔΕΝ. ΜΕΝ ΛΑΤ WΕΡΕ ΣΑ ΛΑΟ ΤΑΡ
 ΛΝΔΕ ΛΝΔ ΤVΛ ΜΙΛ ΤΡΙΣΛ ΛΝΔ ΚΡΟΛVΜ
 ΛΑΤ ΛΑ ΛΤΕΡ ΚVΜΑΝΔΑ ΛΕΡΟΤ ΚΙΥ ΒΙΤΙΝΔ
 ΝΕΣΕ ΡΙΑ VΡ ΕΡΕΝ ΛΑΝΕ. ΛΤΕΡ ΝΕΙ ΛΑΝΟΝ
 ΛΙΑ VΣ ΣΚΡΙΤ ΛΕΡΕΔ ΒΙΝΟΜΑ ΛΑ ΤΙΝΝΑ.
 ΛΑ ΛΥΡΙΑΡ ΛΝΔ ΛΑ ΚΡΕΚΑ. ΛΑΝΔΑΡ. ΜΕΝ ΛΙΑ
 ΝΙΣΤΟΝ ΝΑΥΤ ΟΟΔ ΛΑΤΕΤ ΤΟΝ ΕΤ ΙΟΛ ΜΑΚΑΔ
 WΑΣ ΛΝΔ ΛΑΤ ΕΛΕΡ VΜΒΕ ΛΤΙΔ ΣΚΡΕΝΕΝ
 Χ ΜΑΚΑΔ-

FRIESCHE OUDHEDEN

teek. v. A. Martin

Steend. v. P. Blommestein's Hago, 1872

Grafzerk in de Kerk te Hallum van ERNST VAN GOSLINGA, op Goslinga- State, overl. 1614, en van zijne vrouw SJOUCK VAN CAMMINGA, overl. 1627.

DOKKUM, 1491.

Sigillum civitatis de Dokkum.

17.

DOKKUM, 1491.

Secretum civitatis de Dokkum.

18.
SNEEK, 1492.

Secretum civitatis Sneekensis.

20.
FRANEKER, 1515.

*Sigillum consulum in Franekere
Rex Karolus Frisones liberos facit.*

21.

FRANEKER, 1496.

*Secretum oppidanorum
Franeker.*

19.
SNEEK, 1496.

Sigillum scabinorum et communitatis de Sneke.

23.

BOLSWARD, 1460.

Magistrum sigillum Bolswerdianum 1460.

24.

BOLSWARD, 1496.

*Secretum civitatis
Bolswardia.*

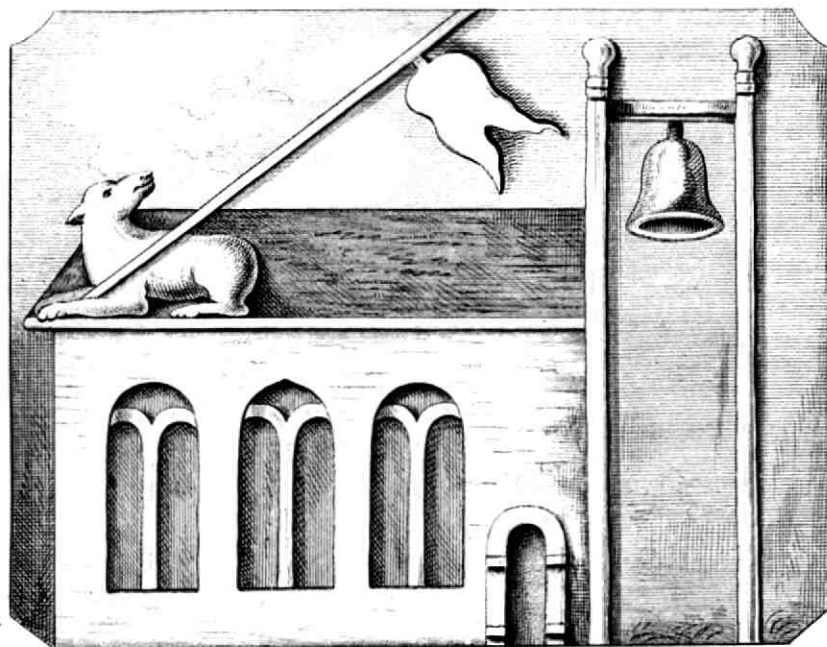
22.
SLOOTEN, 1496.

FRIESCHE OUDHEDEN.

51.
UITGONG, thans BERLIKUM, 1491.

FRIESCHE STADS- en GRIETENIJ-ZEGELS.

54.

SMALLINGERLAND, 1487.

Sigillum iudiciorum in Smelt. Iudices iuste iudicate filii hominum.

FRIESCHE OUDHEDEN.

55.

FRANEKERADEEL, 1456.

Sigillum districtus Franeke ad causas.

36.

WOXSERADEEL, 1270. 1515.

Sigillum cetus Wellinge in Westergo.

57.

WOXSERADEEL, 1270.

Sanctus Magnus Dux Frisonum.

59.

GAASTERLAND, 1496.

Dit is di Sigel van Gaesterlanden.

38.

WIMBRITSERADEEL, 1515.

Sigillum iudicum in Wagenbregge.

40.

OPSTERLAND, 1418, 1425.

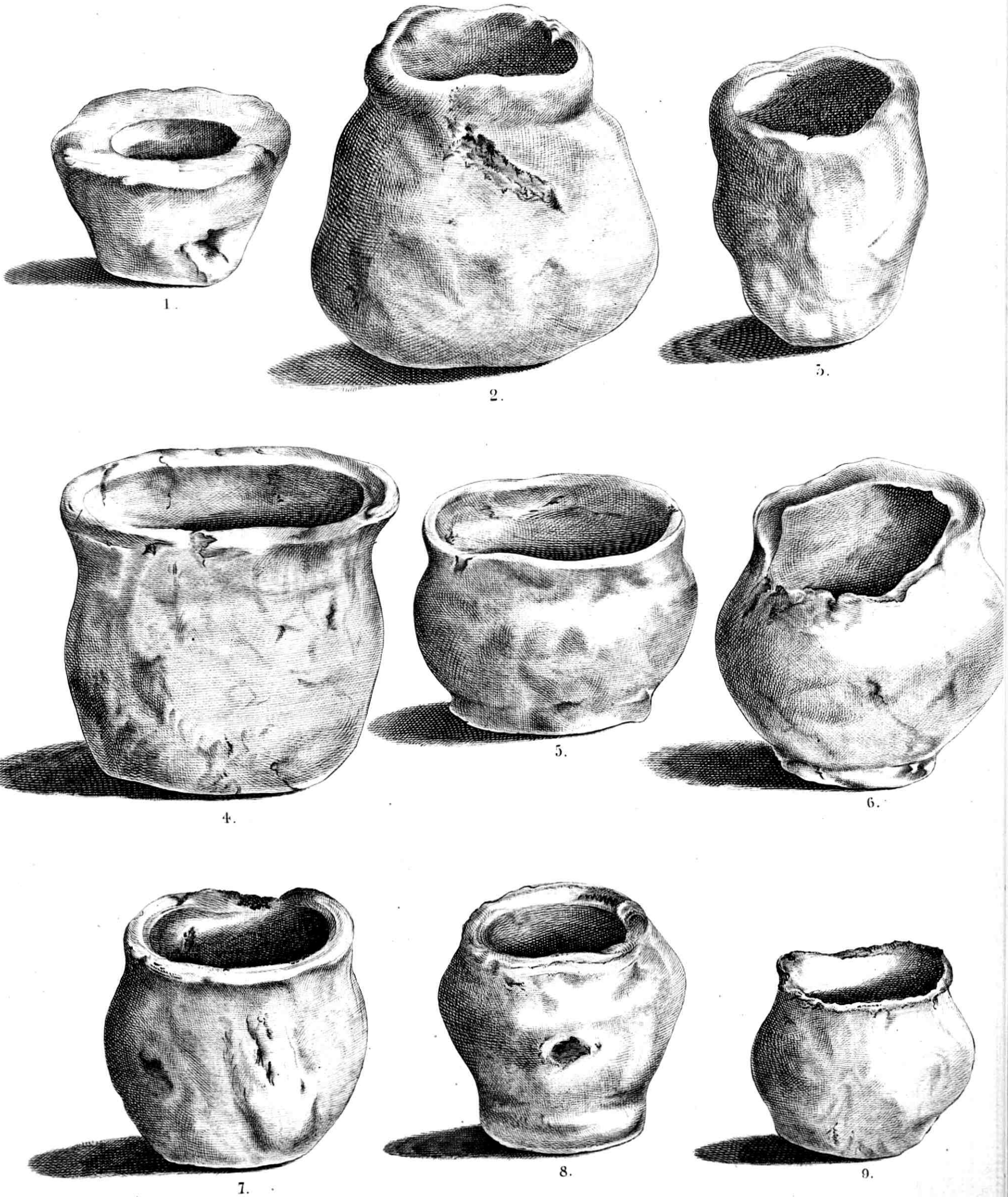
Sigillum iudicum et universitatis de Haudmare.

41.

STELLINGWERF, 1485.

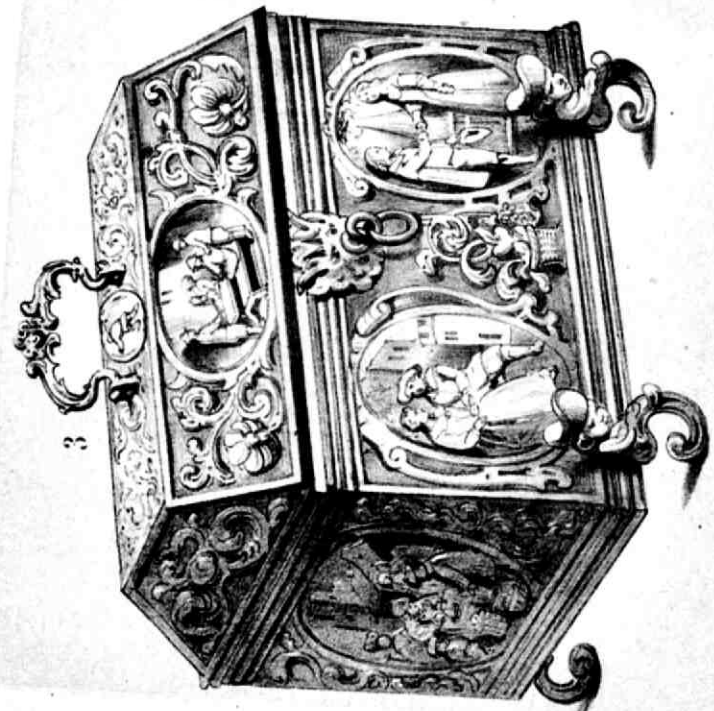

Sigillum universitatis terre Stellingwerf. Iuste iudicate filii hominum.

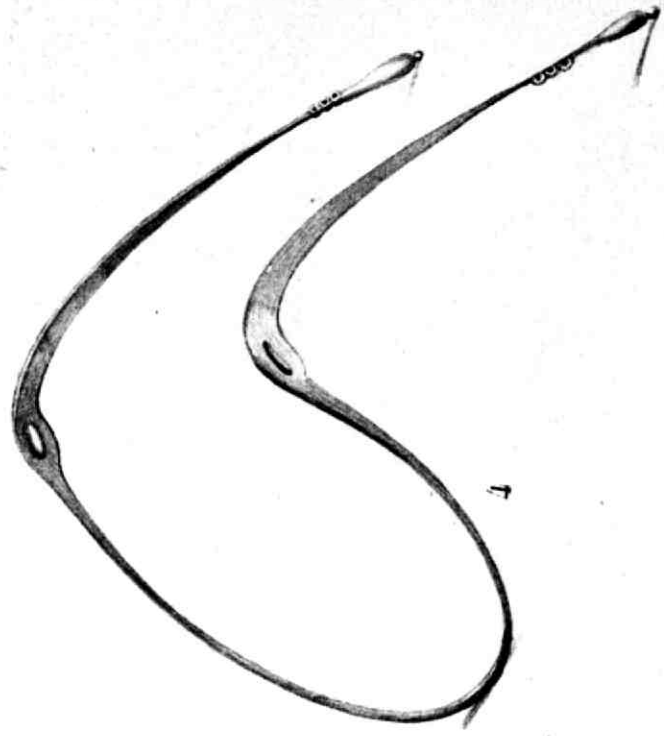

URNEN uit TERPEN, in Frieslands Kabinet van Oudheden.

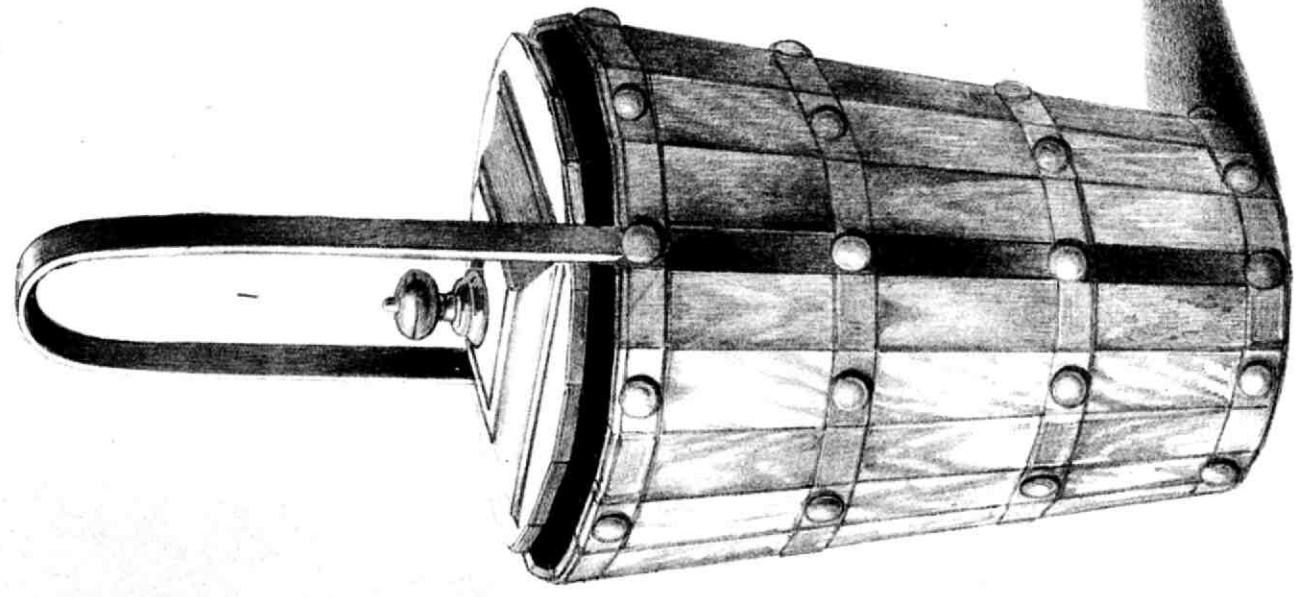
FRIESCHE OUDHEDEN.

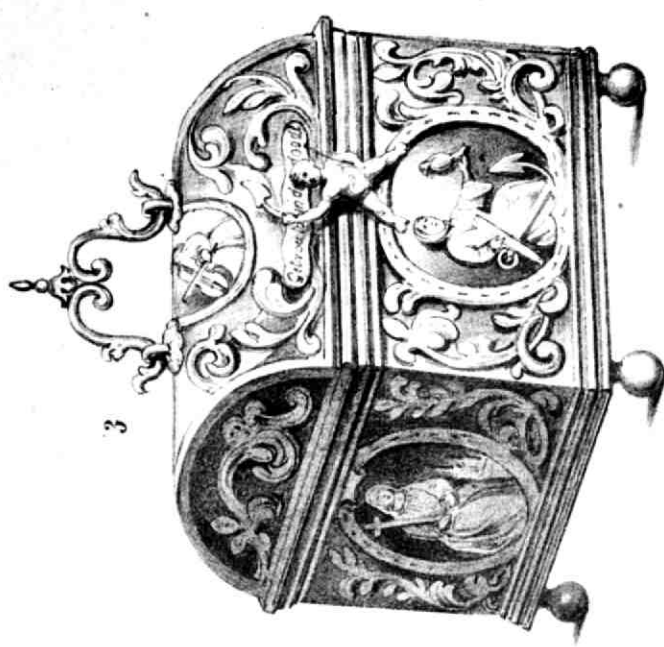
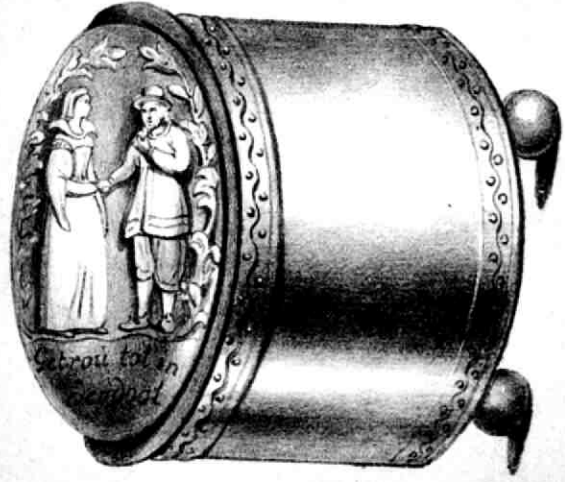
3

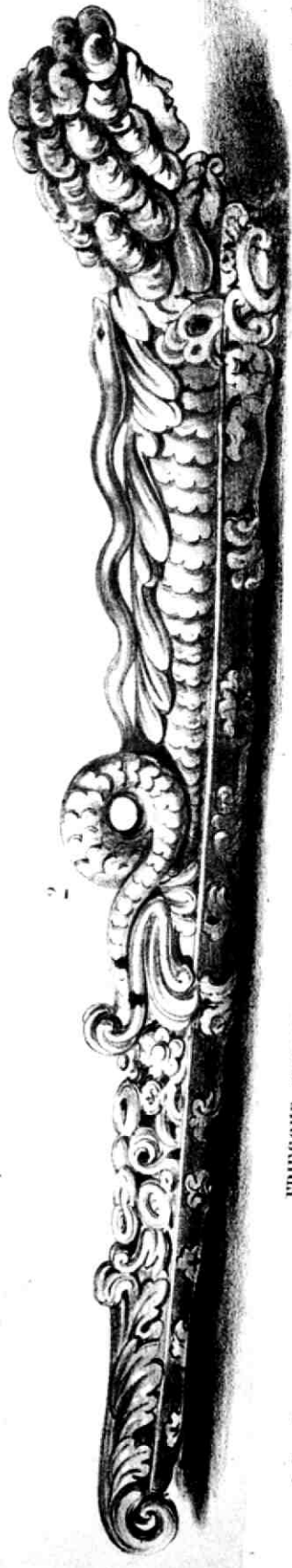
4

3

3

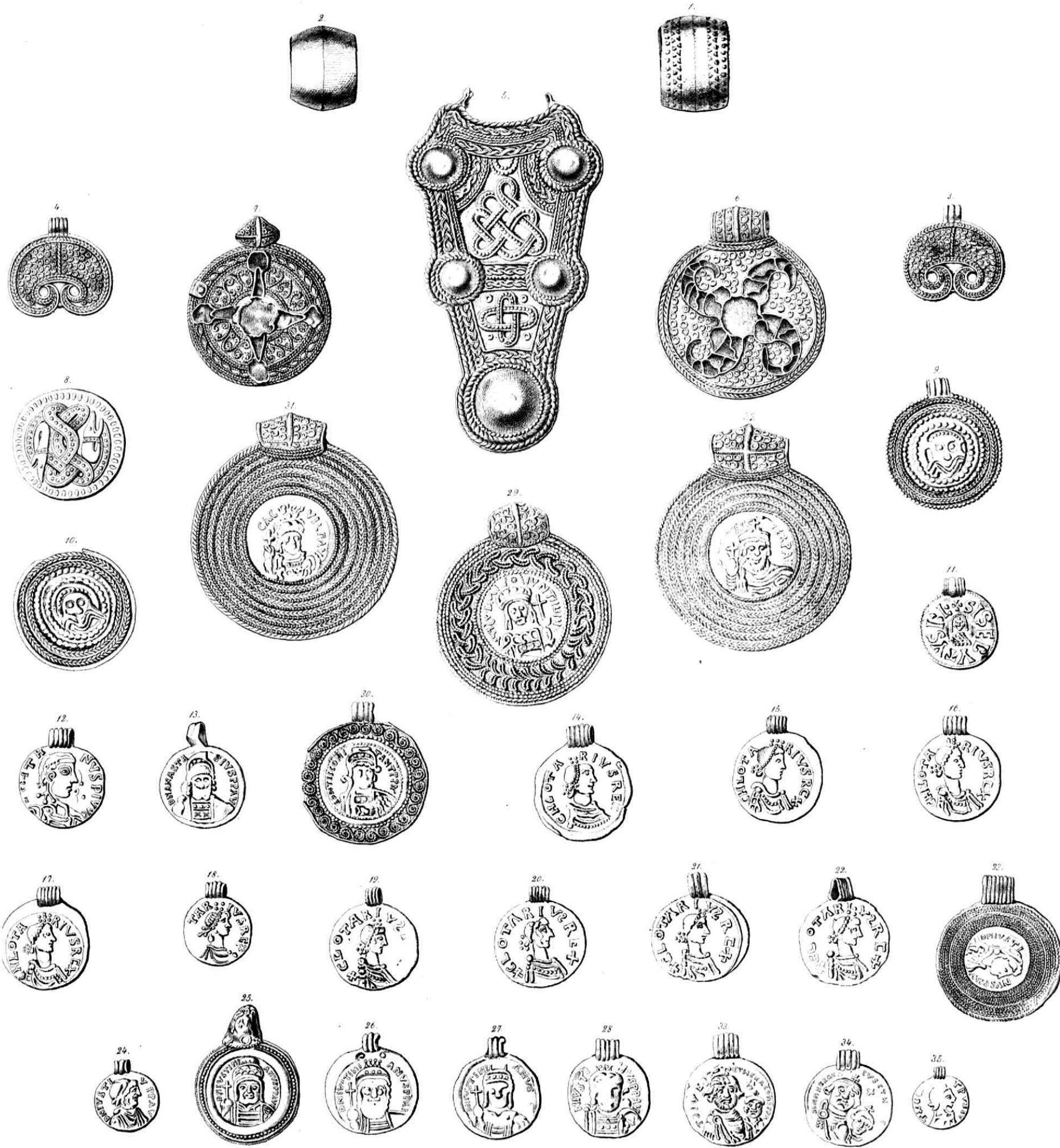
2

Tekst v. A. Martin.

1. Landslag-emmer, 2. Eikenhouten Pijpewachter, 3. Truwiskapen, 4. Eikel. Garzer van ijzer uit Slavenn.

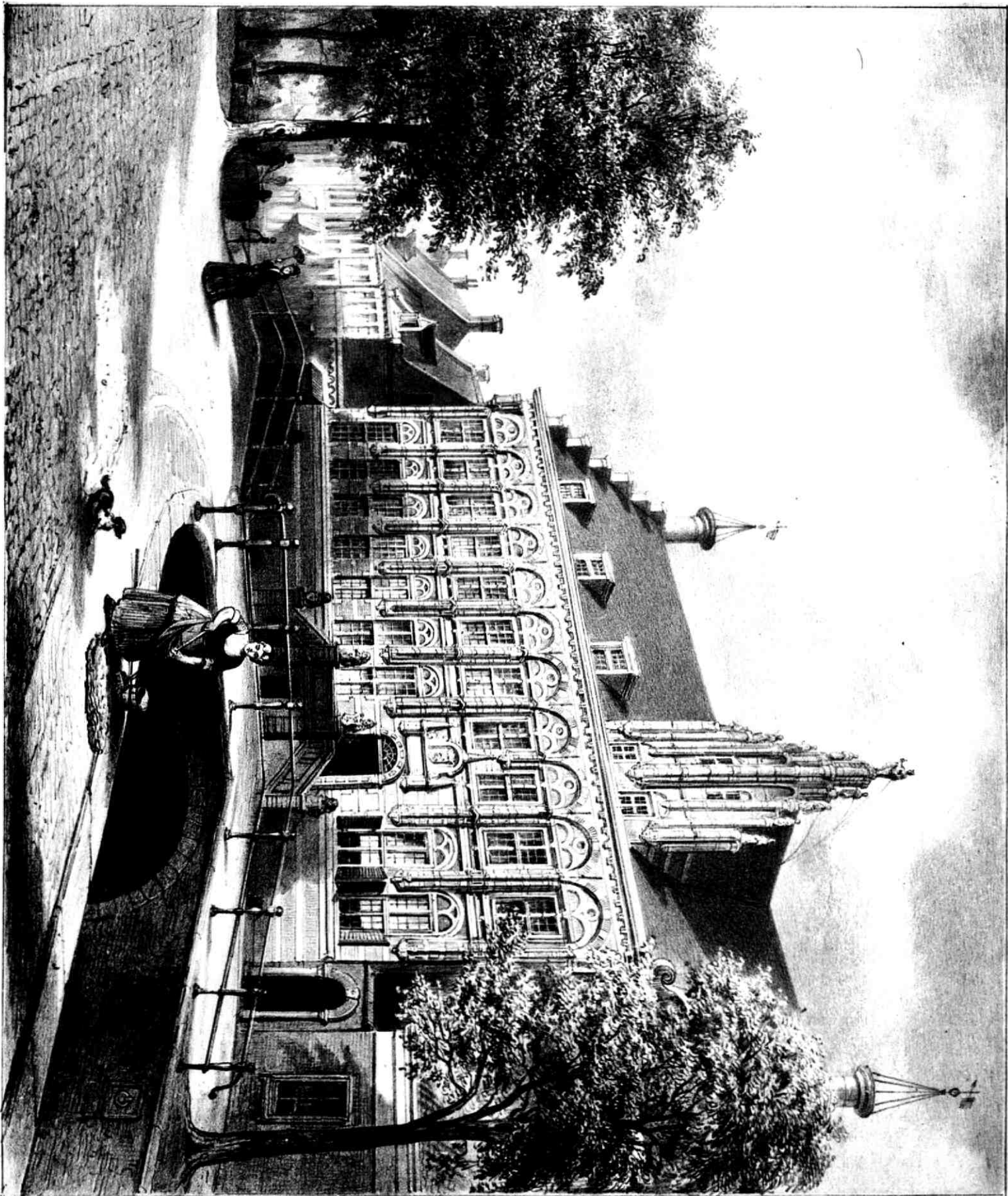
1874-1875

FRIESCHE OUDHEDEN.

Gouden SIERADEN EN MUNTEN
 van Frankischen oorsprong, in 1866 gevonden in den grond te Wieuwerd,
 bewaard in het Museum van Oudheden te Leiden.

FRIESCHE OUDHEDEN

DE KANSTADEN OF EEN VROEGEER GEEFVISHOF TE LEEUWARDEN.

Gez. v. de Blijm. v. de Blijm.

FRIESCHE OUDHEDEN.

Tek. v. A. Nertin.

Steendru. v. r. Stommers strage.

HET RAADHUIS TE BOLSWARD, GEBOUWD IN 1614.